

Bosna i Hercegovina
Federacija Bosne i Hercegovine
Hercegovačko – neretvanska županija/kanton
OPĆINA PROZOR – RAMA

Prozor-Rama, Kralja Tomislava bb, tel/fax: ++ 387 36 771 910, 771 342,
e-mail: opcvijece@prozor-rama.org; nacelnik@prozor-rama.org , www.prozor-rama.org

STRATEGIJA RAZVOJA OPĆINE PROZOR-RAMA 2022. – 2027.

Prozor-Rama, 2022. godine

Sadržaj

Sadržaj	1
1. UVOD	2
1.1 Pristup izradi strategije razvoja	3
2 STRATEŠKA PLATFORMA	4
2.1 Situacijska analiza.....	5
2.1.1. Geografski položaj i prirodne karakteristike.....	5
2.1.2. Demografske karakteristike i kretanja, stanje iseljeništva	14
2.1.3. Pregled stanja i kretanja u ekonomiji	16
2.1.4. Pregled stanja i kretanja u oblasti društvenog razvoja	36
2.1.5. Stanje javne infrastrukture i javnih usluga.....	44
2.1.6. Stanje okoliša	556
2.1.7. Stanje prostorno-planske dokumentacije	60
2.1.8. Analiza proračuna	61
2.2 SWOT analiza i strateško fokusiranje.....	63
2.3. Vizija razvoja i strateški ciljevi s pokazateljima.....	67
3. Prioriteti i mjere	71
4. Ključni strateški projekti.....	75
5. Provjera međusobne usklađenosti strateških dokumenata	78
6. Okvir za provođenje, praćenje, izvještavanje i evaluaciju strategije razvoja	79
7. Prilozi.....	82
7.1. Detaljan pregled mjera.....	81

1 UVOD

Strategija razvoja općine Prozor-Rama ključni je strateško-planski dokument koji omogućava sveukupni razvoj općine uz maksimalno korištenje njezinih resursa, ali i iskorištavanje mogućnosti koje postoje na regionalnoj i državnoj razini. Strategija razvoja obuhvaća društvenu, ekonomsku i sferu zaštite životne sredine, poštujući prostorni plan općine. Strategija je izrađena kao okvir za definiranje zajedničkih ciljeva, poticanje lokalnih snaga, kao i odgovor na izazove budućeg razvoja općine i sveukupnog života u njoj. Strategija informira sveukupnu javnost i potencijalne ulagače o razvojnem putu općine i predstavlja temelj za izradu detaljnih planova i programa u pojedinim sektorima, kreira podlogu za praćenje napretka te potiče suradnju i dogovor u planiranju različitih razina vlasti i društveno-ekonomskih partnera. Strategiju su izradila radna tijela koja je imenovao načelnik općine, uz puno sudjelovanje predstavnika javnog, privatnog i nevladinog sektora i građana.

Podatci za izradu Strategije uzeti su iz:

- Okvira za provođenje ciljeva održivog razvoja u Bosni i Hercegovini.
- Izvješća i informacije općinskih upravnih službi.
- Monografije općine Prozor-Rama.
- Službenih statističkih publikacija i statističkih godišnjaka (BiH, FBiH, HNŽ/K).
- Evidencija iz različitih općinskih ustanova i institucija.
- Programa kapitalnih investicija općine Prozor-Rama (2010. — 2014.).
- Prostornog plana općine Prozor-Rama za razdoblje od 2010. do 2020.
- Lokalnog akcijskog plana zaštite okoliša općine Prozor-Rama (LEAP).
- Izvješća o radu općinskih službi od 2019. do 2021.
- Informacija o stanju i korištenju energije iz obnovljivih izvora (mini hidrocentrale, sunčeva energija, energija vjetra) na prostoru općine Prozor-Rama za razdoblje od 2019. do 2021.
- Informacija o stanju poljoprivrede i provedenim poticajnim mjerama na prostoru općine Prozor-Rama za razdoblje od 2019. do 2021.
- Informacija o stanju i razvojnim mogućnostima turizma na području općine Prozor-Rama za razdoblje od 2019. do 2021.
- Informacija o stanju i zaštiti okoliša na području općine Prozor-Rama za razdoblje od 2019. do 2021.
- Informacija o realizaciji programa poticaja za zapošljavanje u općini Prozor-Rama za razdoblje od 2019. do 2021.
- Informacija o stanju gospodarstva i oblasti zapošljavanja u općini Prozor-Rama za razdoblje od 2019. do 2021.
- Informacija o stanju u oblast lova i ribolova na području općine Prozor-Rama za razdoblje od 2019. do 2021.

- Programa javnih investicija FBiH za općinu Prozor-Rama za razdoblje od 2021. do 2023.
- Proračuna općine Prozor-Rama za razdoblje od 2019. do 2021.

U pojedinim oblastima prikazani podatci su u međuvremenu objektivno djelomično promijenjeni (jer novi aktualni službeni statistički podaci u ovom kalendarskom razdoblju nisu niti mogu biti objavljeni, te su jedini raspoloživi podaci oni koji su ovom dokumentu i navedeni) te se radi o vjerodostojnim pokazateljima koji u cijelosti služe svojoj svrsi. S obzirom na značaj bogate povijesti područja i raznolikost kulturnu baštinu, smatralo se nužnim zasebno ih obraditi, što je i učinjeno neposredno prije osnovne analize.

Strategija razvoja općine Prozor-Rama temelji se na utvrđivanju stanja do kojeg se došlo provođenjem iscrpne analize svih značajnijih razvojnih područja. Ova Strategija je prirodni slijed i nastavak na prethodnu općinsku Strategiju u mnogim elementima, mjerama i projektima. Za potrebe osnovne socioekonomske analize, razvojna područja strukturirana su po sljedećim sektorima:

1. prirodna i demografska obilježja, okoliš i prostor
2. komunalna infrastruktura
3. gospodarstvo
4. društvene djelatnosti.

Osnovnom analizom iscrpno su obrađeni svi značajniji razvojni potencijali i resursi općine Prozor-Rama, koja su u nastavku razmotrena u kontekstu razvojnih mogućnosti i prijetnji. U tom smislu izrađena je SWOT analiza, odnosno analiza razvojnih snaga, slabosti, mogućnosti i prijetnji, nakon čega je definirana razvojna vizija općine, strateški razvojni ciljevi, operativni (sektorski) ciljevi, prioriteti koji obuhvaćaju programe i odgovarajuće razvojne mjere usmjerene na realizaciju postavljenih strateških razvojnih ciljeva.

U zaključnom dijelu Strategije razvoja razrađuje se plan njezine provedbe te utvrđuju modaliteti financiranja razvojnih programa, mjera i projekata.

1.1 PRISTUP IZRADI STRATEGIJE RAZVOJA

Polaznu osnovu za definiranje ključnih pravaca budućeg razvoja općine Prozor-Rama predstavlja strateška platforma koja obuhvaća sažetak situacijske analize, strateške fokuse, viziju razvoja i strateške ciljeve. Izradi Strategije pristupilo se nastojanjem da se na temelju sveobuhvatne socioekonomske analize stvori kvalitetna podloga za promišljanje o budućim pravcima razvoja. U okviru tog procesa identificirane su ključne snage i slabosti te su iste stavljene u širi kontekst prilika i prijetnji s kojima se općina suočava. Na temelju urađene situacijske analize i strateške platforme definirani su prioriteti budućeg razvoja u oblastima ekonomije, društvenog razvoja i zaštite životne sredine, nakon čega su dalje razrađene konkretne razvojne mjere te definirani strateški projekti.

Rješenjem općinskog načelnika uspostavljen je općinski razvojni tim zadužen za operativno vođenje svih faza izrade dokumenta, vodeći računa o maksimalnoj transparentnosti i participativnosti svih zainteresiranih strana i građana. Imenovani članovi razvojnog tima su pomoćnici načelnika, državni službenici iz organa lokalne samuprave, predstavnici gospodarskih subjekata, predstavnici poljoprivrednog sektora, predstavnici javnih poduzeća i ustanova te predstavnici nevladinih organizacija. Posebna pozornost posvećena je zastupljenosti žena i ravnopravnosti spolova u cijelom procesu izrade ove Strategije. Općinski razvojni tim je vodio procese izrade, poštujući načela razvojnog

planiranja i upravljanja razvojem iz člana 4. Zakona o razvojnem planiranju i upravljanju razvojem u FBiH (Službene Novine FBiH, broj 32/2017. god). U procesu usvajanja stvoreni su mehanizmi za građansko sudjelovanje u planiranju lokalnog razvoja kroz provedbu javne rasprave o nacrtu Strategije razvoja općine Prozor-Rama od 2022. do 2027. godine, u razdoblju od 29.11. 2022. do 20.1.2023. godine.

Prilikom izrade Strategije vodilo se posebno računa o tzv. horizontalnoj i vertikalnoj usklađenosti Strategije sa sektorskim strategijama kao i s razvojno planskim dokumentima na višim razinama vlasti. Osobita pozornost je posvećena onim oblastima i pitanjima koja se međusobno snažno isprepliću, a neodvojivi su dio koncepta održivog razvoja, prije svega pitanja bolje uključenosti osjetljivih i ranjivih društvenih grupa, maksimalno uvažavanja aspekta ravnopravnosti spolova kao i oblasti ruralnog razvoja. Tijekom pripreme strateškog dokumenta uzeti su u razmatranje i širi razvojni pravci uspostavljeni kroz nacrt Okvira za ciljeve održivog razvoja u BiH i FBiH, tako što je provjerena usuglašenost ove Strategije s utvrđenim prioritetima i pokretačima održivog razvoja čime se nastoji dati doprinos u postizanju i praćenju općih ciljeva za Bosnu i Hercegovinu iz Agende 2030.

2 STRATEŠKA PLATFORMA

Osnovnom analizom utvrđena su stanja, trendovi, problemi i potrebe općine strukturirani po sljedećim područjima:

1. prirodna obilježja, okoliš, prostor i demografija
2. infrastruktura
3. gospodarstvo
4. društvene djelatnosti.

UPRAVNA PODJELA

Jedinica lokalne samouprave:	Općina Prozor - Rama
Naselja:	Ukupno 64 naseljena mjesta
Županija/Kanton	Hercegovačko-neretvanska/Kanton 7

PRIRODNA OBILJEŽJA

Površina:	477 km ²
Nadmorska visina:	270 m - 1956 m
Klima:	Niski djelovi općine pod blagim su utjecajem izmjenjene mediteranske klime, ali sa počecima viših planina, ona prelazi u svoje sasvim drukčije kontinentalne oblike.
Udaljenost najvećeg grada regije:	80 km, Mostar
Udaljenost od zračne luke:	85 km od zračne luke Mostar i 105 km od zračne luke Sarajevo
Udaljenost od pomorske luke:	160 km, Ploče, Republika Hrvatska
Značajnije prometnice u blizini:	magistralna cesta Jablanica – Prozor – Bugojno, R418-Prozor – Tomislavgrad, 33 km, željeznica – Jablanica

STANOVNIŠTVO (popis 2013.g.)

Ukupno stanovnika	14.280 stanovnika
Nacionalna struktura stanovništva	Hrvata: 10.702; Bošnjaka: 3.525 ; Srba: Ostalih:

	50
Gustoća naseljenosti:	29.9 stanovnika na km ²
Ukupno domaćinstava	3653
Prosjek domaćinstava po naseljenom mjestu	57,98
Prosjek stanovnika po naseljenom mjestu	226,66
Prosječno domaćinstvo	3,9 člana po domaćinstvu
Ukupno stanovnika 2021. (procjena)	13.271 stanovnika

GOSPODARSTVO (2021.g.)

Ukupno pravnih osoba (poduzeća)	98
Ukupno samostalnih djelatnosti (obrti, radnje, djelatnosti)	199
Ukupan broj uposlenih	1439
Ukupan broj neuposlenih	1806
Gospodarski sektori:	energetika, trgovina, ugostiteljstvo, turizam, graditeljstvo, poljoprivreda i prerada

2.1 SITUACIJSKA ANALIZA

2.1.1. GEOGRAFSKI POLOŽAJ I PRIRODNE KARAKTERISTIKE

Općina Prozor-Rama nalazi se u središnjem dijelu Bosne i Hercegovine, na prijelazu iz Hercegovine u Bosnu. Ovaj zemljopisni prostor opkoljen je visovima i omeđen obroncima visokih planina, koje tako čine zatvorenu, izoliranu, ali unutra skladnu cjelinu. Općinu Prozor-Rama sa sjevera od vrbaske doline odvajaju obronci planina Raduše, Vranice i Zeca. Prijevoj Makljen je i međurječno razvođe jadranskog i crnomorskog sliva. S istoka od Klisa, Prozor-Ramu dijele Studena planina i Bokševica, a s juga obronci planina Čvrstice i Vrana. Zapadna granica ide planinom Ljubušom koja je dijeli od duvanjskog područja. Rama se, prema svojoj konfiguraciji, dijeli na: Gornju, Srednju te Donju i Doljane.

Prostor općine zauzima površinu od 477 četvornih kilometara ili 0,9 % od ukupne površine BiH, s udjelom 10,8 % ukupne površine Hercegovačko-neretvanske županije /kantona, što je treća po veličini općina u županiji. Pod vodom potopljenog ramskog područja, nastankom Jablaničkog jezera 1955. godine, nalazi se 3,2 četvorna kilometra, a nastankom Ramskog jezera 1968. godine potopljeno je još 12,6 četvornih kilometara. Po administrativnoj podjeli Prozor-Rama se nalazi u Hercegovačko-neretvanskoj županiji, Federacija BiH, a po crkvenoj podjeli pripada Vrhbosanskoj nadbiskupiji. Prema zadnjem predratnom službenom popisu stanovništva općina Prozor-Rama imala je 19.760 stanovnika raspoređenih u sljedeća naseljena mjesta: Blace, Borovnica, Dobroša, Donja Vast, Donji Krančići, Donji Višnjani, Družinovići, Duge, Čališi, Glibe, Gmići, Gorica, Gornji Krančići, Gornji Višnjani, Gračac, Gračanica, Grevići, Heljdovi, Here, Hudutsko, Ivanci, Jaklići, Jurići, Klanac, Klek, Kovačevo Polje, Kozo, Kućani, Kute, Lapsunj, Lizoperci, Lug, Ljubunci, Maglice, Matkovići, Meopotočje, Mluša, Ometala, Orašac, Pajići, Paljike, Parcani, Paroš, Perići, Ploča, Podbor, Proslap, Prozor, Ravnica, Ripci, Rumboci, Škrobućani, Sopot, Šćipe, Šćit, Šerovina, Šlimac, Tošćanica, Triščani, Ustirama, Uzdol, Varvara, Zahum. Konfiguracija tla uvjetovala je da se neka njena naselja nalaze na manje od 300, a neka iznad 900 metara nadmorske visine, dok visinski raspon općine

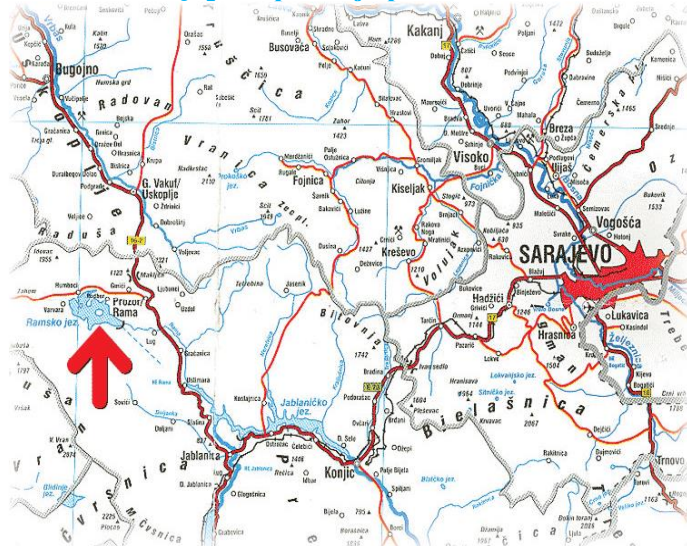
obuhvaća nadmorsku visinu od 270 do 1956 metara. Visina od 270 metara vezana je za maksimalnu razinu vode u Jablaničkom jezeru, iako se i dio potopljene površina treba uračunati u vlasništvo općine Prozor-Rama.

Međutim, i pored toga klimatski uvjeti i u planinskim mjestima nisu surovi zahvaljujući utjecaju mediteranske klime koja prodire dolinom rijeka Neretve i Rame. Zato je cijeli ovaj kraj, vrlo ugodan i pitom, od pamtivijeka bio privlačan za čovjekovo stanište. Kroz Ramu je u antičko doba prolazila rimska cesta od Solina prema središnjoj Bosni.

Danas kroz Prozor-Ramu prolazi magistralna cesta M16.2 od Mostara prema Bugojnu te regionalna cesta R418 koja spaja Prozor-Ramu sa zapadne strane prema Tomislavgradu i Livnu te čini najbližu izravnu vezu prema Splitu i makarskom primorju. Postoji i produžetak regionalne ceste R418b Prozor – Rama – Butrović Polje – Konjic koja nije u potpunosti završena kao i istočni krak ove ceste, kojim bi općinu Prozor-Rama spojila s Fojnicom odnosno Sarajevom, što bi činilo najkraću prometnu vezu Središnje Bosne i Sarajeva s Jadranskom obalom, odnosno Makarskom i Splitom.

Općina Prozor-Rama administrativno pripada Hercegovačko-neretvanskoj županiji/kantonu, te je od administrativnog sjedišta, Mostara, udaljena 80 km.

Slika 1. Zemljopisni položaj općine Prozor-Rama

2.1.1. 1. Reljef

Topografski, općina Prozor-Rama smještena je između planinskih i pretežno krških masiva, sa sjevera, sjeverozapada i sjeveroistoka omeđena je planinama Radušom i Makljenom, sa zapada i jugozapada planinom Ljubušom, s juga Vran planinom, a s jugoistoka planinom Baćinom i Bokševicom te dijelom istočnih obronaka planina iz skupine Vranice – između 270 i 1955 m n. v. Između njih središnje mjesto zahvaća Ramska tektonska kotlina s dolinom rijeke Rame, s karakterističnim erozijsko derazijskim brežuljkastim reljefom, a danas dijelom ispunjena umjetnim Ramskim jezerom.

Nadmorska je visina od 260 m u Ustirami i Gračacu do 2074 m u jugozapadnim planinskim krajevima. U valovitom i razuđenom reljefu općina je satkana od planinskih visova Vrana (2074 m), Ljubuše (1797 m), Raduše (1955 m), Baćine (1530 m), Proslapske planine (1268 m) te njihovih pašom bogatih obronaka i polja koja se mahom nalaze na padinama brda ili u blagim kotlinskim podnebljima.

Slika 2. Reljef općine Prozor-Rama

Zajednička karakteristika ovoga područja je znatna heterogenost geomorfoloških mikroelemenata, koji se javljaju u različitim kombinacijama. Na relativno malom prostoru javljaju se gotovo sve moguće kombinacije kraških, glacijalnih, denudacionih i drugih mikroelemenata reljefa. Posebno su česte različite kraške pojave. Izraženi reljef i strmi nagibi padina praćeni su raširenim i izraženim erozijskim procesima. Hipsometrijski promatrano ovo područje odlikuje se velikim visinskim razlikama između planinskih masiva, visoravni i vrhova te dubokih dolina i kanjona.

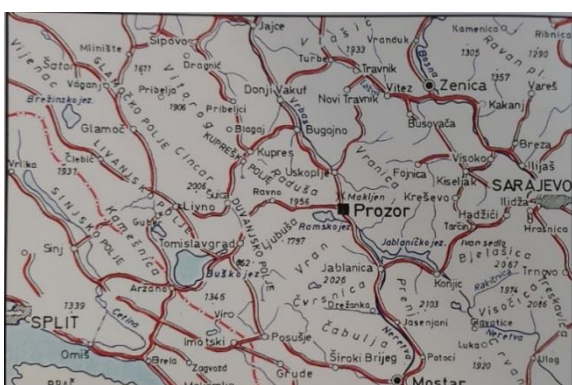
2.1.1.2. Klima

Na klimatske značajke općine Prozor-Rama utječu klimatski čimbenici: reljef i njegovo pružanje, visina nad morem, blizina Sredozemnog mora, azorska i sibirski anticiklona te islandska i genovska ciklona. Srednje temperature zraka u rasponu su (u razdoblju od 1931. do 1960) od $-1,6^{\circ}\text{C}$ u siječnju do $19,1^{\circ}\text{C}$ i $19,3^{\circ}\text{C}$ u srpnju i kolovozu, s prosječnim godišnjom temperaturom od $9,4^{\circ}\text{C}$ i amplitudom od $21,9^{\circ}\text{C}$, što govori, s obzirom na temperaturu, o kontinentalnosti ramskog podneblja. Količina oborina, prosječno, u navedenom razdoblju iznosila je 1.002 mm, i to u razdoblju od 3. do 10. mjeseca 496 mm, odnosno kontinentalnost iznosi 48,2%. To govori, kada je riječ o oborinama, više o utjecaju mora nego kopna.

2.1.1.3. *Prometna povezanost* Općina Prozor-Rama ima važan geoprometni položaj: povezuje dolinu Vrbasa s dolinama Rame i Neretve, kroz koju prolazi magistralna cesta M16-2 koja povezuje općine Bugojno, Gornji Vakuf-Uskoplje, Prozor-Ramu i Jablanicu, odnosno čini spoj na magistralnu cestu M17 (ili europsku cestu E 73) u naselju Jablanica, oko 80 km sjeverno od njezinoga županijskog i administrativnog središta, Mostara i oko 110 km zapadno od glavnoga grada Bosne i Hercegovine, Sarajeva.

Slika 3. Prometna povezanost

Rama je županijskom (ili regionalnom) cestom R418-a prema zapadu povezana s

Tomislavgradom udaljenim oko 43 km i u smjeru Splita s Hrvatskom, a prema istoku povezana je regionalnim, dijelom makadamskim putom R418-b s općinom Konjic.

Najbliža željeznička postaja od sjedišta općine udaljena je 33 km i nalazi se u Jablanici, a najbliža pomorska luka je u Pločama u Republici Hrvatskoj (160 km). Najbliže zračne luke nalaze se u Mostaru (85 km) i Sarajevu (105 km), kao i zračna luka Split koja je od sjedišta općine udaljena 175 km.

2.1.1.4. Prirodni resursi

Na temelju geološko-petroloških značajki, Rama raspolaže s mineralnim pojavama i ležištima kao i neobnovljivim i obnovljivim izvorima energije. Tu su ležišta kvarcdiorita, vapnenca, dolomita, bazalta, gipsa, boksitahematita i manganita sa sidritom, koja se mogu koristiti u različite gospodarske svrhe i koja su se u povijesti neka od njih i koristila (magnetit sa sideritom, na rudnom brdu kod naselja Klek, hematit kod naselja Donja Vast, Uzdol). Rama ima veliki vodeni i hidroenergetski potencijal koji je dijelom i iskorišten. Šume s divljači su također među prirodnim resursima, ali su dijelom opustošene u proteklih 25 godina. Ribolov je moguć na Ramskom i Jablaničkom jezeru kao i na manjim tokovima rijeka. Goleme pašnjačke površine, osobito na zapadu i jugozapadu Rame, dijelom se koriste za stočarstvo.

Najznačajniji prirodni resursi općine su:

1. poljoprivredno zemljište, šume i šumsko zemljište
2. vodni resursi (vodotoci i jezera)
3. mineralne sirovine
4. obnovljivi izvori energije (sunce i vjetar).

Poljoprivredno zemljište, šume i šumsko zemljište

Općina Prozor-Rama raspolaže s oko 47,7 tisuća hektara ukupnih površina i spada među tri najveće općine u HNŽ-u. Kad je u pitanju poljoprivredna proizvodnja, onda, prema katastarskim podacima, barem formalno može računati na 21,2 tisuće ha, što čini oko 44 % ukupne općinske teritorije.

Unutar poljoprivrednog zemljišta 8,8 tisuća ha ili samo 42 % spada u kategorije obradivog, što ukazuje da se radi o poljoprivrednom ozračju u kojemu s oko 58 % dominiraju travno-pašnjački proizvodni pokrovi. U obradivom zemljištu opet s 4,8 tisuća ha ili 54% ističu se livade, tako da za intenzivnu proizvodnju ostaje tek oko 4000 ha, u kojima se nalazi oko 3,8 tisuća ha vrtova i oranica te 236 ha voćnjaka i oko 14 ha vinograda. Što se vlasništva tiče, oko 15,4 tisuće ha poljoprivrednog zemljišta ili 72,7% pripada obiteljskim gospodarstvima, dok se ostatak od 5,8 tisuća ha ili 27,3 % vodi kao državno vlasništvo.

Tablica 1. Veličina zemljišnih posjeda po vlasničkoj strukturi

Površina (ha)	Vlasništvo privatno (broj domaćinstava)	Vlasništvo pravne osobe
0 – 1	5111	69
1 – 3	2299	21
3 – 5	953	9
5+	1174	65
Ukupno:	9537	164

Izvor podataka: Katastarski operat

Šume i šumsko zemljište

Šume i šumsko zemljište na području općine Prozor-Rama prostiru se na površini 23.091 ha, od čega su u državnom vlasništvu 20.982 ha ili 91%, a u privatnom vlasništvu 2109 ha ili 9%. Visoke šume u privatnom vlasništvu su dosta usitnjene po podacima iz katastra. Ima ih samo 10,50 %, dok je postotak izdanačkih šuma u ukupnoj površini jako visok.

Kroz stečajni postupak nad Javnim poduzećem „Šume Herceg-Bosne“ država Bosna i Hercegovina se upisala kao vlasnik velikih šumskih površina u ovoj općini. Međutim, tu aktivnost nije pratila nikakva skrb o šumama, što je uz nepostojanje zakona o šumama omogućilo veliko uništavanje najkvalitetnijih šuma ove općine.

Tablica 2. Ukupne zemljišne površine u općini Prozor-Rama po vlasništvu i načinima korištenja u ha.

Prostor	Poljoprivredno								Šume	Ostalo	Sveukupno
	Ukupno	Obradivo					Pašnjaci	Ribnjaci, bare i trstici			
		Svega	Oranice	Voćnjaci	Vinogradi	Livade					
Državno	5.810	402	111	22	3	266	5.408	-	20.982	2.122	29
Privatno	15.435	8.453	3.689	214	11	4.539	6.982	-	2.109	1.242	18.786
Ukupno	21.245	8.855	3.800	236	14	4.805	12.390	-	23.091	3.364	47.700
Struktura u %	44,50	18,50	7,90	0,50	0,03	10,10	26,00	-	48,40	7,10	100,00

Izvor: Katastarski operat

Cjelokupno šumsko zemljište potrebno je urediti:

- izgradnjom protupožarnih šumskih putova
- zasađivanjem kvalitetnijih vrsta drvnih sortimenata
- vršenjem eksploatacije ispod tekućeg prirasta šuma.

Radi poboljšanja uvjeta za razvoj šumarstva neophodno je razvijati i druge funkcije šuma:

- turističko rekreativne
- gospodarske, vezane za sporedne šumske proizvode
- zaštitne.

Zaostala minska polja nisu samo opasnost za sigurnost stanovnika nego i velika zapreka za razvoj općine (šumarstva, poljoprivrede, industrije...) te eventualne zahvate u prostoru koji su za njega bitni. Područja zagađena minama podudaraju se sa zonama ratnih djelovanja. Sustavno izviđanje, koje provodi nadležno tijelo BHMACH, utvrdilo je veličinu i složenost ovoga problema. Minirana područja u općini Prozor-Rama su još prisutna, sa stanjem u 2021. godini ostalo je još očistiti 590,581 m² terena.

Minirane površine na prostoru općine Prozor-Rama po kategorijama:

- I. kategorija – 1,35 km²
- II. kategorija – 2,73 km²
- III. kategorija – 9,54 km²

Ukupno 13,62 km² što je 2,85 % od ukupne površine općine.

Vodni resursi

Ramsko jezero

Akumulacija HE Rama, Ramsko jezero smješteno je u gornjoramskoj kotlini, ograničeno strmim vijencem planinskih masiva Raduše, Makljena, Ljubuše i Vrana, a uz samo jezero sa sjeveroistočne strane nalazi se Kolivret (1174 m n. v.) s istaknutim vrhovima Vučja gora (702 m n. v.), Gradina (1057 m n. v.). Na sjevernoj je strani Raduša s Draševom i

istaknutim vrhom Košticom (1285 m n.v.), Zahum s Umnom glavom (989 m n.v.), Orlovačom (953 m n.v.), Crnom stranom (770 m n.v.), Stražbenicom planinom (883 m n.v.) i Kamenitom djecom (912 m n.v.). Ovim područjem pruža se i vododjelnica Jadranskog i Crnomorskog sliva kao i prirodne granice između Bosne i Hercegovine. Prostor južno od planine Makljen područje je Jadranskog sliva, a sjeverno je područje prostiranja Crnomorskog sliva.

Dužinski smjer ove kotline i današnjeg jezera je sjeverozapad-jugoistok. Dužina gornjeg toka rijeke Rame koja predstavlja prirodnu uvalu i koja je danas ispunjena vodom Ramskog jezera od vrela rijeke Rame do ulaza u strmi ramski kanjon kod Mluše, K. Polja, iznosi 7500 m. Površina je Ramskog jezera različita, a ovisi o visini uspora. Tako na maksimalnoj koti uspora 595 m površina iznosi 1550 ha, na koti 581 m iznosi 1160 ha, a na minimalnoj koti uspora 536 m površina je 245 ha. Brana je nasuta u kanjonu s betonskim ekranom visine 100 m. Srednji protok vode 34 m³/s. Obujam akumulacijskog bazena 487 hm³, a korisne akumulacije 466 hm³. Jezero je dosta duboko, prosječna dubina kod najviše kote je 75 m.

Glavni vodni tok čini rijeka Rama, koja izvire jugozapadno od naselja Varvare iz dva snažna vrela. Lijevo vrelo je stalno i zove se ljetnim vrelom, a nalazi se na koti 538 m. To je pukotinsko jezero s 3 cm/s. Voda izbija lagano i bez nekih vidljivih pulzacija. Na koti 382 m uzvodno na oko 300 m, nalazi se zimsko vrelo rijeke Rame. Ovo vrelo je povremeno, a aktivira se samo poslije većih padalina ili u vrijeme otapanja snijega. Glavnu količinu vode rijeka Rama dobiva iz kraških vrela Buk i Krupić. Oba ova vrela su tipična pukotinska uzlazna vrela. Buk izvire na koti 541 m, a površina vode ovog vrela je u stalnom valovitom kretanju što je rezultat ritmičkih pulzacija koje su vidljive samo u središtu vrela, dok su periferni dijelovi potpuno mirni. Vrelo se nastavlja u jači potok, ali već poslije 200 m prelazi u rijeku Ramu. Na nizvodnoj strani ovog vrela nalazi se još nekoliko manjih vrela, bez nekog većeg značaja.

Ispod okomitog jurskog krečnjaka, nizvodno od vrela Buka nalazi se još jedno kraško vrelo nazvano Krupić, koje se nalazi na koti 545 m s količinom vode od oko 7 cm/s. Izbijanje vode je snažno i jednolično što ukazuje da se radi o podzemnom vrelu. Ovo vrelo je za četiri metra više nego vrelo Buk, unatoč tome što se nalazi nizvodno od njega. Uz navedeno vrelo nalazi se nekoliko periodičnih vrela koja funkcioniraju u vrijeme otapanja snijega i velikih kiša. Vrelo Krupić nastavlja se u potok, koji nakon 350 m toka uvire u rijeku Ramu. U koritu ovog potoka nalazi se još jedno vrelo (Đulka) koje, prema navodima mještana, ima veću količinu vode za vrijeme sušnog razdoblja nego vrelo Krupić.

Pored ovih postoje još neka vrela na ostalim kotama, a najizdašnija su Trešanica na koti 536 m, Proslapska vrela na koti 540 m, Osmića vrelo na koti 532 m i vrelo Klenak. Sva navedena vrela aktivna su samo u vrijeme visokog vodostaja. Udio Krupića u cjelokupnom protoku rijeke Rame kroz hidroakumulaciju u vrijeme visokog vodostaja iznosi oko 40 %, a oko 47 % za vrijeme niskog vodostaja. Kapacitet svih vrela tijekom ljetnog razdoblja u sušnim godinama iznosi od 8 do 1 cm/s. Rijeka Rama ima dosta uravnotežen godišnji režim voda i u ovom se pogledu razlikuje od Neretve. Stoga je kod srednjeg protoka amplituda Rame 1,06, rijeke Neretve 1,31. Nastankom jezera smanjena je vučna snaga rijeke Rame dok su u ovom pogledu aktivni samo dijelovi potoka koji se nalaze iznad razine jezera. Potoci koji gravitiraju jezeru imaju kratak tok i male količine vode te nema većih opasnosti od zasipanja i замуćivanja jezera.

Temperature vode u hidroakumulaciji Rama variraju od 4,1° C do 21,4° C. Najniže temperature zabilježene su potkraj veljače, a varirale su, ovisno od postaje, u vrlo malim razlikama. Izgradnjom hidroelektrana na rijekama nastaju više ili manje vodene akumulacije koje pored gospodarskog značaja postaju i turistički objekti prikladni za razvoj mnogih grana turizma.

Rijeka Rama

Rama izvire između Raduše i Proslapske planine. Najznačajniji je pritok Neretve u koju se ulijeva u srednjem toku kao lijev pritok. Dužina toka Rame, od izvora do ulijeva u Neretvu, iznosi 33 km. U gornjem toku, od izvora do Mluše, K.Polja rijeka je dosta tiha i tu je danas smješteno Ramsko jezero. Srednji tok je od Mluše do Marine pećine, gdje se Rama ulijeva u Jablaničko jezero. U tom dijelu Rama teče klisurom s 10 % pada, što ukazuje na tipični planinski karakter rijeke.

U svom srednjem toku vodotoka rijeke Rame ulijevaju se vodotoci:

- Crima: vodotok Crima formiraju Višanjski potok i potok Šerovina. Ukupna dužina vodotoka Crima je cca 7,4 km sa srednjim godišnjim proticajem 550 l/s
- Dušćica: najznačajnije izvišće vodotoka Dušćice je vrelo Krupić, a značajan dio hidrografije sliva čini Ljubunačka rijeka kao i Prozorčica. U ukupnom otjecanju rijeke Dušćice, Prozorčica nema dominantnu ulogu osim u vrijeme oborina. Srednji godišnji proticaj rijeke Dušćice iznosi 1500 l/s
- Zagradačka: vode Zagradačke rijeke u gornjem toku čine potoci Mlake i Javorski Potok te dalje nizvodno Bilički potok, potok Radin, Bačina, Omarski i Silina. Dužina vodotoka Zagradačke rijeke je cca 6,96 km sa srednjim godišnjim protjecajem od 677 l/s
- Volujak: vodotok Volujaka formiraju vodotoci Žežnjača, Blazinka i Rika
- Žežnjača: vodotok dužine 3,1 km s ukupnim padom od 384 m i daje srednju vrijednost specifičnog energetskog kapaciteta 0,903 GWh/km
- Blazinka, vodotok dužine 8,65 km s ukupnim padom od 705 m i daje srednju vrijednost specifičnog energetskog kapaciteta 3,04 GWh/km
- Rika: vodotok dužine 9,575 km s ukupnim padom od 745 m i daje srednju vrijednost specifičnog energetskog kapaciteta 2,3 GWh/km.

Korito rijeke Rame je puno bukova, brzaka i malih kaskada. Ovakav tip vode, s dosta niskim temperaturama koje su tijekom godine varirale od 4,5° C u zimskom razdoblju do 13,9° C tijekom mjeseca srpnja, utječu na pojavu visokih koncentracija kisika što je od posebnog značaja za život potočne pastrve.

Jablaničko jezero

Jablaničko jezero nastalo je 1953. godine izgradnjom lučne brane na Neretvi, 5 km uzvodno od Jablanice s površinom od 1440 ha. Podijeljeno je između tri općine; Konjica, Jablanice i 10 % Prozor-Rame. Akumulacija HE Jablanica smještena je u sjevernoj planinskoj zoni Hercegovine. Proteže se uz Neretvu do grada Konjica, a uz rijeku Ramu do sela Gračaca. S obzirom na razmjerno uske doline rijeka Neretve i Rame i strme padine, jezero je usko i samo djelomično ulazi dublje u doline bujičnih tokova. Gornji dio akumulacije, nizvodno od grada Konjica, i srednji dio akumulacije, oko mjesta Ostrožac, smješten je u nekadašnjem neretvanskom proširenju. Donji dio akumulacije, nalazi se u jablaničkoj i našoj općini, u kanjonskim klisurastim suženjima, srednjih i većih nagibnih padina između planine Bokševica (1315), Rajana (1023), Orlaca (889), Pisvira (1142) i Čeharskog vrha (827).

Procijenjena površina slivnog područja iznosi oko 2730 km². Orografska vododjelnica proteže se duž planinskih masiva Zelangore, Lelije, Bjelašnice, Visočice, Vrana, Crvnja i Prenja. Jezero je dugačko 30 km (27 km zračne linije) s prosječnom dubinom od 22 m te najvećom dubinom oko 70 m u blizini brane HE Jablanica. Ukupni volumen akumulacije iznosi 318 hm³, pri čemu korisni volumen iznosi 288 hm³ vodne mase. Ovaj volumen predstavlja 8% volumena ukupnog godišnjeg protoka u Jablanici i formira uspor do Konjica. Kota maksimalne razine vode je 270,50 m n. v., a kota normalnog uspora akumulacije je 270,0 m n. v. Jezero je razmjerno usko, izduženog oblika

s pravcem pružanja istok – zapad. Prosječna širina akumulacije je oko 560 m, dok je najveća širina na potezu Lisičići – Zavrhanje (kod Čelebića) i iznosi 1250 metara (određena po metodi S.D. Muravejskog). Odlikuje ga pojava brojnih zaljeva posebno u srednjem i donjem dijelu kao i izrazita razvedenost obale s dužinom obalne linije od 96 km.

Najveća prosječna temperatura je u srpnju, mjesec s najnižim temperaturama je siječanj, a prosječna godišnja količina padalina je u rasponu od 1500 do 2300 mm. Srednja godišnja temperatura je oko 11° C. Prosječne, najveće, srpanjske temperature su oko 20° C, prosječne siječanjske, najniže, temperature u rasponu su od oko 1° C – 1,5° C.

Raduško jezero

Na planini Raduši smješteno je prirodno jezero na nadmorskoj visini od oko 1450 m koje je svoj današnji izgled dobilo tek poslije zadnjeg ledenog doba povlačenjem leda i ledenog pokrova kada se led povukao u svoje sadašnje granice. Veoma je privlačno za izlete, osobito u ljetnom razdoblju. Ova turističko odredište veoma je povoljno za razvoj izletničkog turizma koji se manifestira kroz posjete i kampiranje različitih turističkih i sportskorekreacijskih grupa. S ciljem očuvanja ovog prirodnog fenomena pokušava se zaštititi ono što je ostalo od njega u svrhu razvijanja turizma u bliskoj budućnosti.

Mineralna nalazišta i resursi

Na području općine postoje značajna nalazišta mineralnih sirovina koja u planskom razdoblju treba aktivizirati. Registrirana i istraжена ležišta metala na području općine Prozor-Rama spadaju u skupinu relativno malih ležišta. Eksploatirana površinskim kopovima ležišta Fe i Mn na lokaciji uzvišenja Rudno sa sjeverne strane naselja Klek te ležište Fe i Mn na lokaciji uzvišenja Tovarija južno od ušća Gračanice u Ramu danas su napuštena. Ležišta hematita su istraжена na lokalitetu „Bukva“ čiji mineraloški sastav čine hematit kao dominantni mineral, a podređeno su prisutni: limonit, pirit i oksidi mangana. Dosadašnjim provedenim istraživanjima na ovom ležištu utvrđene su rudne rezerve „B“ kategorije, ukupne rezerve 67.500 m³. Ostale pojave hematita nisu istraжены. Međutim, preliminarna ispitivanja su izvršena na brdu Trišnik, oko 1,5 km sjeverozapadno od Gračaca, gdje su evidentirana dva ležišta hematita (sadržaj Fe je 31,51 % i Mn 1,01 %). Na Heljdovom brdu je također otkriveno ležište hematita sa sadržajem Fe 48,71% i Mn 0,11%, međutim detaljnija ispitivanja nisu obavljena. U dolini potoka Crime postoji magnetitsko ležište čije su rezerve procijenjene na oko 120.000 tona rude. Mineraloški sastav čine magnetit, nešto malo hematite i limonita. Pojava minerala pirita u kvarcnim žilama registrirana je na području sela Kute, a slične pojave se nalaze i u predjelu Skuševica i Banjalučice.

Ležišta mangana nisu detaljnije istraživana, a zabilježena su u Skrobućanima, Marinoj pećini i Kleku. Međutim, s obzirom na blizinu podzemnih elektropostrojenja na lokaciji Marina pećina, detaljnija istraživanja na ovoj lokaciji bila bi teško provodljiva. Od ležišta nemetala najznačajnija su ležišta gipsa, ukrasnog kamena i kamenog agregata. Potencijalna ležišta gipsa se jednim dijelom nalaze na sjevernom dijelu općine u području sela Brajke – masiv Ljubunci.

Pojave gipsa su tu na tri lokacije i prema vidljivim izdancima radi se o znatnijim količinama mogućih eksploatacijskih rezervi. Iz tog razloga postoji opravdanost za provedbu odgovarajućih prethodnih i eventualno detaljnih istraživanja na navedenim lokacijama. Ležišta gipsa u području ušća Crime u Ramu na lijevoj i desnoj obali rijeke Rame pripadaju mlađim permskim naslagama. Ova potencijalna ležišta nisu detaljno istraжена, a s obzirom na prostranstvo koje zauzimaju i poziciju uz prometnice bi bilo opravdanja za provedbu detaljnih prethodnih istraživanja i eventualnih istraživanja za utvrđivanje eksploatacijskih rezervi.

Ukrasni kamen prema geološkim karakteristikama stijene koje bi se mogle koristiti kao ukrasni kamen su sedimentne stijene kojim pripadaju bankoviti i masivni vapnenci i dolomitični vapnenci gornje jure i donje krede. Ove stijene zastupljene su na krajnjem

zapadnom dijelu općine. Prema utvrđenim geološkim i morfološkim karakteristikama povoljni preduvjeti za kvalitetnim kamenom i otvaranje kamenoloma ukrasnog kamena – vapnenca i dolomitičnog vapnenca postoje u području Vrtla – Lemešnjak, sjeveroistočne padine Dašnika, na zapadnom dijelu općine. Navedena područja također imaju dobre preduvjete za otvaranje kamenoloma lomljenog vapnenačkog kamena. Pozitivne okolnosti su također blizina prometnica i relativno velika udaljenost od naseljenih dijelova općine.

Postoje dva velika kamenoloma dolomita. Jedan je na području južnih padina Rapišča, zapadno od prijevoja Makljen, i u njemu se sada ne vrši eksploatacija. Drugi kamenolom je na zapadnim padinama Borka, Podbor, i on je u odmakloj fazi eksploatacije i u znatnoj mjeri narušava prirodno stanje okoliša. Kao ukrasni građevinski kamen mogu se koristiti i intruzivne kvarcdioritne stijene (nq). Na području općine postoje značajna nalazišta mineralnih sirovina koja u planskom periodu treba aktivizirati. Zabilježena i istražena ležišta metala na području općine Prozor-Rama spadaju u skupinu relativno malih ležišta pojavljuju se na širem području Gračanice (ušće Gračanice u Ramu) i širem području masiva Kučevac u sjeveroistočnom području općine. Stijene se mogu koristiti kao ukrasni kamen i vrlo su otporne na habanje.

Lomljeni kamen, ležišta vapnenca i dolomitnog vapnenca, pogodne stijene koje mogu poslužiti kao lomljeni kamen (kameni agregat) zastupljene su u području Vrtla – Lemešnjak, sjeveroistočne padine Dašnika, na zapadnom dijelu općine, odnosno na širem području predviđenom za otvaranje kamenoloma ukrasnog kamena.

Potencijalni kamenolomi agregata za asfalt

Za asfaltni agregat su izuzetno povoljne eruptivne stijene od kvarcdiorita. Ove stijene imaju veliku otpornost na habanje i koriste se kao asfaltni agregat s vrlo povoljnim učincima u smislu smanjenja proklizavanja vozila po kolovozu. To su intruzivne magmatske stijene hipidiomorfno zrnaste strukture izgrađene od kiselih plagioklasa i povećanim sadržajem kvarca. Pojavljuju se na nekoliko većih i manjih lokacija od kojih su u eksploatacijskom pogledu najpovoljnija ležišta u području Gračanice (ušće Gračanice u Ramu) i masiva „Kučevac“ u sjeveroistočnom dijelu općine.

Postoji također veliko ležište ovih stijena u području Donjih Višnjana (Krastac), međutim, zbog blizine tlačnog cjevovoda HE Rama bi eksploatacija ovog ležišta bila vrlo upitna. Sva potencijalna eksploatacijska područja potrebno je detaljno istražiti i analizirati kroz odgovarajuću dokumentaciju, kako bi se mogle poduzimati odgovarajuće aktivnosti.

Mineralne sirovine, stupanj i opseg istraženosti

Raspoložive mineralne sirovine u velikoj mjeri opredjeljuju razvoj općine. Na području općine nalaze se značajne rezerve metalnih i nemetalnih ruda različitog stupnja istraženosti.

Obnovljivi izvori energije (sunce i vjetar)

Ulaganje u iskorištavanje energije sunca u općini Prozor-Rama, (izgradnja solarnih elektrana), već nekoliko godina bilježi konstantan rast te počinje dobivati važnu ulogu u elektroenergetskom sektoru. S obzirom na to da općina Prozor-Rama u godišnjem zbroju ima puno svjetlosti i naglašen broj sunčanih dana (prosječno 270 sunčanih dana godišnje) ulaganja investitora na našem području postaju sve veća. Uzimajući u obzir prirodni i tehnički potencijal sunčeve energije u Bosni i Hercegovini, može se reći kako razina iskorištenja solarne energije u Bosni i Hercegovini nije na zadovoljavajućoj razini.

Dosadašnja ispitivanja pokazala su kako na području općine Prozor-Rama postoji dobar potencijal za iskorištavanje energije vjetra, a kao najbolje lokacije preporučuju se planine Raduša i Ljubuša.

Kod odabira lokacija za izgradnju vjetroelektrana dva su ključna faktora: brzina vjetra i njegova učestalost. Najpogodnije su brzine u granicama od 3 do 6 m/s, a učestalost vjetrova bi trebala biti oko 40% i više. Prema mjernim podacima na MP Rama, učestalost je oko 40% a srednje brzine su oko 2 m/s. Na višim hipsometrijskim razinama te

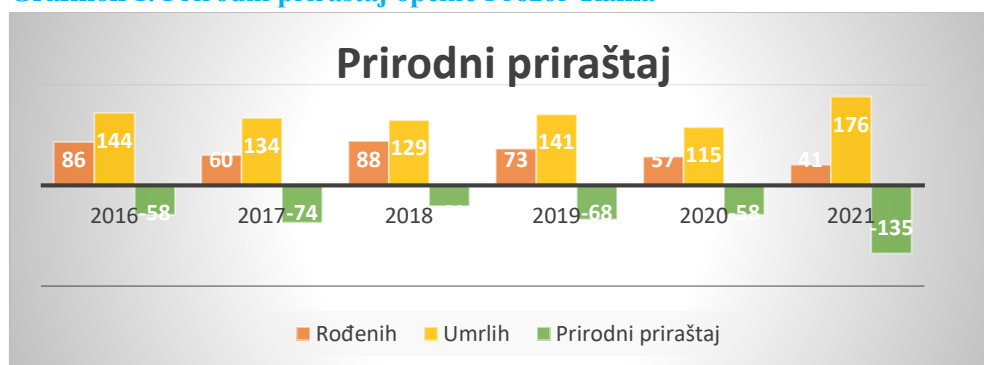

vrijednosti se povećavaju te za visinske razlike od 500 m oba podatka mogu narasti za 100% (oko 20% za svakih 100 m – 200 m), što bi bilo dovoljno da se predloženim lokacijama izmjere konkretni podatci i da se u plan razvoja uvrsti i mogućnost izgradnje vjetroelektrana.

2.1.2. DEMOGRAFSKE KARAKTERISTIKE I KRETANJA, STANJE ISELJENIŠTVA

Prema zadnjem popisu stanovništva iz 2013. godine broj stanovnika općine Prozor-Rama je bio 14.280, a prema procjenama Federalnog zavoda za programiranje razvoja broj stanovnika općine u 2020. godini je 13.414 što je za 6% manje u odnosu na broj stanovnika 2013. Općina se sastoji od 56 naseljenih mjesta i prostire se na 477 km², prosječna gustina naseljenosti je 28,12/ km² Procjena je da u urbanom dijelu općine živi manje od 25% stanovnika to znači da $\frac{3}{4}$ stanovništva živi u ruralnim sredinama.

Grafikon 1. Prirodni priraštaj općine Prozor-Rama

Izvor podataka: Općina Prozor-Rama

Tablica 3 Kretanje broja stanovnika općine Prozor-Rama o odnosu na druge općine i gradove HNŽ/K

Naziv grada/općine	2013.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.
Prozor-Rama	14.280	15.498	13.896	13.747	13.643	13.515	13.414	13.271
Čapljina	26.157	22.483	25.410	25.160	25.024	24.892	24.807	24.547
Čitluk	18.140	15.857	18.043	17.997	17.955	17.944	17.916	17.843
Jablanica	10.111	11.493	9889	9801	9730	9658	9622	9517
Konjic	25.148	27.141	24.501	24.285	24.140	23.959	23.770	23.445
Grad Mostar	105.794	112.347	105.661	105.417	105.371	105.203	105.074	10.4409
Neum	4653	4335	4507	4461	4432	4389	4369	4371
Ravno	3219	1419	3191	3207	3201	3209	3197	3210
Stolac	14.502	12.898	14.297	14.398	14.269	14.201	14.079	13.910
Ukupno HNK	222.004	223.471	219.395	218.473	217.765	216.970	216.248	214.523

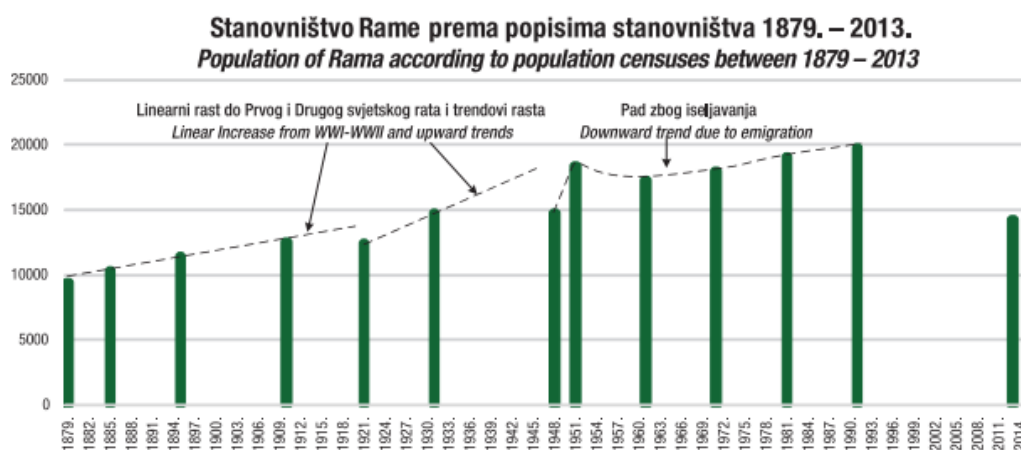
Izvor podataka: Federalni zavod za programiranje razvoja

Negativan prirodni priraštaj je karakteristika svih općina u Federaciji Bosne i Hercegovine, a uzorci su velikim dijelom nerazvijena ekonomija, nestabilna politička situacija i nemogućnost mladih da pronađu zaposlenje, riješe stambeno pitanje i zasnuju obitelji. Prisutna je sve intenzivnija migracija stanovništva u zemlje zapadne Europe, gdje mladi ali i čitave obitelji odlaze u potrazi za sigurnijom i prosperitetnijom budućnošću.

Ne postoje dostupni podatci o kretanju iseljavanja i stanju u iseljeništvu. S obzirom na nacionalnu pripadnost, većina stanovnika općine Prozor-Rama ima i državljanstvo Hrvatske, a samim time i Europske unije te nemaju ograničenja u kretanju niti traženju posla na području cijele Europske unije.

Bitno je u sljedećem razdoblju zaustaviti postojeći odljev stanovništva, a to će biti moguće stvaranjem povoljnih uvjeta u gospodarskom smislu koji će utjecati na zadržavanje stanovnika. Ti povoljni uvjeti javit će se intenziviranjem gospodarske aktivnosti na području općine, posebno u industrijskoj i poljoprivrednoj proizvodnji te razvoju turizma, što će iziskivati i jačanje pratećih sadržaja u smislu ugostiteljske, zanatske, uslužne i slične djelatnosti. Aktivan utjecaj na promjenu dosadašnjih demografskih kretanja treba izazvati eliminaciju negativnog migracijskog salda. Dakle, planskim aktivnostima u svim sferama društveno ekonomskog života je moguće sprječavanje iseljavanja stanovnika s prostora općine, što bi dovelo do demografskog oporavka, ali je za realizaciju planirane pretpostavke bitan čimbenik ostvarenja gospodarskog razvoja.

Grafikon 2. Kretanje stanovništva općine Prozor-Rama od 1879. do 2013.

Izvor podataka: Monografija općine Prozor-Rama

Prema podacima Statističkog biltena Federalnog zavoda za programiranje razvoja za 2020. godinu, od ukupnog broja stanovnika na području općine zaposlenih je 1412, nezaposlenih 1845. Prema ovim podacima stopa nezaposlenosti u odnosu na ukupno radno aktivno stanovništvo je 56,6%, broj nezaposlenih je i veći jer veliki broj radno sposobnog stanovništva se ne prijavljuje na Zavod za zapošljavanje, a procjenjuje se da veliki dio radno sposobnog stanovništva radi izvan općine.

U budućem razdoblju općina Prozor-Rama namjerava pokrenuti aktivniji pristup i suradnju s iseljeništvom. Većina iseljeništva svoje mjesto privremenog boravka je našlo u Hrvatskoj i zemljama zapadne Europe, a manji dio se nalazi u Americi i Australiji. Prema nekim podacima naše iseljeništvo je visokoobrazovano, dobro integrirano u zemljama u kojima se nalaze, ekonomski aktivno i emotivno vezano za rodni kraj. U 2019. u općini Prozor-Rama je provedeno ulaganje u jedno poduzeće koje se bavi proizvodnjom leda i sladoleda, čiji je vlasnik iseljenik te se ova investicija kategorizira kao investicija iz iseljeništva.

Općina Prozor-Rama u budućem razdoblju planira nekoliko aktivnosti provesti kako bi povećala komunikaciju i suradnju s iseljeništvom:

- Izraditi registar poslovnih subjekata čiji su (su)vlasnici ili (su)osnivači osobe porijeklom iz Rame, a koji djeluju izvan Prozor-Rame.
- Izraditi registar osoba istaknutih u kulturi, sportu, obrazovanju, javnoj upravi ili drugim oblicima javnog djelovanja, a koji djeluju izvan Prozor-Rame.
- Unaprijediti suradnju s poslovnim subjektima, udruženjima ili pojedincima u iseljeništvu, organizirati zajedničke posjete, organizirati kulturne i sportske manifestacije, organizirati zajednički poslovni forum u cilju prezentiranja projekata javno-privatnog partnerstva i projekata zajedničkog ulaganja u infrastrukturne objekte.
- Stvoriti veće povjerenje iseljništva u lokalnu upravu kroz brže izdavanje raznih dozvola i suglasnosti kod rješavanja osobnih zahtjeva (kupovina ili prodaja nekretnina, izdavanje raznih uvjerenja, suglasnosti i slično).

2.1.3. PREGLED STANJA I KRETANJA U EKONOMIJI

Indeks razvijenosti

Prema podacima Federalnog zavoda za programiranje indeks razvijenosti općine Prozor-Rama u 2020. godini iznosi 0,64 čime se općina Prozor-Rama nalazi na 64. mjestu po razvijenosti u FBiH, samim tim se ubraja u red nerazvijenih općina.

Indeks razvijenosti je kompozitni pokazatelj koji se računa kao ponderirani prosjek više osnovnih socioekonomskih pokazatelja radi mjerenja stupnja razvijenosti jedinica lokalne samouprave i županija/kantona.

Indeks razvijenosti primarni je parametar kretanja u ekonomiji i svrha mu je unaprijediti razvojno planiranje i provedbu strateških dokumenata u FBiH pa tako i u općini Prozor-Rama, doprinijeti efikasnijoj raspodjeli financijskih sredstava te utvrditi kako predviđene, tako i nepredviđene pozitivne i negativne učinke primjene strateških dokumenata.

Općina Prozor-Rama tijekom razdoblja od 2018. do 2021. imala je status nerazvijene općine, kategorija IV, od ukupno V kategorija (peta kategorija: Izrazito nerazvijene općine i gradovi). Tijekom tog razdoblja popravila je status na listi razvijenosti općina i gradova Federacije BiH, te je sa 65. mjesta 2018. godine zauzela 62. mjesto 2021. godine. U grupu IV (nerazvijene općine) rangirane prema indeksu razvijenosti, gdje je i općina Prozor-Rama, ubrajaju se još (u 2021.): Grad Livno (50), Fojnica (51), Olovo (52), Grad Zavidovići (53), Foča (54), Kalesija (55), Grad Stolac (56), Grad Bosanska Krupa (57), Grad Cazin (58), Tomislavgrad (59), Gornji Vakuf-Uskoplje (60), Velika Kladuša (61), Prozor-Rama (62), Odžak (63), Sanski Most (64), Kladanj (65) i Bosanski Petrovac (66).

Ovdje treba uzeti u obzir činjenicu kako metodologija prikupljanja statističkih podataka nije usklađena sa stvarnim stanjima, posebno u području zaposlenosti i u području bruto društvenog proizvoda, što ne daje stvarnu sliku o razvijenosti.

Napominjemo kako se vrijednosti proizvodnje koje ostvaruju poslovni subjekti koji imaju proizvodnju u općini Prozor-Rama, a sjedište izvan općine Prozor-Rama, pripisuju mjestima gdje imaju sjedište, a ne Prozor-Rami u kojoj ostvaruju proizvodnju. Radi se o značajnim vrijednostima, posebno u proizvodnji električne energije. U slučaju prikazivanja

ove proizvodnje po mjestu stvarnog ostvarivanja proizvodnje, pokazatelji za općinu Prozor-Rama bili bi daleko povoljniji.

Tablica 4. Položaj razvijenosti općina u 2021. godini

Naziv	Prihod od poreza na dohodak po 2021	Stupanj zaposlenosti 2021	Kretanje stanovništva 2013-2021	Učešće starog stanovništva 2021	Stupanj obrazovanja radne snage 2021	Indeks 2020	Rang	Grup a
Sanski Most	0,34	0,38	0,80	0,97	0,89	0,65	64	IV
Prozor-Rama	0,38	0,38	0,67	0,97	0,96	0,65	62	IV
Bosanski Petrovac	0,66	1,03	0,04	0,55	0,87	0,64	66	IV
Vareš	0,58	0,71	0,08	0,61	0,93	0,58	68	V
Ključ	0,32	0,34	0,64	0,99	0,71	0,57	70	V
Ravno	0,00	0,18	1,14	0,42	1,29	0,58	67	V

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja

Broj i struktura gospodarskih subjekata

Broj registriranih gospodarskih subjekata u 2021. godine je 698 u okviru čega se dijele na pravne osobe, podružnice u sastavu pravnih osoba čija su sjedišta izvan općine Prozor-Rama i fizičke osobe obrtnici. Gospodarstvo općine Prozor-Rama čine mikro, mala i srednja poduzeća osnovana kao društva s ograničenom odgovornošću, u privatnom i javnom vlasništvu s raznovrsnim oblicima privredne djelatnosti, kao i fizičke osobe koje samostalno obavljaju neku od gospodarskih djelatnosti.

Tablica 5. Broj gospodarskih subjekata

Broj gospodarskih subjekata					
Godina	Pravna lica	Podružnice u sastavu pravnih lica	Fizička lica obrtnici	Ukupno	Broj subjekata na 1000 stanovnika
2016	296	95	271	662	47,6
2017	306	99	287	692	50
2018	317	96	295	708	51,9
2019	326	97	238	661	48,9
2020	342	103	240	685	51,1
2021	343	105	250	698	52,6

Izvor podataka: Federalni zavod za statistiku

S danom 31. 12. 2021.godine, odobrenje-rješenje za osnivanje radnje ili obavljanje djelatnosti posjeduje ukupno **199** fizičkih osoba u osnovnom, dopunskom i dodatnom zanimanju, (usporedba: 2019.;184, 2020.;184) i to za:

- **27** trgovinskih radnji, (2018.; 30, 2019.; 28, 2020.; 25)
- **35** ugostiteljskih radnji, (2018.; 32, 2019.; 33, 2020.; 33)
- **137** obrta i srodnih djelatnost, od toga:
  - (93) u osnovnom zanimanju (od toga je 38 poljoprivrednih djelatnosti), (2018.; 83, 2019.; 89, 2020.; 91),
  - (41) dopunska djelatnost (obrt i srodne djelatnosti), (2018.; 29, 2019.; 31, 2020.; 33)
  - (3) dodatne djelatnosti (obrt i srodna djelatnost), (2018.; 2, 2019.; 3, 2020.; 2),
- **98** pravnih osoba (različite djelatnosti i za više vrsta djelatnosti u jednoj pravnoj osobi), (2018.; 94, 2019.; 95, 2020.; 95)

- **96** osoba, posjeduje rješenja za obavljanje prijevoza za vlastite potrebe (2018.;83, 2019.; 89, 2020.; 94).

Tablica 6. Vrste registriranih obrta i srodnih djelatnosti:

	Vrsta	Osnovno zanimanje	Dopunsko zanimanje	Dodatno zanimanje	Tradicijski stari obrt		Ukupno
					osnovno	dopunsko	
1	Frizerski saloni	1	1	0	10	0	12
2	Krojačka radnja	1	0	0	3	0	4
3	Kemijska čistionica	1	0	0	0	0	1
4	Staklorezačka radnja	1	0	0	0	0	1
5	Zidarsko-fasaderska djelatnost	6	0	0	0	0	6
6	Internet klub	0	0	1	0	0	1
7	Autolimarska radnja	1	0	0	0	0	1
8	Vulkanizerska radnja	3	1	0	0	0	4
9	Računovodstveno programiranje	1	3	1	0	0	5
10	Kamenorezačka djelatnost	1	0	0	1	0	2
11	Bravarska radnja	1	0	0	0	0	1
12	Građevinsko-uslužna djelatnost	1	0	0	0	0	1
13	Proizvodnja proizvoda od plastike	0	0	0	0	0	0
14	Pekarske radnje	3	0	0	0	0	3
15	Završni građevinski radovi	2	0	0	0	0	2
16	Automehaničarska radnja	3	0	0	0	0	3
17	Djelatnost čišćenja	1	0	0	0	0	1
18	Poljoprivredne djelatnosti	37	6	0	0	0	43
19	Proizvodnja rakije	1	0	0	0	0	1
20	Autoprijevoznicičke djelatnosti	2	1	0	0	0	3
21	Taksi služba	3	0	0	0	0	3
22	Djelatnost auto škola	1	0	0	0	0	1
23	Foto video	0	1	0	0	0	1
24	Elektroinstalacijski radovi	1	1	0	0	0	2
25	Optika	0	1	0	0	0	1
26	Urarsko-zlatarsko-filigranska	0	0	1	0	0	1
27	Solarne elektrane	2	23	0	0	0	25
28	Popravak komunikacijske opreme	0	1	0	0	0	1
29	Vjetroelektrane	0	0	0	0	0	0

30	Pržionica kave	0	1	0	0	0	1
31	Površinska obrada i presvlačenje	0	0	0	1	0	1
32	Frizerski i drugi tretmani za uljepšavanje	0	0	0	1	0	1
33	Izrada putnih i ručnih torbi i sl.	0	0	0	0	1	1
34	Proizvodnja namještaja i proizvoda od drva	0	0	0	2	0	2
35	Proizvodnja sokova od voća i povrća	0	0	0	1	0	1
UKUPNO		74	40	3	19	1	
Sveukupno s uključenim tradicijskim obrtima		(74+19) 93	(40+1) 41	3			137

Izvor podataka: Općina Prozor-Rama

Javna poduzeća kojima je općina Prozor-Rama osnivač:

- JKP Vodograd d. o. o. Prozor-Rama (uključujući Komgrad d.o.o. koji je osnovalo J.K.P. Vodograd d.o.o.)
- Javni prijevoz d. o. o. Prozor-Rama
- Agencija za lokalni razvoj d. o. o. Prozor-Rama
- JP Radio Rama d. o. o. Prozor-Rama.

Tržište radne snage

U području **tržišta rada**, *stupanj zaposlenosti*, iako povećan u odnosu na 2015. godinu, još uvijek je značajno niži od prosjeka Federacije Bosne i Hercegovine. Jedan od mogućih uzroka je taj da se veliki broj stanovništva radne dobi bavi poljoprivredom i da njihov status nije formalno definiran. Prema podacima Federalnog zavoda za programiranje razvoja u općini Prozor-Rama je u 2021. godini bilo 9584 radno sposobnih stanovnika od čega je broj zaposlenih iznosio 1431 te se broj zaposlenih konstantno povećava od 2015. godine kada je broj zaposlenih iznosio 1166.

Tablica 7. Kretanje broja zaposlenih/nezaposlenih u općini Prozor-Rama u razdoblju od 2015. do 2021.

Godina	Prosjeak evidentirane zaposlenosti	Zaposlenost prema podacima Porezne uprave	Prosjeak evidentirane nezaposlenosti
2021	1439	- prema sjedištu poslodavca - 1455 - prema prebivalištu uposlenika-	1806
2020	1412		1845
2019	1431		1783
2018	1414	-	1863
2017	1173	1320	1964
2016	1184	1330	1952
2015	1166	1310	1981

Izvor podataka : Služba za zapošljavanje HNŽ/K,-statistički bilteni i izvješća*.

Tablica 8. Procjena ukupnog broja stanovništva, radno sposobnog, aktivnog stanovništva i radne snage u Federaciji BiH, HNŽ/K i općini Prozor-Rama u 2021. god.

Općina	Stanovni štvo	Zaposlenost	Nezaposle nost	Radno sposobno stanovništvo	Radna snaga
Federacija BiH	2.758.416	525.397	311.679	1.499.495	837.076
Ukupno HNŽ/K	214.523	52.637	30.639	145.485	83.312
Prozor-Rama	13.271	1439	1086	9509	3245

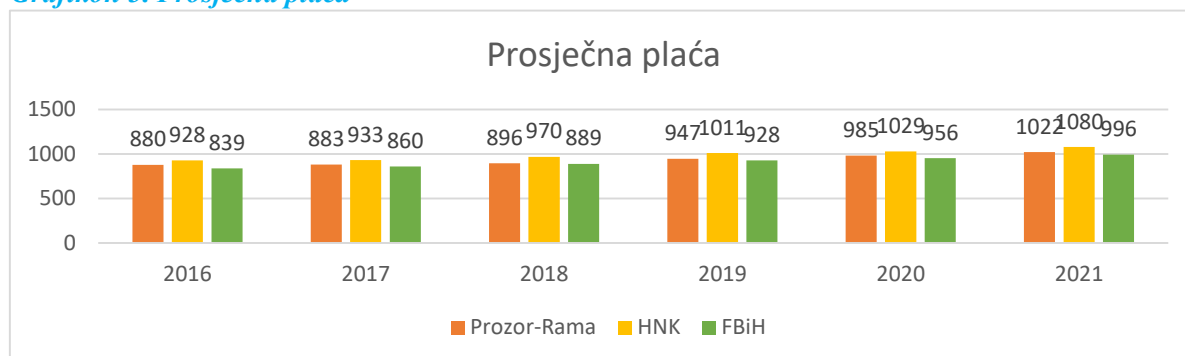
Izvor podataka : Služba za zapošljavanje HNŽ/K

Prosječna neto plaća

Visina prosječne plaće u općini Prozor-Rama u 2021. godini bila je 1022 KM što je više od prosječne plaće na razini Federacije BiH koja je 2021. godine iznosila 996 KM.

Grafikon 3. Prosječna plaća

Tablica 9. Prosječna neto plaća u 2021. godini

Općina	Prosječna neto plaća u KM	FBiH =100
Prozor-Rama	1022	103

Obrada podataka : Federalni zavod za programiranje razvoja

Umirovljenici

Prema podacima Federalnog zavoda za programiranje, u ukupnom broju stanovnika u 2021. godini na području općine Prozor-Rama registrirana su 1383 umirovljenika, što je 81 više u odnosu na 2016. godinu kada je na području općine bilo registrirano 1302 umirovljenika. U zadnjih šest godina može se uočiti trend povećanja broja umirovljenika u kategoriji starosnih mirovina i pad broja korisnika invalidskih mirovina. Rast broja starosnih mirovina ukazuje na opći trend starenja stanovništva. Iznos prosječne mirovine je neprekidno rastao zadnjih pet godina pa je tako prosječna mirovina na području općine Prozor-Rama u 2021. godini iznosila 409 KM, dok je ona u 2016. godini iznosila 332 KM.

Tablica 10. Broj umirovljenika i iznos sredstava za mirovine u 2021. godine

Vrste mirovine								
Naziv općine	Starosne		Invalidske		Obiteljske		Ukupno	
	Ukupno		Ukupno		Ukupno			
	Broj	Iznos	Broj	Iznos	Broj	Iznos	Broj	Iznos
Prozor-Rama	756	353.777	179	61.743	448	150.103	1383	565.623

Izvor podataka : Federalni zavod za mirovinsko i invalidsko osiguranje

Broj zaposlenih na jednog umirovljenika u 2021. godini je iznosio 1.00 što je povećanje u odnosu na 2016. godinu kada je odnos iznosio 0,9. To znači da broj zaposlenih na prostoru općine rastao brže od broja umirovljenika.

Tablica 11. Prosječna isplaćena mirovina u 2021. godini

Naziv općine	Broj zaposl. na 1 umirovljenika	Ukupna prosječna mirovina KM	Prosječna starosna mirovina KM	Prosječna invalidska mirovina KM	Prosječna obiteljska mirovina KM
Prozor-Rama	1,0	408,98	467,96	344,93	335,05

Izvor podataka: Federalni zavod za programiranje razvoja

Vanjskotrgovinska razmjena

Po vanjskotrgovinskoj razmjeni općina Prozor-Rama u Hercegovačko-neretvanskoj županiji/kantonu je zastupljena s oko 0,7%. Vanjskotrgovinska razmjena općine Prozor-Rama veća je od vanjskotrgovinske razmjene općina Ravno, Neum i Jablanica, a manja od ostalih općina i gradova u HNK. Vanjskotrgovinska razmjena općine nalazi se u rasponu od 10 do 11 milijuna godišnje s izuzetkom u 2018. godini kada je vanjskotrgovinska razmjena dostigla 18 milijuna KM. Iznos uvoza i izvoza po glavi stanovnika je daleko ispod prosjeka Federacije BiH. On u 2020. godini iznosi 790 KM dok prosječna vanjskotrgovinska razmjena po glavi stanovnika u FBiH iznosila 8455 KM. Poljoprivredni proizvodi imaju najeveći udio u izvozu, prije svega izvoze se malina i šumski plodovi. Napominjemo da se ostvareni izvoz pripisuje gradu – općini u kojoj je sjedište poduzeća, tako da se npr. izvoz električne energije iz Hidroelektrane Rama ne pripisuje općini Prozor-Rama, u kojoj je on ostvaren, nego gradu Mostaru, u kojemu je sjedište elektroprivrednog poduzeća.

Tablica 12. Odnos uvoza i izvoza općina i gradova HNŽ

Grad	IZVOZ+ UVOZ	Izvoz (po stanovniku)	Uvoz (po stanovniku)
Čapljina	75.862.904	663	2427
Čitluk	261.100.341	2856	11.778
Jablanica	7.538.114	581	211
Konjic	327.820.943	8888	5095
Mostar	1.946.793.926	7240	11.406
Neum	2.289.217	151	373
Prozor-Rama	9.216.856	470	225
Ravno	413.485	5	124
Stolac	25.390.199	988	838
HERCEGOVAČKO NERETVANSKA ŽUPANIJA / KANTON	2.656.425.985	4930	7452

Izvor podataka: Federalni zavod za programiranje razvoja

Tablica broj 13: Vanjskotrgovinska razmjena u FBiH općine Prozor-Rama u 2021. god.

Općina	Izvoz u KM 2021	Učešće u izvozu 2021	Uvoz u KM I-XII-2021	Učešće u uvozu 2021	Pokrivenost uvoza izvozom%	Saldo robne razmjene KM
Prozor-Rama	6.236.549	0,07	2.980.314	0,02%	209,26	3.256.227

Izvor podataka :Federalni zavod za programiranje razvoja

Poticaaji za zapošljavanje u općini Prozor-Rama

Zaposlenost u općini Prozor-Rama u višegodišnjem razdoblju imala je karakteristiku većeg broja nezaposlenih od broja zaposlenih. Nizak stupanj zaposlenosti, odnosno veća nezaposlenost od zaposlenosti, smatra se jednim osnovnih uzroka rastućem trendu iseljavanja iz općine Prozor-Rama. Općina Prozor-Rama iskazuje spremnost osigurati proračunska sredstva za poticanje zapošljavanja. Predviđene su i druge poticajno-razvojne mjere i programi. Općinsko vijeće Prozor-Rame, na sjednici dana 3.11.2011. usvojilo je program poticaja za zapošljavanje u općini Prozor-Rama.

Cilj programa poticaja zapošljavanju u općini Prozor-Rama je zaustaviti negativne trendove u upošljavanju, oživjeti gospodarsku aktivnost kroz stvaranje povoljne poslovne

klime potrebne za nova ulaganja u snaženje svih kapaciteta i povećanje broja uposlenih. Cilj će se ostvarivati pružanjem stalne potpore malim i srednjim poduzećima, samostalnim radnjama i drugim subjektima koji vrše poslovnu djelatnost kako bi im se pomoglo u održanju broja postojećih i prijemu novih uposlenika.

Ciljevi po programu poticaja zapošljavanju u općini Prozor-Rama ostvarivati će se kroz provođenje sljedećih grupa mjera:

- mjere financijskog karaktera
- mjere organizacijskog karaktera
- mjere infrastrukturnog karaktera
- mjere na poboljšanju provedbe zakonskih propisa.

Mjere financijskog karaktera:

- grantovi
- subvencije kamata
- kreditni fond.

Korisnici sredstava po ovom programu mjera su fizičke i pravne osobe koje posluju na području općine Prozor-Rama i koji upošljavaju zaposlenike s područja općine Prozor-Rama.

Mjere organizacijskog karaktera:

- Raditi promocije ulaganjima (posebno stranih) putem javnih poziva, seminara, okruglih stolova, web prezentacija i slično.
- Davanje pismenih potpora i suglasnosti poduzetnicima iz općine Prozor-Rama pri njihovu prijavljivanju na javne natječeaje kojima se daju poticaji s viših razina vlasti od međunarodnih, humanitarnih i sličnih izvora, pomaganjem pri kreiranju takvih projekata i organiziranjem lobiranja za uspješnost projekta.
- Davanje potpora poduzetnicima pri njihovu povezivanju s vanjskim tržištem.
- Pomoć korisnicima pri organiziranju dokvalifikacija, prekvalifikacija i sličnih oblika stručnog usavršavanja.
- Davanje prednosti (u okviru zakonskih rješenja) domaćim izvođačima radova, vršiteljima usluga i isporučiteljima roba, uz prethodno poštivanje načela prihvatljivosti.

Mjere infrastrukturnog karaktera:

- Usvojiti prostorni plan općine, uz posebno definiranje lokacija za poduzetničke zone u svim dijelovima općine.
- Pristupiti izmjenama i dopunama postojećeg urbanističkog i regulacijskog plana, kao i izradama novih urbanističkih planova, posebno potrebnih za područja u kojima se može planirati rast turističkih usluga.
- Izgradnja jedne ili više poslovnih zona čija bi površina ili objekti bili stavljeni na raspolaganje poduzetnicima bilo kroz prodaju po povoljnim cijenama bilo kroz dugoročno iznajmljivanje po povoljnim cijenama. Kriterij za odabir korisnika ove mjere utvrditi u skladu s planiranim zapošljavanjem.
- Rješavanje infrastrukturnih problema kod poduzetničkih objekata (putovi, električna energija, voda i sl.) zajedno s poduzetnicima i lokalnom samoupravom.

Mjere na poboljšanju primjene zakonskih propisa

Ovom grupom mjera predviđa se doprinijeti općoj sigurnosti unutar općine sa stajališta stvaranja društveno poduzetničke klime i za strana ulaganja u poslovne aktivnosti u općini Prozor-Rama:

- Suradnjom s inspekcijskim službama osigurati ravnopravne uvjete poslovanja za sve gospodarske subjekte.
- Aktivno se odnositi prema suzbijanju pojava sive ekonomije (rad bez dozvola, rad neprijavljenih djelatnika i slično).
- Druge mjere na poboljšanju primjene zakonskih propisa.

Korisnici sredstava po ovom programu su fizičke i pravne osobe koje posluju na području općine Prozor-Rama i koji upošljavaju uposlenike s područja općine Prozor-Rama.

Energetika

Hidroelektrana Rama

Hidroelektrana Rama je hidroelektrana na vodotoku rijeke Rame, koja je u eksploataciji od 1968. godine. Postrojenje je akumulacijsko-derivacijskog tipa i koristi vode rijeke Rame na najvišem bruto padu od 325 m. Branom smještenom kod sela Mluša stvoren je akumulacijski bazen, čiji je korisni obujam 466 milijuna m³, što predstavlja 43 % godišnjeg proticanja na pregradnome profilu. Derivacija postrojenja HE Rama je ostvarena podzemnim dovodnim tunelom, dužine 9490 m. Na kraju dovodnoga tunela je čelična račva s dva otcjepa. Uzvodno i neposredno dovodni tunel prelazi u vertikalni dio, tzv. vodostan.

Strojarnica HE Rame je u kaverni pod zemljom, a s vanjskim objektom je spojena pristupnim tunelom dužine 550 m. U strojarnici su smještena dva glavna agregata s odgovarajućim blok transformatorima i kućni agregat. Ukupna snaga elektrane je 172 MW, koja je raspoređena na dva identična agregata. Srednja godišnja proizvodnja je 710 GWh.

Hidroelektrana Jablanica

Hidroelektrana Jablanica je nastala akumuliranjem Jablaničkog jezera 1953. godine izgradnjom lučne brane na Neretvi, 5 km uzvodno od Jablanice s površinom 1440 ha, podjeljeno između tri općine: Konjica, Jablanice i Prozora-Rame s 11%. Procijenjena površina slivnog područja iznosi oko 2730 km². Jezero je dugačko 30 km (27 km zračne linije) s prosječnom dubinom od 22 m te najvećom dubinom oko 70 m u blizini brane HE Jablanica. Ukupni obujam akumulacije iznosi 318 hm³, pri čemu korisni obujam iznosi 288 hm³ vodne mase. Ovaj obujam predstavlja 8% obujma ukupnog godišnjeg protoka u Jablanici i formira uspor do Konjica.

Kota maksimalne razine vode je 270,50 mnm, a kota normalnog uspora akumulacije je 270,0 mnm. Jezero je razmjerno usko, izduženog oblika s pravcem pružanja istok – zapad. Prosječna širina akumulacije je oko 560 m, dok je najveća širina na potezu Lisičići – Zavrhanje (kod Čelebića) i iznosi 1250 metara (određena po metodi S.D. Muravejskog). Odlikuje ga pojava brojnih zaljeva posebno u srednjem i donjem dijelu kao i izrazita razvoženost obale s dužinom obalne linije od 96 km.

Mini hidroelektrane

Do kraja 2021. dijeljeno je sedam (7) koncesija za korištenje voda vodotoka rijeka u našoj općini za izgradnju malih hidroelektrana od čega su tri (3) izgrađene i nalaze se u proizvodnom procesu proizvodnje električne energije, a preostale četiri (4) su u različitim postupcima ishođenja potrebnih suglasnosti i dozvola.

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede HNŽ-a, je nakon provedenog postupka dodjele koncesije za korištenje voda, vodotoka rijeke Rame i javnog vodnog dobra za proizvodnju električne energije izgradnjom 5 (pet) MHE u nizu potpisalo Ugovor o dodjeli predmetne koncesije s poduzećem Ecco-Crima d.o.o. Lug i one su u postupku ishođenja potrebnih suglasnosti dozvola za izgradnju.

Solarne elektrane

Na području naše općine izgrađene su i puštene u proces proizvodnje električne energije dvadeset tri (23) solarne elektrane različite instalirane snage i to:

- četiri (4) instalirane snage do 150 kW
- dvadesetosam (28) instalirane snage do 23 kW
- jedna (1) instalirane snage od 3 kW.

Pored navedenoga na prostoru općine, pet (5) postrojenja solarnih elektrana instalirane snage do 23 kW je u fazi izgradnje.

Na prostoru općine će se u narednim izmjenama i dopunama prostornih planova otvoriti mogućnost za izgradnju dodatnih solarnih elektrana kako bi se solarni potencijal na našem prostoru maksimalno iskoristio.

Poslovne i industrijske zone općine Prozor-Rama

- Formiranjem poslovnih i industrijskih zona općina Prozor-Rama, u okviru svoje nadležnosti, kao i poticajnim mjerama želi potaknuti razvitak ekološki prihvatljivih proizvodnih djelatnosti i dati novi zamah stvaranju poduzetničke klime koja će poticajno djelovati na povećanje novih investicija, novih tvrtki iz zemlje i inozemstva.
- Izgradnja poslovnih zona je način dugoročnog rješavanja potreba poduzetnika za povoljnijim i jeftinijim poslovnim prostorima, zajedničko korištenje pripadajuće infrastrukture, racionalizacija poslovanja i poslovno povezivanje.
- Općina Prozor-Rama, osnivanjem i izgradnjom poslovnih zona stvara preduvjete za brži lokalni gospodarski razvoj u skladu sa svojim prostornim i razvojnim planovima.

Ciljevi poslovnih i industrijskih zona:

- razvoj poduzetničke infrastrukture
- poticanje poduzetništva, rasta i razvoja malih i srednjih poduzeća
- privlačenje novih investitora iz zemlje i inozemstva
- povećanje broja poduzetnika
- povećanje broja uposlenih
- poboljšanje ugleda općine kao poslovnog centra i povoljne sredine za ulaganja
- razvijanje partnerstva privatnog i javnog sektora.

U skladu s prostornim planom općine Prozor-Rama od 2010. do 2020. predviđene su poslovne zone:

1. „Osoje“ 12,7 ha
2. „Izlaz“ Varvara 63,1 ha
3. „Ponir“ 1,5 ha
4. „Gračanica“ 2,3 ha
5. „Bare“ Prozor 6,6 ha.

Ukupno: 86,2 ha infrastrukturno opremljenog zemljišta za investicije i poslovna ulaganja u izgradnju ekološki prihvatljive proizvodnje.

Poljoprivreda

Područje općine Prozor-Rama s obzirom na svoju veličinu ne čini sasvim homogen prirodni prostor. On se iskazuje tako što se na sasvim malom rastojanju osjeti prisutnost submediterana s kontinentalnom i planinskom klimom, krajnje divergentne nadmorske visine, živa orografija terena, raznolikost sastava tla i diferencirana uporabna vrijednost zemljišta.

U pogledu zemljopisne slike, sjeverni dijelovi općine sa svojom klasičnom poljoprivrednom proizvodnjom i njenom skromnom učinkovitosti identični su onima koji

dominiraju kontinentalnim krajolicima F BiH. Njezini, istina ne veliki, južni dijelovi imaju elemente izmijenjenog mediterana i na njima se uzgaja vinova loza na manjim površinama. Općina u svim segmentima svoje poljoprivredne strukture odaje sliku dosta nerazvijenog područja, poljoprivredna proizvodnja na gospodarstvima ovih krajeva uvijek je bila niska i ona zaostaje za onom koju ima zapadna Europa. U svojoj horizontalnoj-sirovinskoj zoni ona je generalno bila loša i nešto je bolja samo u rijetkim primjerima poduzetnika koji svojim odlukama tek nagovještavaju ulazak nešto smjelijih proizvodnih tehnologija. Umjerene orografske i k tomu dosta blagorodne klimatske karakteristike, daju joj mogućnosti da pred poljoprivredni sektor postavi visoke zadaće, i to na jedan mnogo osmišljeniji i hrabriji način nego što je rađeno.

Poljoprivredno zemljište

Općina Prozor-Rama raspolaže s oko 47,7 tisuća hektara ukupnih površina i spada među tri najveće općine u HNŽ-u. Kad je u pitanju poljoprivredna proizvodnja, onda se, prema katastarskim podacima, barem formalno može računati na 21,2 tisuće ha, što čini oko 44% ukupne općinske teritorije.

Unutar poljoprivrednog zemljišta, 8,8 tisuća ha ili samo 42% spada u kategorije obradivog, što ukazuje da se radi o poljoprivrednom ozračju u kojemu s oko 58% dominiraju travno-pašnjački proizvodni pokrovi. U obradivom zemljištu opet s 4,8 tisuća ha ili 54% eksponiraju se livade, tako da za intenzivnu proizvodnju ostaje tek oko četiri tisuće ha, u kojima se nalazi oko 3,8 tisuća ha vrtova i oranica te 238 ha voćnjaka, oko 14 ha vinograda, novih nasada krošnjastog voća te jagodičasto kako je prikazano u tablicama.

Što se vlasništva tiče, oko 15,4 tisuće ha poljoprivrednog zemljišta ili 72,7% pripada obiteljskim gospodarstvima, dok se ostatak od 5,8 tisuća ha ili 27,3 % vodi kao državno vlasništvo.

Tablica 14. Kategorije zemljišta poljoprivrednih površina u općini Prozor-Rama (Bonitetne kategorije)

I	II	III	IV (ha)	V(ha)	VI (ha)	VII(ha)
-	-	-	1.206,27	1.509,54	4.736,01	17.315,92

Izvor: Karta uporabne vrijednosti zemljišta na području HNŽ, Studija uporabne vrijednost zemljišta HNŽ/K

Tablica 15. Poljoprivredno zemljište po agrozonama u općini Prozor-Rama

Agrozona I ha	Agrozona II. ha	Agrozona III. ha	Zona šuma ha	Zona neplodno ha
1.206,27	6.245,55	17.315,92	21.503,78	1.912,77

Izvor: Karta uporabne vrijednosti zemljišta na području HNŽ, Studija uporabne vrijednost zemljišta HNŽ/K

- I. agrozona – zemljišta namijenjena isključivo za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju
- II. agrozona – zemljišta namijenjena za poluintenzivnu poljoprivrednu proizvodnju,
- III. agrozona – zemljišta za ekstenzivnu poljoprivrednu proizvodnju
- IV. zona – zona šuma
- V. zona – urbani prostori i površine isključene iz sfere biljne proizvodnje.

Biljna proizvodnja

Voćarstvo

Sa svojim ekoklimatom i konfiguracijom zemljišta, općina Prozor-Rama na velikom dijelu svog prostora nudi snažne mogućnosti za proizvođače voća. Voćarstvo jest tradicionalna grana proizvodnje ovog područja, a šljiva njegova dominantna kultura. Za nju kao tržišnu voćarsku kulturu umnogome se vežu i oskudni prihodi poljoprivrednih domaćinstava.

Prateći mogućnosti voćarske proizvodnje, od 2011. godine opredijelili smo se i na uzgoj bobičastog voća te je zasađeno oko 30 ha, od čega je dominantna malina sa 75 % zastupljenosti. Uz podršku općine kroz razne projekte s međunarodnim fondovima i razvojnim agencijama sufinancirano je s 30-50 % vrijednosti projekta, čime je podignuto 19 ha plantaža bobičastog voća i uključeno 120 proizvođača. Zbog problema s cijenama maline na tržištu došlo je do opadanja proizvodnje ove kulture, zbog čega je općina odlučila razmotriti poticanje drugih voćarskih kultura. Budući da su u to vrijeme šljivici, zasađeni šljivom požegačom (bistrica), bili napadnuti virusom šarkom koji je doveo do neizlječive bolesti ove sorte šljiva i njihovo ubrzano propadanje, općina se opredijelila za potpore sadnji novih, na virus šarke otpornijih sorti šljiva, koje mogu osigurati rentabilnu proizvodnju. To je rezultiralo pojačanim zanimanjem proizvođača tako da je u 2017. godini kreiran i pokrenut projekt „**Revitalizacija voćnjaka šljive u općini Prozor-Rama**“. U sklopu navedenog projekta za pet godina, uključeno je 407 poljoprivrednih proizvođača i podignuto je 76,32 ha šljive te podijeljeno 38067 sadnica. Općina je financirala sadni materijal, analizu zemlje i savjetodavne usluge.

Tablica 16. Pregled realizacije Projekta „Revitalizacija voćnjaka šljive“

Godina	Broj korisnika	Površina ha	Broj sadnica
2017	29	5,65	2825
2018	64	11,95	5875
2019	100	19,41	9707
2020	127	22,76	11 380
2021	87	16,55	8280
UKUPNO	407	76,32	38 067

Izvor: Općina Prozor-Rama

Proizvodnja krošnjastog voća

Tablica 17. Površine krošnjastog voća na području općine Prozor-Rama u 2021.

Kultura	Površine u ha			
	Ukupno	Stari nasadi (stanje po katastru)	Novi nasadi (procjena na terenu)	Nasadi podignuti u 2021. godini
Šljiva	321,21	201,8	102,86	16,55
Jabuka	22,01	9,8	12,21	-
Kruška	14,55	10,7	3,85	-
Orah	8,05	6,9	0,8	0,35
Dunja	0,9	0,9	-	-
Lješnjak	0,5	-	0,5	-
Breskva	0,2	-	0,5	-
Višnja	2,7	-	2,7	-
Trešnja	8,1	7,9	0,2	-
Svega	378,52	238	123,62	16,9

Izvor: Katastar općine, evidencija Službe, terenski rad i prijave za poticaje

Proizvodnja ramske šljivovice

Tradicionalni način proizvodnje rakije šljivovice primjenjuje se u brojnim kućanstvima koji imaju vlastite šljivike. Dio proizvođača osmislio je vlastita pakiranja i naljepnice, za sada kao poklone za prijatelje i poslovne suradnike. Udruživanje proizvođača i snažniji, zajednički nastup na tržištu može doprinijeti povećanju prihoda poljoprivrednih

proizvođača koji se bave ovom proizvodnjom. Također je, na sličan način kao proizvodnja šljivovice, otpočela i proizvodnja rakije „viljamovke“ i „jabukovače“.

Proizvodnja bobičastog voća

Tablica 18. Površine bobičastog voća u općini Prozor-Rama u 2021.

Vrste nasada	Površine u ha		
	Ukupno	Stari nasadi	Nasadi u 2021.godini
Jagode	1	1	-
Kupina	1	1	-
Malina	4	4	-
Borovnica	5	5	-
SVEGA	10	10	-

Izvor: Prijava plana proizvodnje, registar poljoprivrednih proizvođača i terenski rad

Povrtlarstvo

Proizvodnja povrća

Tablica 19. Proizvodnja povrća u općini Prozor-Rama u 2021.

Vrsta usjeva		Površina ha
Krumpir, merkantilni		110
Mrkva		1
Luk crni		18
Luk bijeli/češnjak		1
Grah	zrno	7
	mahunu	2
Grašak	zrno	4
	mahunu	1
Kupus		21
Kelj		-
Karfiol/cvjetača		-
Rajčica		16
Paprika zelena		11
Krastavci		7
Salata zelena		1
Špinat i blitva		1
Cikla		1
Tikvice		1

Izvor podataka: Terenski rad, prijava plana proizvodnje

Proizvodnja povrća u zatvorenim prostorima

Sadašnja proizvodnja povrća u zatvorenim prostorima u općini prostire se na skromnih 1,15 ha plasteničkih kapaciteta.

Tablica 20. Plastenička proizvodnja u općini Prozor-Rama u 2021.

Vrsta proizvodnje	Površine u ha		
	Stari	Podignuti u 2021.godini	Ukupno
Plastenici	1,15	-	1,15

Izvor podataka: Terenski rad

Ratarstvo Žitarice

Tablica 21. Proizvodnja žita u općini Prozor-Rama u 2021.

Vrsta usjeva	Požnjeveno Površina ha
Kukuruz, merkantilni	3
Pšenica	1
Ječam	17
Zob	1
Raž	1
Heljda	1

Izvor podataka: Terenski rad, prijave plana proizvodnje i procjene za statistiku

Stočno krmno bilje

Tablica 22. Proizvodnja stočnog krmnog bilja u općini Prozor-Rama u 2021.

Vrsta usjeva	Površina ha
Djetalina	-
sijeno	-
sjeme	-
Lucerka/ Lucerna	-
sijeno	-
sjeme	-
Grahorica	-
sijeno	-
sjeme	-
Stočni grašak	-
Kukuruz – zelena masa	-
Stočna repa - korijen	5
Travno – djetelinske Smjese, sijeno	-
Ostalo krmno bilje	-

Izvor podataka: Terenski rad i procjene za statistiku

Sijeno

Tablica 23. Proizvodnja sijena na livadama i pašnjacima u općini Prozor-Rama u 2021.

Vrsta usjeva	Površina ha
Livade, sijeno	3000
Pašnjaci, sijeno	2400
Sijeno sa usjeva, voćnjaka i slično	160

Izvor: Terenski rad i procjene za statistiku

Otkup ljekovitog bilja i šumskih plodova

Na području općine Prozor-Rama tri poduzeća se bave organiziranim otkupom samoniklog ljekovitog bilja i šumskih plodova. Postoje i aktivnosti pojedinačnih skupljača i manjih otkupljivača koji surađuju s većim otkupljivačima iz drugih općina.

Animalna Proizvodnja

Ovčarstvo

Stočarska proizvodnja, posebno uzgoj ovaca, tradicionalna je djelatnost u općini Prozor-Rama. Tijekom 2021. godine 63 obitelji intenzivno se bavilo ovčarstvom i kozarstvom s

ukupnim brojem od 13 248 grla. U navedeni broj grla uvrštena su grla iz obiteljskih farmi koje ostvaruju poticaj na proizvodnju i koje imaju više od 50 grla, dok postoje obitelji koje uzgajaju ovce i koze, a imaju ispod navedenog broja ovaca i koza. Na općinski Javni poziv za poticaje u 2021. godini prijavilo se 56 malih proizvođača, ukupan broj ovaca i koza je 1561 grlo, što ukazuje na ukupno 14 809 grla kod 119 poljoprivrednika u ovoj oblasti. Proizvodnja obiteljskih ovčarskih farmi usmjerena je bila u pravcu proizvodnje i plasmana mesa i sira iz mijeha kao autohtonog proizvoda.

Svinjogojstvo

Na području općine Prozor-Rama postoji jedna farma za proizvodnju tovljenika i prodaju svinjskog mesa. Godišnji kapacitet proizvodnje navedene farme u 2021. godini je 3300 tovljenika.

Govedarstvo - proizvodnja mesa u sustavu krava – tele

Na području općine organiziranom proizvodnjom goveđeg mesa u sustavu krava – tele bavi se sedam poljoprivrednih proizvođača od toga 4 OPG, 1 obrt i 2 d. o. o u čijem tovu se krajem godine nalazilo 160 grla u sustavu krava – tele.

Proizvodnja kravljeg mlijeka

Ukupna proizvodnja kravljeg mlijeka može se procijeniti na temelju poznatih podataka o broju krava i prosječnoj proizvodnji. Poznato je da na području općine ima oko 470 grla koja se koriste za mužnju s dnevnom proizvodnjom od 9,75 litara po grlu, dolazimo do izračuna da se na području općine Prozor-Rama za 2021. godinu proizvelo ukupno 1,237. 275 litara mlijeka. Dio proizvodnje mlijeka koristio se za osobne potrebe, za proizvodnju mliječnih proizvoda i za prodaju na tržnici i otkupljivačima.

Prerada kravljeg mlijeka

Na području općine Prozor-Rama nalaze se jedan pogon za otkup, proizvodnju i preradu mliječnih proizvoda kapaciteta dnevno 500 l, a prosječna dnevna proizvodnja u 2021. godini je 350 l.

Pčelarstvo

Pčelarska proizvodnja na području općine Prozor-Rama u posljednje vrijeme vidljivo se razvija i zauzima svoje veoma značajno mjesto. Proizvodnjom meda intenzivno se bave 53 obitelji, s 2335 košnica.

Proizvodnja ribe

Vodni resursi bogatstvo su općine kakvim se mogu pohvaliti malo koja područja. Rješenje o obavljanju djelatnosti proizvodnje ribe na području općine Prozor-Rama posjeduju 2 ribogojilišta.

Tablica 24. Pregled brojnog stanja osnovnog stada ovaca i koza, goveda u općini Prozor-Rama po mjestima za 2021. godinu.

Red br.	MJESTO	OVCE/ KOZE	MUZNE KRAVE	KRAVA-TELE
1	KOZO	205	11	-
2	PROSLAP	447	51	55
3	ORAŠAC	984+80 koze	58	-
4	MAGLICE	200	7	-
5	K.POLJE	102	6	-
6	MLUŠA	45	3	-
7	PLOČA	256	10	-
8	PODBOR	65+5 koze	14	-
9	RIPCI	60+11 koze	4	-
10	JAKLIĆI	160	9	-
11	RUMBOCI	1372+30 koze	94	-
12	VARVARA	560	22	-
13	DRUŽINOVIĆI	180	7	15

14	LAPSUNJ	191	15	-
15	OMETALA	265	9	-
16	ČALIŠI	15+20 koze	3	-
17	GMIĆI	102	27	-
18	PROZOR	35 koze	3	-
19	BOROVNICA	226	4	-
20	USTIRAMA	200+7 koze	-	-
21	TRIŠĆANI-GRAČAC	-	3	-
22	LIZOPERC	50	-	-
23	KUĆANI	170	2	-
24	KRANČIĆI	-	7	-
25	GORICA	130	-	-
26	LJUBUNCI	167	12	-
27	DUGE	-	2	-
28	PAPCI-ŠKROBUĆANI	180	6	-
29	LUG	-	9	-
30	DOBROŠA	-	10	-
31	PERIĆI	60	11	-
32	BLACE	10	8	-
33	PAIĆI	-	-	40
34	UZDOL	93+47 koze	1	-
35	D.VAST	70	2	-
36	HERE	70+20 koze	7	20
37	KUTE	100	20	-
38	ŠCIPE	290	21	-
39	ŠEROVINA	-	-	30

Izvor podataka: Općina Prozor-Rama

Podrška razvoju poljoprivrede, registrirane djelatnosti i upis u RPG i RK

Podrška poljoprivrednoj proizvodnji i ruralnom razvoju općine Prozor-Rama

Na temelju programa utroška sredstava za razvoj poljoprivrede s kriterijima raspodjele i javnog poziva za prikupljanje zahtjeva za odabir korisnika za poticaj poljoprivrednoj proizvodnji, na području općine Prozor-Rama 2021. godine je poticano sljedeće:

Tablica 25. Pregled poticaja poljoprivrednoj proizvodnji u 2021. godini

Namjena subvencije (točan i precizan opis namjene)	Broj korisnika	Površina/broj grla/lit/kom.	Poticaj po ha/ grlu KM	Vrijednost u KM
Projekt:Revitalizacija voćnjaka šljive	87	16,55 ha 8 280 sadnica	Do 0,2 ha	24.840,00
Poticaj za proizvodnju bijelog luka	4	1,1 ha	1.500,00 KM/ha	1.650,00
Poticaj za proizvodnju mlijeka	1	90 910 lit.	0,10 KM/l, max 500 KM/mj	6.000,00
Subvencija za kapitalna ulaganja i ruralni razvoj	13	-	-	29.500,00
Organizacija sajma „Dani šljive“	Sajam je uvršten u kalendar sajmova BiH i organizira se od 2006. godine.U 2020. i 2021. godini nije bilo organizacije sajma zbog koronavirusa.			
Program kontinuirane obuke/edukacije poljoprivrednih proizvođača	Provode se redovito u skladu s potrebama na terenu, dok u 2020. i 2021. godini nije bilo organizacija zbog koronavirusa.			

Ovčarska i kozarska proizvodnja u sustavu F. poticaja	63	6125 grla	5,00 KM/grlo	30.625,00
Ovčarska i kozarska proizvodnja koji ne ostvaruju poticaj- posjeduju ispod 50 grla	56	1561 grla	10,00 KM/grlo	15.610,00
Poticaj ratarskoj proizvodnji-žitarice	30	28,74 ha	500,00 KM/ha	14.370,00
Poticaj uzgoju muznih krava i sustav krava-tele	229	597 grla	1.200,00 KM/ha	71.640,00
Pomoć poljoprivrednim udrugama	Podrška se pruža sukladno planu i Programu rada udruženja			
Subvencija veterinarskih usluga	22	307 grla	30 KM/ grlo	9 210,00

Izvor podataka: Općina Prozor-Rama

Odobrenja za rad poljoprivrednih djelatnosti i upis u registar poljoprivrednih gospodarstava i registar klijenata

Na području općine Prozor-Rama rješenje-odobrenje za rad posjeduju 43 poljoprivredne djelatnosti od čega 37 njih kao osnovno zanimanje i 6 kao dopunsko zanimanje.

U registar poljoprivrednih gospodarstava i registar klijenata u 2021. godini, upisano je 45 poljoprivrednih gospodarstava pa je ukupno u RPG i RK upisano 835 obiteljskih gospodarstava i klijenata do kraja 2021. godine, dok je u 2021. godini bilo ukupno 352 koji su redovito prijavili promjene za tekuću godinu.

Poticaj FBiH primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji

U skladu s programom Vlade Federacije o utrošku proračunskih sredstava za poljoprivrednu proizvodnju na području Federacije BiH, koji su se utrošili kao potpora, poticaj za poljoprivrednu, za animalnu i biljnu proizvodnju, po Pravilniku za ostvarivanje novčanih potpora u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji za 2021. godinu:

Tablica 26. Poticaj FBiH primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji

Namjena subvencije (točan i precizan opis namjene)	Broj korisnika	Površina/broj grla/litara/kom /košnica	Poticaj po dn/ grlu/košnici KM	Vrijednost u KM
Uzgoj rasplodnih ovaca	60 (OPG) 3 (OBRT)	5595 grla 530 grla	25 KM/grlo 40 KM/grlo	139,875,00 21.200,00
Proizvodnja mlijeka	1	121.280 lit.	0,29 KM/L	35.171,00
Proizvodnja sustav krava-tele	4 (OPG) 3 (Obt-d.o.o.)	66 grla 103 grla	330,00 KM/grlo 420,00 KM/grlo	21.780,00 43.260,00

Izvor podataka: Općina Prozor-Rama

Potpota primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji i prehrambeno-prerađivačkoj proizvodnji HNŽ-a

Provedba naputka o načinu i uvjetima za ostvarenje potpora u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji i prehrambeno-prerađivačkoj proizvodnji HNŽ u 2021. godini pružena je podrška kroz sljedeće poticaje:

Tablica 27. Poticaj HNŽ-a poljoprivrednoj proizvodnji i prehrambeno-prerađivačkoj proizvodnji

Namjena subvencije (točan i precizan opis namjene)	Broj korisnika	Površina/broj grla/litara/kom /košnica	Poticaj po dn/ grlu/košnici KM	Vrijednost u KM
---	-------------------	--	--------------------------------------	--------------------

Proizvodnja bijelog luka	2	0,6 ha	1.900,00 KM/ha	1.140,00
Proizvodnja crvenog luka	3	1,25 ha	1.900,00 KM/ha	2.375,00
Podizanja novih nasada šljive	111	20,17 ha	5.000,00 KM/ha	100.850,00
Proizvodnja šljive stari nasadi	38	13,02 ha	1.100,00 KM/ha	14.322,00
Potpoma hranidbe u ovčarstvu i kozarstvu	63	6 125 grla	6 KM/grlo	36.750,00
Pčelarska proizvodnja	53	2 335 košnica	10,00 KM/koš.	23 350,00
Proizvodnja malina, stari nasad	9	2,35 ha	1.100,00 KM/ha	2.585,00
Proizvodnja povrća u plastenicima	1	1,1 ha	400 KM/ ha (0,40 m2)	440,00
Potpoma hranidbe u uzgoju goveda sustav krava - tele	7	155 grla	88 KM/grlo	16.638,00
Subvencija nabave opreme-kapitalna ulaganja	1	-	25 % od računa	587,00
- priključci za traktore	3	-		969,00
- motokultivatori i dr.				
Proizvodnja rajčice na otvorenom	2	1,0 ha	1.900,00 KM/ha	1.900,00
Proizvodnja graha	2	0,42 ha	1.900,00 KM/ha	798,00

Izvor podataka: Općina Prozor-Rama

Turizam

Općina Prozor-Rama posjeduje raznolik i očuvan prirodni i kulturni turistički potencijal što je veliko bogatstvo koje se mora očuvati i zaštititi kako bi u dugoročnom vremenskom razdoblju pridonosio razvoju turizma.

Povezivanjem djelatnosti turizma, poljoprivrede, tradicijskih obrta odnosno poticanja alternativnih proizvodnji i zanimanja na obiteljskim gospodarstvima moguće je stvoriti jedinstvenu ponudu kroz koju mogu oživjeti ruralna područja i smanjiti se nezaposlenost ruralnog prostora. Sve upućuje na to kako općina Prozor-Rama mora imati novi, suvremeni i vrlo ambiciozni odnos prema ovoj oblasti.

Stacionirani turizam

Prozor-Rama u sadašnjem trenutku ima određenih mogućnosti za stacionarni turizam (boravak od najmanje tri dana i više). Za ovu djelatnost, u našoj općini, registrirana su 3 objekta s ukupno 54 postelje u 25 smještajnih jedinica (soba odnosno apartmana). Osim registriranih objekata za ovu namjenu, postoje smještajni kapaciteti i u drugim ugostiteljskim objektima, kao i smještaj u domaćinstvima. Kod domaćinstava postoji dosta zainteresiranih za registraciju ugostiteljskih usluga u domaćinstvu i na OPG, ali zbog strogih kriterija i propisanih zakonskih obveza ne pristupaju registraciji smještaja. Općina Prozor-Rama upućivala je inicijative za izmjene i dopune zakona koji će ovu oblast pojednostaviti i omogućiti lakšu registraciju.

Veći značaj za duži boravak gostiju ima stabilnost kote vode Ramskog jezera. Naime, često kota vode jezera tijekom ljetnog razdoblja, dakle u najznačajnije doba za turizam, ima brzi opadajući trend. Jezero postaje teško pristupačno i manje atraktivno. Poduzimane su inicijative za stabilniju kotu Ramskog jezera, ali one do sada nisu naišle na razumijevanje elektroprivrednog sektora koji upravlja razinom vode ovog jezera.

Izletnički turizam

Prozor-Rama ima velikih mogućnosti za razvoj izletničkoga turizma, koji se razvija u posljednjih dvije do tri godine posebno u vidu jednodnevnih posjeta Etnografskom muzeju i umjetničkoj galeriji u sklopu Franjevačkog samostana u Šćitu i Ramskom jezeru. To se

ponajprije odnosi na organizirane jednodnevne izlete turista i školske djece s područja Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske. Stoga, treba napraviti izletničke programe i ponude te razviti suradnju s turističkim agencijama, uredima i turoperatorima kako bi se ova vrsta turizma bolje organizirala i za eventualne jednodnevne izlete za hodočasnike koji posjećuju Međugorje, ali i druge vidove organiziranih posjeta ovom kraju.

Tranzitni turizam

Tranzitni turizam teško je pratiti i definirati, ali činjenica da kroz općinu prolazi magistralna cesta M16.2 kojom u ljetnim mjesecima prolazi značajan broj turista na put prema Jadranskom moru i činjenica da imamo Ramsko i Jablaničko jezero, kao i druge prirodne i kulturne sadržaje otvara mogućnost za razvoj ove vrste turizma. Promocijom i izgradnjom neophodnih sadržaja, prije svega izgradnja autokampova na obalama jezera i na Maklvenu uz magistralnu cestu M16.2, svakako bi samo po sebi dovelo i do značajnijeg razvoja sportsko-ribolovnog i lovnog turizma.

Sportsko-rekreacijski turizam

Mogućnosti za razvoj sportsko-rekreacijskoga turizma na području općine su dosta velike imajući u vidu ribolovni turizam na jezerima i lovni turizam unutar lovišta općine, kao i ostale vidove sportsko-rekreacijskog turizma na planinama i rijekama na području općine. U zimskom razdoblju, zbog povoljnih klimatskih prilika i planina koje okružuju prostor općine postoje značajni resursi za izgradnju kapaciteta za razvoj zimskog turizma, koje u idućem razdoblju svakako ne treba zapostaviti nego sustavno pomagati i razvijati. Trenutno na području općine djeluju udruge koje se aktivnije bave razvojem sportsko-rekreacijskoga turizma:

- Veslački klub „Rama“ kroz organizaciju veslačke regate i sudjelovanje u regatama u okruženju.
- Lovačko društvo „Vepar“ kroz organizaciju druženja lovaca, zajedničkog lova i sl.
- SRTD „Ramske vode“ kroz organiziranje ribolovnih natjecanja.
- HPD „Rama“ kroz domaćinstvo planinarima iz okruženja.
- Biciklistički klub „Ventus“ kroz organiziranje biciklističkih pohoda.
- Udruga „Rama u srcu“ kroz organiziranje Ramskog polumaratona.

Razvoju sportsko-rekreacijskog turizma doprinose i drugi sportski klubovi i udruge.

Ruralni turizam

U suvremenoj eri zasićenja svake vrste turizma, s bijegom od odredišta masovnijeg turizma i prenapučenih mjesta, ruralni turizam sve više dolazi do izražaja, imajući u vidu naprijed navedene prednosti i resurse, kao i značajne smještajne kapacitete koji bi se mogli iskoristiti za razvoj ruralnog turizma na cjelokupnom području općine.

Lovni i ribolovni turizam

Iako se neuređenost i neučinkovitost države značajno osjeti na području očuvanja prirodnih vrijednosti, još uvijek na području općine obitavaju brojne vrste divljači, a ribolovne vode su bogate ribljim fondom, što je odlična prilika za daljnji razvoj lovnog i ribolovnog turizma. Gospodarenje ribolovnim područjem provodi SRTD „Ramske vode“.

HNŽ/K nije još uvijek donijela odluku o lovištu na području općine Prozor-Rama, te lovačka društva (postoji registrirano Lovačko društvo „Vepar“ i Lovačko društvo „Gorača“) nemaju riješeno gospodarenje lovištem. U kontekstu turizma važno je napomenuti kako Lovačko društvo „Vepar“ raspolaže s petnaest lovačkih domova – kuća smještenih na najljepšim dijelovima općine koje mogu pružati usluge smještaja potencijalno važnoj lovačkoj klijenteli.

Kulturni turizam

Prozor-Rama sa svojom kulturno-povijesnom baštinom ima značajne potencijale i za razvoj kulturnog turizma. Da bi došlo do bilo kakvog pomaka, neophodno je izvršiti promidžbu kulturno povijesnih znamenitosti ovog kraja i kulturu življenja ljudi na ovom području. Stoga se uz određenu promidžbu i animaciju može računati na povećanje

turističkih mogućnosti na ovom području. Muzej Franjevačkog samostana Rama-Šćit, postavljen u starom samostanu, jedinstvena je građevina u BiH, jedina takve vrste iz vremena turske vladavine u Bosni i Hercegovini, sagrađena 1857. godine.

U etnografskom muzeju u Šćitu predstavljen je život stanovnika ramskoga kraja. Na dvije etaže postavljeni su izlošci starih zanata, gospodarstva, prijevoznih sredstava, stambene kulture. Treća etaža predstavlja tekstilnu radinost – proces proizvodnje i sve vrste proizvoda u uporabi. Tu je i fratarska samostanska ćelija – soba fra Jeronima Vladića. – Četvrta etaža predstavlja floru sa stotinjak najčešćih biljaka s nazivima i osnovnim – karakteristikama i faunu – porodice životinja u punoj životnoj formi.

Komplementarni turizam (kongresni, poslovni, ekološki, vjerski, alternativni)

U suvremenoj turističkoj ponudi ne treba zanemariti ni specifične vrste turizma, kao što su kongresni, poslovni, alternativni, avanturistički, ekološki i sl. Prozor-Rama kao otvorena sredina, bez aeroindustrijskih onečišćenja, ima komparativnih prednosti i mogućnosti na tom polju.

Vjerski turizam u okruženju poprima sve značajnija obilježja te je za očekivati kako će vjerski objekti, posebno oni na listi nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, u budućnosti imati sve veće turističko značenje.

Kulturne znamenitosti općine Prozor-Rama

Nacionalni spomenici:

- **Franjevački samostan i crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Šćitu, kulturni krajolik i područje** (proglašeno 2006. god.)

Fra Anto Vladić je 1873. godine započeo gradnju crkve, koja je dovršena 1881. godine. Crkva je trobrodna bazilika za koju je ideju dao fra Antun Vladić, uzevši za uzor neke crkve u Italiji, što ih je imao priliku vidjeti. Godine 1893. radilo se na unutarnjem i vanjskom uređenju crkve. Postavljen je limeni krov i dovršen je zvonik. U crkvu je postavljena slika Alberta de Rhodena, na kojoj su prikazani anđeli kako vraćaju Gospu Sinjsku u Ramu. Od istog je autora nabavljena i slika sv. Franje. Glavni oltar je postavljen 1903. godine i tada je crkva posvećena. U dvorištu Franjevačkog samostana u Šćitu nalaze se vrijedne umjetničke skulpture: Ramski križ i Spomen obilježje ramskim žrtvama te Ramska majka, akademskog kipara Mile Blaževića; Posljednja večera, Diva Grabovčeva i Gospina vrata, akademskog kipara Kuzme Kovačića. Na Kedžari se također nalazi skulptura Dive Grabovčeve. Netko je s pravom prozvao samostansko dvorište na Šćitu "galerijom na otvorenom". U samostanu i Kući mira nalazi se vrijedna kolekcija slika i mozaika koji čine pravu galeriju.

- **Džamija u Lizopercima s mektebom i haremom, graditeljska cjelina** (2003. god.)

Ovaj vjerski objekt nalazi se u istoimenom selu, uz obalu Jablaničkog jezera, između općina Prozor-Rame i Jablanice. Nema pouzdanih podataka o vremenu gradnje i o graditelju ove džamije. Prema tvrdnjama stanovnika naselja, džamiju je 1530. godine sagradio Pozder-efendija ili Pozder-beg, koji je i utemeljio naselje. Hidžretska godina izgradnje bila je ugravirana u vrh alema munare. Prilikom radova na obnovi džamije sredinom prošlog stoljeća, majstor Čejvan, uklesao je tu godinu na ploču koja je postavljena iznad ulaznih vrata. Ovaj podatak treba primiti s rezervom jer se ne zna je li natpis na alemu pročitala i preračunala stručna osoba. Ako je ovaj podatak točan, onda se džamija u Lizopercima svrstava u red najstarijih džamija u BiH. Džamija pripada tipu bosanskohercegovačkih džamija pravokutne osnove sa sofama. U cjelini je natkrivena četverostrešnim krovom i pokrivena kamenom pločom. Džamija je više puta obnavljana. Drvena munara zamijenjena je novom od kamena – sedre.

- **Arheološko područje i ostatci stare tvrđave u Prozoru** (2007. god.)

Grad Prozor započeo se razvijati od srednjovjekovne kule koja se nalazi na brijegu iznad Ponira i potoka Prozorčice. Nastao je kao i ostali srednjovjekovni gradovi: na oštrom nepristupačnom brijegu nalazila se kula opasana zidinama u koju bi se sklanjalo stanovništvo za vrijeme opasnosti. Izvan opasnosti stanovništvo je boravilo u varoši neposredno uz samu utvrdu. Tako je i uz utvrdu grada Prozora, koja se i danas nalazi na teško pristupačnom terenu, nastajalo naselje. Tvrđava je bila centar župe Rame u 14. i 15. stoljeću. Svoj razvoj duguje strateškom položaju. Ugarski kralj Matijaš Korvin darovao je grad Prozor knezu Vladislavu Hercegoviću za učinjene usluge u borbama protiv Osmanlija 1463. Tvrđava je pala u ruke Osmanlija prije 1468. Osmanlije su u tvrđavi držale posadu do 1626., kada je utvrđenje napušteno.

- **Spomenik na Makljenu, graditeljska cjelina** (2010. god.)

Spomenik na Makljenu izgrađen je 1978. godine, općina Prozor-Rama, Bosna i Hercegovina. Posvećen je Bitci za ranjenike iz 1943. godine. Spomenik je djelo bosanskohercegovačkog umjetnika Boška Kućanskog. Nalazi uz cestu Prozor-Rama – Gornji Vakuf-Uskoplje, na vrhu planine Makljen (1.123 m n.v.).

Na privremenoj listi nacionalnih spomenika Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika, za koje su također propisne mjere zaštite, nalaze se:

- Sahat kula u Prozoru.
- Čaršijska džamija u Prozoru.

Zavod za zaštitu kulturno-povijesne baštine Hercegovačko-neretvanske županije registrirao je cijeli niz dobara na prostoru općine Prozor-Rama. Dobra su pobrojana i kategorizirana po povijesnim razdobljima (prapovijest, antika, srednji vijek).

Prirodne ljepote:

- Ramsko jezero
- Jablaničko jezero
- vodopad na Dugama
- raduška lednjačka jezera
- planine (Raduša, Ljubuša, Vran, Makljen)
- kanjon Volujak
- flora i fauna.

Turistička odredišta:

- Etnografski muzej Franjevačkog samostana Rama-Šćit
- Kuća mira s umjetničkom galerijom u Šćitu
- Dom Dive Grabovčeve i vidikovac na Zahumu
- arheološko nalazište Gradac
- kula Studenac u Prozoru
- džamija Lizoperci
- Ramsko jezero
- rijeka Rama
- Jablaničko jezero
- planinska izletišta Makljen, Draševo, Idovac, Dobro polje, Volujak, Klek, Ljubuša, Vran, ostala brdska i planinska područja.

Nematerijalna kulturna baština

Kao pojam obuhvaća: praksu, predstave, izraze, znanje, vještine, kao i instrumente, predmete, rukotvorine i kulturne prostore koji su povezani s tim, koje zajednice, skupine i, u nekim slučajevima pojedinci, prihvaćaju kao dio svoje kulturne baštine. Nematerijalnu kulturnu baštinu, koja se prenosi iz generacije u generaciju, zajednice i skupine stalno iznova stvaraju kao reakciju na svoje okruženje, svoje uzajamno djelovanje s prirodom i svoju povijest. Ona im pruža osjećaj identiteta i kontinuiteta te tako promiče poštovanje za kulturnu raznolikost i ljudsku kreativnost

Općina Prozor-Rama ima izvrsne vrijednosti koje se mogu smatrati i zaštititi kao nematerijalna kulturna baština. Odnosi se to na cijeli niz običaja, pjesama, napjeva, narodnih nošnji, ukrašavanja osoba tetoviranjem križa i brojnih drugih nematerijalnih vrijednosti.

2.1.4. PREGLED STANJA I KRETANJA U OBLASTI DRUŠTVENOG RAZVOJA

Od društvenih djelatnosti na području općine Prozor-Rama posebna pozornost pridaje se sljedećim djelatnostima:

Obrazovanje

Predškolsko obrazovanje

Predškolsko obrazovanje na području općine Prozor-Rama odvija se u JU Dječiji vrtić Ciciban. Broj djece obuhvaćen predškolskim obrazovanjem, iako ograničen kapacitetima obrazovne ustanove, bilježi rast i u 2021. godini je iznosio 80. Povećanje broja djece obuhvaćenih predškolskim odgojem je rezultat povećanja potrebe roditelja za ovim vidom usluga. S obzirom na to da predškolska ustanova nije raspolagala s dovoljnim prostornim kapacitetima, bilo je potrebe za dodatnim ulaganjima. U tijeku je izgradnja novog suvremenog vrtića čije se otvaranje očekuje uskoro. Izgradnjom novog objekta omogućit će se i program „Predškole“, koji 2017. – 2019. godine nije bio organiziran, uglavnom zbog nedostatka prostora.

Osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje

Školstvo, u modernom smislu riječi, svoj začetak u Rami ima u Franjevačkom samostanu u Šćitu. Ondje je fra Anto Vladić godine 1863. jednu prostoriju samostana izdvojio za školu, a nastavu su držali franjevci. „Tude je“ piše fra Jeronim Vladić „načinio klupe i odmah prve godine sabro do 15 dječaka iz obližnjih sela, koji su svaki dan dolazili u školu i ovdje ih je njegov kapelan poučavao, a kad je bio ovaj zapriječen, sam bi ih župnik poučavao.“¹ Dvije godine kasnije, 1865. sagradio je „od brvana prostranu sobu s vatrištem za školu, u koju je moglo stati do 40 dječaka, koji su se ovdje poučavali do godine 1869. kad je narod odustao slati djecu u školu sve do godine 1876., koje je opet po nekoliko samo dječaka išlo, pače već i odraslih momaka, a godine 1880. ih je bilo toliko da se obuka morala premjestiti u onu kuću, koju je o. Vladić sagradio godine 1876., koja i danas služi za školsku zgradu“.

U Monografiji općine Prozor-Rama obrađeno je školstvo u Prozor-Rami te je definirano da se početak školstva veže za 4. 2. 1882. kada je predstojnik samostana fra Josip Ćurić obavijestio nadležne vlasti da je samostan spreman besplatno ustupiti svoje prostorije za školu i to za školsku 1883., 1884. i 1885. godinu. Držimo da se ovaj datum u neku ruku može smatrati i početkom organiziranog školstva na području naše općine.

Kako se razvijalo školstvo u ovoj općini, još uvijek nije dovoljno poznato. Iz dostupnih podataka može se zaključiti da su početci bili skromni i da su se odvijali u skromnim školskim prostorijama. U Arhivu BiH postoje nacrti za školu iz 1917. godine, ali se ne zna kada je i je li škola izgrađena prema ovom nacrtu. I broj učenika u početku nije bio velik. Podatci iz Arhiva BiH kazuju da je 1889. „u Kotaru Prozor školu upisalo 22, a kraj školske godine dočekalo tek 19 učenika, od toga 12 muslimanske, 6 katoličke i 1 pravoslavne vjeroispovijesti“. Danas u općini djeluje *Srednja škola Prozor* i šest osnovnih škola od kojih četiri rade po hrvatskom, a dvije po bosanskom nastavnom programu.

Osnovna škola „Marko Marulić“, Prozor

Osnovna škola Marka Marulića, Prozor osnovana je 23. prosinca 1961. godine odlukom Narodnog odbora Općine Prozor. Ova je škola do 19. rujna 1992. godine nosila ime „Dobrila Meštrović“ (narodna junakinja rođena u Prozoru), kada je odlukom Skupštine općine Prozor promijenila ime u Osnovna škola „Marko Marulić“, Prozor.

U njezinom sastavu djeluju područne škole Lug, Duge i Lapsunj. Djelatnost Osnovne škole Marka Marulića, Prozor temelji se na Zakonu o osnovnom odgoju i obrazovanju Hercegovačko-neretvanske županije, Nastavnom planu i programu te Pedagoškim standardima i aktima škole. U ovoj se školi nastava izvodi po hrvatskom nastavnom planu i programu, na hrvatskom jeziku i latiničnom pismu. Školske 2009./2010. godine uvedeno je devetogodišnje obrazovanje.

Tablica 28. Statistički prikaz broja učenika OŠ „Marka Marulića“ od školske 2000./2001. do 2020./2021. godine

Školska godina	Prozor	Lug	Lapsunj	UKUPNO
2000./2001.	644	16	0	660
2005./2006.	550	10	0	560
2010./2011.	540	15	3	558
2015./2016.	431	9	2	442
2016./2017.	392	9	2	403
2017./2018.	375	9	0	379
2018./2019.	377	9	0	386
2019./2020.	361	12	0	373
2020./2021.	319	15	0	334

Izvor podataka: Općina Prozor-Rama

Osnovna škola „Fra Jeronim Vladić“, Ripci

Odlukom Narodnog odbora Općine Prozor 23. prosinca 1961. godine počela je s radom osmogodišnja škola u Šćitu. Dobila je ime „18. februar“, Šćit. Škola je bila smještena u tzv. Zadržnom domu u Šćitu gdje ostaje do 1967. kada započinje s radom u novoizgrađenoj zgradi u Ripcima. Zgrada je službeno otvorena 8. listopada 1968. godine. Od 31. svibnja 1991., odlukom Skupštine općine Prozor, škola nosi ime fra Jeronima Vladića.

Danas ovu školu pohađaju djeca iz Šćita, Ripaca, Jaklića, Družinovića, Rumboka, Varvare, Orašca, Proslapa, Kovačeva Polja, Mluše, Maglica, Ploče, Sopota i Podbora.

Osnovna škola „18. februar“ imala je 1978. godine 1167 učenika, dok ih je godine 1986. bilo 909, što ukazuje na smanjenje broja učenika.

Osnovna škola „Fra Jeronim Vladić“ u Ripcima ima i svoje područne škole u Rumbocima, Kovačevu Polju i u Orašcu, i to od 1. do 5. razreda. Ova škola slavi svoj dan 2. ožujka, na dan rođenja poznatog ramskog franjevca fra Jeronima Vladića po kome je škola i dobila ime.

Tablica 29. Broj učenika u matičnoj školi i područnim školama OŠ „Fra Jeronim Vladić“ od školske 1990./1991. do 2020./2021. godine

Školska godina	Ripci	Rumboci	Orašac	Kovačevo Polje	Ukupno
1990./1991.	585	202	68	40	895
1995./1996.	502	136	66	Nastava nije izvođena (rat)	704
2000./2001.	497	91	58	Nastava nije izvođena (renovir. škole)	646
2005./2006.	428	147	46	8	629
2010./2011.	413	91	25	3	532
2015./2016.	251	66	19	8	344
2016./2017.	242	72	15	6	335
2017./2018.	205	70	10	4	289
2018./2019.	203	62	11	0	276
2019./2020.	180	57	10	0	247
2020./2021.	175	55	7	0	237

Izvor podataka: Općina Prozor-Rama

Osnovna škola „Ivan Mažuranić“, Gračac

Osnovna škola Ivana Mažuranića, Gračac, osnovana je 1935. Sjedište škole bilo je u Jasenu. U ovoj su školi školovana djeca iz Ustirame, Lizoperaca, Gračaca, Triščana i Ravnice. U II. svjetskom ratu škola je jedno vrijeme korištena kao partizanska bolnica pa je nekoliko puta bombardirana, tako da je na kraju rata od nje ostala ruševina.

U siječnju 1948. obnovljene su dvije prostorije kako bi škola mogla započeti s radom. Prilikom izgradnje hidroelektrane na Neretvi 1953. školska zgrada je srušena, a škola preseljava u Gračac i nastavlja raditi u općinskoj zgradi, veličine prosječne obiteljske kuće. U tom prostoru škola je radila do 1956. kada je u Gračacu napravljena zgrada predviđena za bolnicu. Budući da je nakon izgradnje ove zgrade odlučeno da u Gračacu nema potrebe za bolnicom, u ovaj prostor se smješta škola i tu ostaje do 1978., kada je otvorena nova osmogodišnja škola koja postoji i danas.

Osnovnoj školi u Gračacu pripadale su i područne škole u Ustirami, Kućanima, Hudutskom i Gračanici. Danas u sklopu OŠ Ivana Mažuranića, Gračac djeluje područna škola Ustirama.

Tablica 30. Statistički prikaz broja učenika OŠ „Ivan Mažuranić“ od školske 1990./1991. do 2020./2021. godine

Školska godina	Gračac	Ustirama	Kućani	Hudutsko	Gračanica	Ukupno
1990./1991.	228	26	26	37	71	388
1995./1996.	95	31	—	—	7	133
2000./2001.	108	20	—	—	7	135
2005./2006.	91	24	—	—	—	115
2010./2011.	89	17	—	—	—	106
2015./2016.	68	19	—	—	—	87
2016./2017.	59	18	—	—	—	77
2017./2018.	60	18	—	—	—	78
2018./2019.	59	16	—	—	—	75
2019./2020.	56	13	—	—	—	69
2020./2021.	60	13	—	—	—	73

Izvor podataka: Općina Prozor-Rama

Osnovna škola „Veselko Tenžera“, Uzdol

Odlukom kotara Travnik 1912. godine u Uzdolu otvorena je Narodna osnovna škola „Uzdol“ do četiri razreda. Tko su bili prvi učitelji i učenici, nigdje nije zapisano. Zbog neimaštine roditelji su nerado slali svoju djecu u školu. Vjerojatno ni broj učitelja nije bio mnogobrojan, a bilo je godina kad je škola tijekom školske godine bila bez učitelja. Od

1948. godine postoje sačuvani matični imenici učenika i nečitko upisanih učitelja, koji su ujedno bili i ravnatelji škole. Broj đaka iz godine u godinu bio je sve veći. Godine 1950. otvaraju se područne škole u udaljenijim selima Ljubuncima, Kutama i Šćipama pod nazivom Narodna osnovna škola.

Školske 1962./63. godine škola je preimenovana u Osnovnu školu „Uzdol“, s područnim školama u Ljubuncima, Kutama i Šćipama. Zbog povećanog broja učenika te procesom decentralizacije školstva, 1965. godine škola u Uzdolu postaje osmogodišnja i dobiva naziv „Tomo Mendeš“, po narodnom heroju rođenom u Uzdolu. Godine 1968. otvorena je područna škola u Donjoj Vratnoj Gori (Antunovićima) koju su pohađala djeca iz Pajića, Donje i Gornje Vratne Gore i Banje Lučice.

Iz fonda *Tisuću škola* Uzdol 1975. godine dobiva kvalitetno opremljenu i modernu novu školsku zgradu sa sportskom dvoranom. Učionice su opremljene novim namještajem, učilima i pomagalicama. Organizirana je kabinetska nastava. Rade i područne škole Ljubunci i Šćipe. Godine 1979. pokrenut je i školski list *Poletarac*. Od 1980. godine u školi djeluje pjevačka, folklorna, recitatorska, sportska, likovna, fotografska sekcija i baletna skupina *Biseri*.

Škola je 2. kolovoza 1995. preimenovana u Osnovnu školu Veselka Tenžera, Uzdol. Tenžera je bio poznati hrvatski književnik i jedan od najvećih hrvatskih publicista, a rođen je 1942. u Prozoru. Školske godine 1996./97. ponovno je uspostavljena osmogodišnja škola, a Dan škole se obilježava svake godine 15. svibnja.

Tablica 31. Statistički prikaz broja učenika OŠ „Veselko Tenžera“ od školske 1990./1991. do 2020./2021. godine

Školska godina	Uzdol	Ljubunci	UKUPNO
1990./1991.	334	44	378
1995./1996.	30	14	44
2000./2001.	32	16	48
2005./2006.	36	8	44
2010./2011.	48	—	48
2015./2016.	35	—	35
2016./2017.	30	—	30
2017./2018.	28	—	28
2018./2019.	29	—	29
2019./2020.	21	—	21
2020./2021.	17	—	17

Izvor podataka: Općina Prozor-Rama

JU Osnovna škola „Šćipe“, Šćipe

JU Osnovna škola „Šćipe“ u Šćipama osnovana je odlukom Općinskog vijeća općine Prozor-Rama 21. ožujka 1994. godine, a s radom je započela 23. svibnja 1994. godine. Radi po nastavnom planu i programu na bosanskom jeziku. Školu pohađaju djeca iz sljedećih mjesta: Šćipe, Kute, Here, Ljubunci, Gračanica, Duge, Lizoperci, Grevići, Škrobućani, Klek, Gorica, Gračac i Kovačevo Polje. Škola slavi svoj dan 23. svibnja. U tijeku je izgradnja školske sportske dvorane.

Broj učenika u središnjoj školi i područnim odjeljenjima OŠ „Šćipe“ od školske 1995./1996. do 2020./2021. godine

Školska godina	Šćipe	Gračanica	Duge	Grevići	Lizoperci	Kovačevo Polje	Ukupno
1995./1996.	161	0	0	0	0	0	161
2000./2001.	118	0	6	4	8	4	140
2005./2006.	81	19	7	4	3	0	114

2010./2011.	61	21	6	2	8	5	103
2015./2016.	48	15	1	4	3	5	76
2016./2017.	43	10	1	5	3	6	68
2017./2018.	49	8	1	4	3	3	68
2018./2019.	38	6	2	4	3	2	55
2019./2020.	33	5	0	5	2	2	47
2020./2021.	31	6	0	3	2	2	44

Izvor podataka: Općina Prozor-Rama

JU Osnovna škola „Alija Isaković“, Prozor

JU Osnovnu školu „Alija Isaković“, Prozor osnovala je Vlada Hercegovačko-neretvanske županije/kantona 2005. godine. Radi po nastavnom planu i programu na bosanskom jeziku. Školu pohađaju djeca iz sljedećih mjesta: Lug, Gračac, Gračanica, Škrobućani, Duge, Kranjčići, Blace, Lapsunj, Varvara, Ripci, Družinovići i Prozor. Dan škole ova škola slavi 14. ožujka. JU Osnovna škola „Alija Isaković“, Prozor ima područno odjeljenje u Lapsunju.

Broj učenika u središnjoj školi i područnom odjeljenju OŠ „Alija Isaković“ od školske 2005./2006. do 2020./2021. godine

Školska godina	Prozor	Lapsunj	UKUPNO
2005./2006.	130	8	138
2010./2011.	170	7	177
2015./2016.	168	8	176
2016./2017.	171	9	180
2017./2018.	157	8	165
2018./2019.	155	5	160
2019./2020.	149	5	154
2020./2021.	141	6	147

Izvor podataka: Općina Prozor-Rama

Srednja škola Prozor

Srednjoškolski odgoj i obrazovanje u općini Prozor-Rama započelo je šezdesetih godina 20. stoljeća osnivanjem Gimnazije u Prozoru. Gimnazija je osnovana 10. lipnja 1965. godine odlukom Skupštine općine Prozor (upisana su dva odjeljenja opće gimnazije s ukupno 63 učenika). Nekoliko godina kasnije, 14. ožujka 1973., odlukom iste institucije osnovana je i Škola s praktičnom obukom. Nakon provedbe referenduma o udruživanju ovih dviju škola u Srednjoškolski centar Prozor, koji je održan 28. ožujka 1973., Skupština općine Prozor donijela je 29. ožujka 1973. godine Rješenje o davanju suglasnosti na udruživanje Gimnazije Prozor i Škole s praktičnom obukom u Srednjoškolski centar Prozor. U jednom razdoblju ova srednjoškolska ustanova nosila je naziv „Danijal Jonjić“.

Od školske 1980./81. godine Srednjoškolski centar Prozor uvodi nove struke: ekonomsku (zanimanje: ekonomski tehničar, knjigovođa), strojarsku (zanimanje: bravar, metalostrugar, strojarski tehničar), građevinsku (zanimanje: građevinski tehničar) i tekstilnu struku (zanimanje: tkalac, prelac, tekstilni tehničar). S vremenom je ekonomsku i građevinsku struku zamijenila poljoprivredna struka (zanimanje: voćar-vinogradar, poljoprivredni tehničar - stočarski smjer) koja se ugasila školske 1989./90. godine. Gimnazija prestaje s radom završetkom školske 1982./83. godine, nakon provedbe reforme školstva i donošenja Zakona o usmjerenom odgoju i obrazovanju. Školske 1992./93. godine Opća gimnazija ponovno je uvedena, a s radom su nastavile strukovne (trogodišnja zanimanja) i tehničke škole (četverogodišnja zanimanja).

Odlukom Općinskog vijeća od 17. srpnja 1996. godine škola je preimenovana u Srednju školu Prozor koja je pravni sljednik Srednjoškolskog centra Prozor.

Stvaranjem novih materijalno-tehničkih uvjeta škola od 1998. nastavlja s uvođenjem novih struka i zanimanja u odgojno-obrazovni proces. Tako je školske godine 1998./1999. u tekstilnoj struci uvedeno zanimanje krojač. U školskoj 2000./2001. u strojarskoj struci uvedeno je zanimanje vodoinstalater i u ekonomsko-trgovačkoj struci zanimanje prodavač. U školskoj 2004./2005. godini u ekonomsko-trgovačkoj struci uvedeno je zanimanje ekonomist. U školskoj 2005./2006. u elektrotehničkoj struci uvodi se zanimanje elektromehaničar. U školskoj 2010./2011. uveden je program: osobne usluge, zanimanje frizer. U školskoj 2011./2012. u strojarskoj struci uvedeno je zanimanje računalni tehničar u strojarstvu. U školskoj 2016./2017. u ugostiteljsko-turističkoj struci uvedena su zanimanja konobar, kuhar i ugostiteljsko-turistički tehničar, a u strojarskoj struci zanimanje CNC (Computer Numerical Control) operater. Godine 2004. u sklopu Srednje škole Prozor sagrađena je sportska dvorana, čime su se stvorili bolji uvjeti za održavanje i izvođenje nastave tjelesne i zdravstvene kulture.

Sredstvima općine Prozor-Rama 2016. sagrađena je nova zgrada škole za praktičnu nastavu strojarske struke i stručno-teorijsku i praktičnu nastavu ugostiteljsko-turističke struke, što je omogućilo uvođenje novih zanimanja (CNC operater, konobar, kuhar i ugostiteljski tehničar). Zgrada je opskrbljena potrebnom opremom za izvođenje praktične nastave. Uvođenjem novih zanimanja potiče se učenike da svoje obrazovanje nastave u Rami.

Škola intenzivno radi na razvoju izvannastavnih i izvanškolskih aktivnosti te kulturnoj i javnoj djelatnosti. Pod vodstvom svojih profesora učenici Srednje škole Prozor redovito sudjeluju na gotovo svim natjecanjima, iz različitih područja, u Hercegovačko-neretvanskoj županiji, Federaciji Bosne i Hercegovine, Bosni i Hercegovini i Republici Hrvatskoj. U više navrata osvajana su prva mjesta. Za postignute rezultate u odgoju i obrazovanju Federalno ministarstvo obrazovanja i znanosti dodijelilo je školi 2009. posebnu plaketu.

Primjer dobre prakse kurikulumu, u smislu provođenja programa, je i školska meteorološka postaja koja je smještena u dvorištu škole. Postaja je digitalizirana i podatke prikazuje na mrežnoj stranici škole, a o održavanju i radu postaje brine meteorološka sekcija škole.

Tablica 32. Statistički prikaz broja učenika Srednje škole Prozor od školske 1990./1991. do 2020./2021. godine

Školska godina	Gimnazija	Strukovna	Ukupno
1990./1991.	0	675	675
1995./1996.	134	219	353
2000./2001.	217	235	452
2005./2006.	167	199	366
2010./2011.	169	196	365
2015./2016.	124	231	355
2016./2017.	106	229	335
2017./2018.	105	246	351
2018./2019.	94	201	295
2019./2020.	100	184	284
2020./2021.	85	182	267

Izvor podataka: Općina Prozor-Rama

Sport

U suvremenom društvu sport je neizostavan dio ljudskog života, bilo da je riječ o aktivnim sportašima, rekreativcima, gledateljima sportskih događanja ili o članovima sportskih organizacija.

Već je odavno poznato da je bavljenje sportom veoma korisno, kako za djecu i mlade tako i za odrasle. Kroz tjelesnu i zdravstvenu kulturu stvaraju se zdrave životne navike.

Sport je, osim zdravstvene uloge, vrlo važan u odgoju djece. Djeca, baveći se sportom, razvijaju samostalnost, upoznaju nove prijatelje i poboljšavaju svoju društvenu komunikaciju.

U općini Prozor-Rama kroz Sportsko-rekreacijski savez djeluje 12 sportskih klubova: HNK Rama, MNK Makljen, HKK Rama, HŽKK Rama, Šahovski klub Rama, Veslački klub Rama, Rukometni klub Optimist, STK Prozor Rama, HPD Rama, SRTD Ramske vode, KK Empi, Odbojkaški klub Makljen.

Većina sportskih klubova se natječe u regionalnim ligama, sudjeluje na brojnim sportskim turnirima i prilično su uspješni u svim sportovima, o čemu svjedoče i brojne osvojene medalje za ostvarene rezultate.

Svi sportski klubovi aktivni su u okupljanju mladih sportaša, tako da su i u ovoj godini organizirane sportske škole u nekoliko sportova za djevojčice i dječake (škola nogometa, košarke, rukometa) jer je bitno da dijete bude upisano na neku aktivnost već u najranijoj dobi. Većina sportskih klubova u Prozor-Rami nudi programe prilagođene tom uzrastu te djecu i mlade uče timskom radu, disciplini, odgovornosti, toleranciji, razvija im radne navike te jača njihov karakter, samopoštovanje i samopouzdanje.

Školu nogometa upisalo je 60-ero djece, čime je HNK nastavio projekte rada s djecom i mladima.

Ekipa seniora Rukometnog kluba Optimist Rama je odigrala prvu seniorsku utakmicu. RK Optimist je u 2022. godini prestao s radom.

Stolnoteniski klub Prozor-Rama postigao je veliki uspjeh plasmanom u I.ligu Federacije.

Najvećim dijelom klubovi se financiraju iz proračuna općine Prozor-Rama. Također, svi klubovi koriste bez naknade Gradsku sportsku dvoranu za treninge i za odigravanje dvoranskih natjecanja, dok nogometaši HNK Rama koriste Gradski stadion Luka.

Značajne sportske manifestacije u općini Prozor-Rama su:

- Veslačka regata na Ramskom, u posljednje vrijeme i Jablaničkom jezeru
- Međunarodni Streetball turnir..
- Međunarodni stolno teniski turnir „Rama open“.
- Karate turnir „Rama open“.
- Malonogometni turnir u povodu Dana općine.
- Ramski polumaraton.

Organiziraju se i druga kvalitetna sportska natjecanja.

Kultura

Na području kulturnog rada najzastupljenija su kulturno-umjetnička društva. Općina Prozor-Rama, u okviru svojih mogućnosti i u suradnji s ostalim relevantnim institucijama, nastoji zadržati kontinuitet odražavanja niza postojećih kao i organizaciju novih kulturnih manifestacija. Od manifestacija se svakako ističu već tradicionalni Božićni koncert, koncerti koji se organiziraju u povodu Bajrama, susreti Ramljaka, nastupi kulturno-umjetničkih društava u povodu obilježavanja Dana općine, manifestacija Dani šljive, različite svečanosti, pučka slavlja i dr.

U okviru Javne ustanove Kulturno sportski centar organiziraju se vrijedne kulturne manifestacije. U sklopu KSC-a djeluje folklorna skupina „Ramska tradicija“ sa školom folklora, te Ramske mažoretkinje kao posebno vrijedna skupina mladih djevojaka koje svojim nastupima ukrašavaju većinu manifestacija u ovoj općini. Ramske mažoretkinje organiziraju i škole mažoret plesa za mlade članice, organiziraju druženja i nastupe sa drugim mažoret klubovima, organiziraju humanitarne koncerte, predstavljaju općinu Prozor-Rama na državnim i međunarodnim natjecanjima u mažoret plesu.

U kulturnom životu značajnu ulogu ima Narodna knjižnica „Rama“. U bogatom fondu knjižnice nalazi se literatura iz područja književnosti, umjetnosti, povijesti, teologije, filozofije, matematike, ekonomije, medicine, psihologije, geografije, turizma, agronomije, pedagogije, jezikoslovlja, teorije književnosti itd. Osim svakodnevnih poslova, u kojima nastoji biti na raspolaganju i pružiti informacije svakom korisniku, knjižnica sudjeluje u organizaciji kulturnih događaja među kojima su književne večeri i predstavljanja knjiga. Također, prati važne datume u svijetu knjiga i obilježava ih. U povodu Svjetskog dana knjige proglašava svoje najčitateljice i najčitatelje te ih nagradi prigodnim darovima. Organizira prigodne radionice za djecu, koje su rado posjećene i raspisuje literarne natječaje. U čitaonici knjižnice smještena je zavičajna zbirka. Ona je čuvarica naše zavičajne baštine. Daje nam uvid u raznolikost i bogatstvo kulturnog stvaralaštva našeg zavičaja. Zavičajna zbirka čuva identitet lokalne zajednice i naglašava pripadnost jednoj povijesnoj, kulturnoj i zemljopisnoj sredini što je u današnjem vremenu od velike važnosti. Zbirka ima znanstveno-dokumentacijsku i povijesnu vrijednost.

U našoj općini djeluje HKUD „Rama“ koje je osnovano 19. srpnja 2008. godine. Ciljevi društva su njegovanje i unapređenje kulturnog života, očuvanje i promicanje narodnih igara, plesova i običaja hrvatskoga naroda Rame te promicanje duhovne tradicije kraja čuvanjem i njegovanjem njene izvornosti i osobnosti. Društvo broji 86 članova. Pri društvu djeluje etno skupina „Čuvarice“ i škola folklora. Etno skupina „Čuvarice“ osnovana je 2011. godine. Godine 2014. snimile su nosač zvuka „Mojoj Rami“, a 2018. album „Divojka“. Organizatori su manifestacije „Ramski dani kulture“ koja je otpočela 2010. godine, trajala do 2013. godine, a zatim ponovno pokrenuta 2021. godine.

Zdravstvenu zaštitu na prostoru općine pruža javna zdravstvena ustanova Dom zdravlja „Rama“ čija djelatnost obuhvaća: opću obiteljsku medicinu, hitnu medicinsku pomoć, pedijatrijsku službu, zubo-zdravstvenu zaštitu, higijensko-epidemiološku službu, pneumoftizološku službu, radiološku dijagnostiku, internu medicinu i oftamologiju sukladno Rješenju o ispunjavanju uvjeta u pogledu prostora, kadra i medicinsko-tehničke opreme za rad izdanog od Ministarstva zdravstva, rada i socijalne zaštite HNŽ/K. Usluge zdravstvene zaštite na jednom dijelu općine pruža i Dom zdravlja „Šćipe. U pogledu pružanja usluge zdravstvene zaštite najveći pomak napravljen je otvaranjem nekoliko sektorskih ambulanti po većim i udaljenijim naseljenim mjestima koje omogućavaju širem sloju žitelja blagovremenu i dostupniju primarnu zdravstvenu zaštitu. S obzirom na mrežu jedinica zdravstvene zaštite i stanje dijagnostičke opreme, sustav zdravstvene zaštite je zadovoljavajući.

Socijalna skrb: Zbog nastalih promjena u društveno-ekonomskom okruženju došlo je do siromašenja određenih društvenih kategorija stanovništva i poremećaja sustava organizirane socijalne skrbi socijalno ugroženih osoba te nemoćnih osoba kojima je ta pomoć potrebna.

JU Centar za socijalni rad Prozor-Rama, radeći u skladu s propisima iz socijalnih, obiteljskih i drugih zakonskih propisa koji se odnose na ovu ustanovu, pruža usluge sljedećim kategorijama:

- materijalno neosiguranim i za rad nesposobnim osobama
- djeci bez roditeljskog staranja
- odgojno zanemarenoj i zapuštenoj djeci čiji je razvoj ometen obiteljskim prilikama
- starim osobama bez obiteljskog staranja
- osobama s društveno negativnim ponašanjem
- osobama i obiteljima u stanju socijalne potrebe kojima je uslijed posebnih okolnosti potreban odgovarajući oblik socijalne zaštite
- osobama s invaliditetom (neratni invalidi)

- civilnim žrtvama rata
- osobama koje su bile izložene nasilju
- osobama s poremećenim bračnim i obiteljskim odnosima
- osobama kojima je iz posebnih razloga potreban oblik starateljstva
- osobama kojima se oduzima ili vraća roditeljsko staranje
- osobama kojima se oduzima ili vraća poslovna sposobnost.

Znakovito je da se sredstva za izravnu pomoć korisnicima čiji je broj iz godine u godinu u porastu izdvajaju iz općinskog proračuna.

Javna ustanova Centar za prevenciju, rehabilitaciju i edukaciju osnovana je 2. veljače 2015. godine odlukom Općinskog vijeća Prozor-Rama i upisana je u registar Općinskog suda u Mostaru.

Centar trenutno skrbi za više od 50 osoba s različitim vrstama invaliditeta (osobe s oštećenjem sluha i govora, gluhonijeme osobe, osobe s intelektualnim poteškoćama, osobe s dijabetesom, osobe sa cerebralnom paralizom, osobe s Downovim sindromom).

Zadaća centra je odgoj i obrazovanje osoba s poteškoćama u razvoju s područja općine Prozor-Rama s ciljem izgradnje osobnog identiteta i socijalne integracije, pripreme za život djece i mladih nakon škole, rehabilitacija i radno osposobljavanje osoba s posebnim potrebama.

Najveći dio troškova ove institucije osigurava se u proračunu općine Prozor-Rama.

Crveni križ općine Prozor-Rama humanitarna je i dobrovoljna organizacija od posebnog društvenog značenja koja u ovoj općini djeluje od 1993. godine. Osnovan je zbog ostvarivanja humanitarnih ciljeva i pomoći u oblasti socijalne i zdravstvene djelatnosti. Djeluje na temelju misije i načela Međunarodnog pokreta Crvenog križa, Crvenog polumjeseca i Crvenog kristala. Temelji se na sedam načela: humanosti, nepristranosti, neutralnosti, neovisnosti, dobrovoljnosti, jedinstvu i univerzalnosti.

Crveni križ općine Prozor-Rama nevladina je organizacija i pripada strukturi Društva Crvenog križa BiH. Registriran je kao humanitarna udruga koju financira Općina.

Aktivnosti Crvenog križa općine Prozor-Rama su raznovrsne i iznimno korisne za poboljšanje uvjeta življenja najsiriomašnjim stanovnicima općine Prozor-Rama.

Najveći dio troškova ove institucije osigurava se u proračunu općine Prozor-Rama.

2.1.5. STANJE JAVNE INFRASTRUKTURE I JAVNIH USLUGA

Općina Prozor-Rama zauzima cjelokupan prostor koji pripada slivu rijeke Rame. Taj prostor je omeđen sa sjevera planinama Radušom, Makljenom i Goračom, sa zapada planinama Ljubušom, Vranom i Čvrstnicom, a s istoka razdjelnicom između slivova rijeka Rame i Neretve. U cjelokupnom prostoru dominiraju umjetna akumulacijska jezera HE Rama i HE Jablanica koja su potopila značajne površine plodnog zemljišta i uvjetovale koncentriranu izgradnju naselja na svojim obodima i u okruženju. Ta naselja i brojna druga naselja koja su razasuta po brdovitim i planinskim prostorima općine, su razlog što općina Prozor-Rama ima razgranatu mrežu cesta. Ukupna površina općine je 47700 ha. Javna infrastruktura na prostoru općine Prozor-Rama definirana je prostornim i regulacijskim planom.

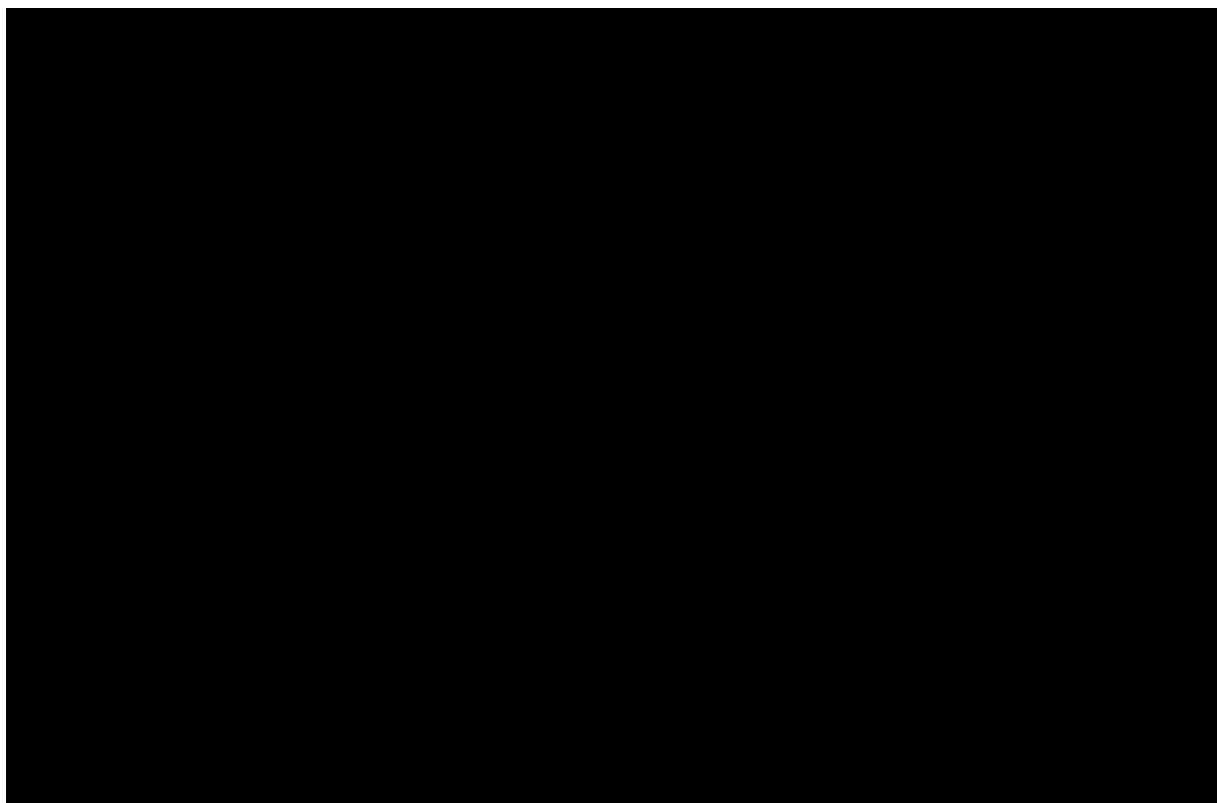
Prostorni plan općine Prozor-Rama donesen je Odlukom broj: 01-06-1818/13 u 2013. godini, za vremensko razdoblje od 2010. do 2020. godine, a od tada je doživio određeni broj izmjena i dopuna i to u 2017., 2019., i 2022. godini.

Regulacijski plan za centar Prozor donesen je za razdoblje od 2015. do 2020. godine Odlukom broj: 01-06-867/15 u 2015. godini, gdje je kao i prostorni plan imao određeni broj izmjena i dopuna.

Cestovna mreža

Na teritoriji općine Prozor-Rama cestovnu mrežu čine: magistralne ceste, regionalne ceste i lokalne-nekategorizirane ceste.

Slika 4. Prostorni plan općine Prozor-Rama, prometnice

Izvor: Općina Prozor-Rama

Magistralna cesta M16.2 (Bugojno – Gornji Vakuf – Uskoplje – Prozor-Rama – Jablanica), odnosno njezin dio kroz područje općine, čini okosnicu prometa u općini. Ona prolazi smjerom sjeverozapad – jugoistok (Sičaja – Makljen – Prozor – Gračanica – Gračac – Slatina – brana HE Jablanica) i ima dužinu 31.2 km i širinu kolnika 6 i 7 m. Na dijelovima kroz grad i preko prijevoja Makljen ima dodatnu traku za spora vozila kao i jedan kružni tok.

Elementi trase su prilagođeni terenskim uvjetima, tako da su mjestimično loši. Kolnik je asfaltni.

Regionalna cesta R418 (Mokronoge – Ravno – Prozor-Rama), odnosno njezin dio koji prolazi kroz područje općine, prolazi smjerom zapad – istok (Ravno – Varvara – Rumboci – Jaklići – Ripci – Ometala – Prozor) i ima dužinu 23.9 km i širinu kolnika 4.5, 5 i 6 m. Elementi trase su različiti po pojedinim dijelovima, pojedini dijelovi ceste su rekonstruirani, a ostali dijelovi uglavnom loši.

Regionalna cesta R418b (Prozor-Rama – Menjik – Solakova Kula – Bilići), odnosno njen dio koji prolazi kroz područje općine (na slici prikazana u smeđoj boji), prolazi smjerom zapad – istok (Prozor – Dobroša – Menjik – Here – Solakova Kula), ima dužinu 27,40 km i u nastavku je ceste R418. Na prvom dijelu od Prozora do Herske krivine, ova cesta je

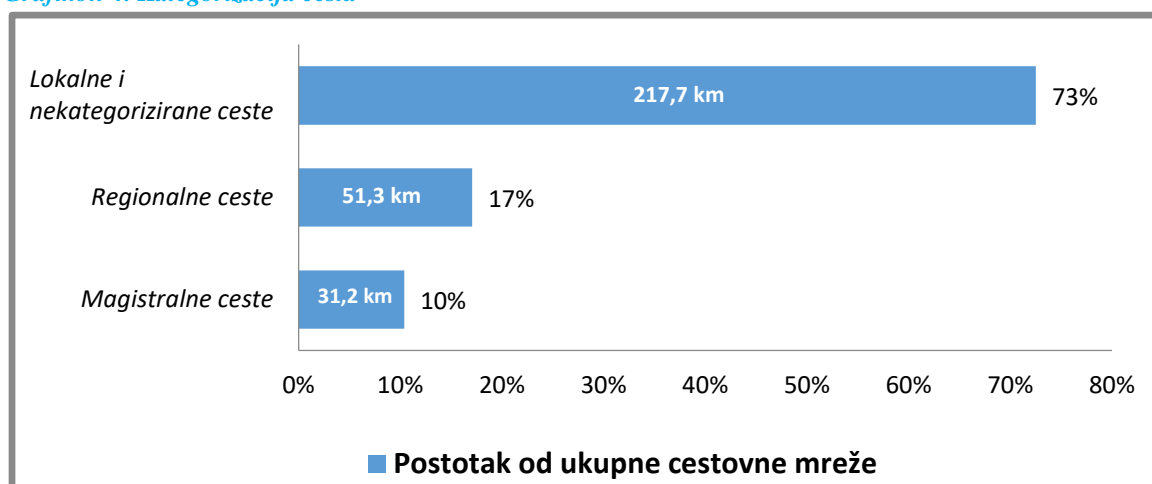

rekonstruirana, tako da ima osnovnu širinu asfaltnog kolnika od 5 m. Dužina ovog dijela je 11,50 km. Na drugom dijelu, od Herske krivine preko Menjika pa do Rike (pored Kuta) do Šćipa cesta je makadamska, a kolnik je širine 3 m. Dužina ovog dijela je 5 km. Na trećem dijelu, od Rike do Šćipa ova cesta je rekonstruirana, tako da ima osnovnu širinu asfaltnog kolnika od 3,5 m. Dužina ovog dijela je 2,7 km. Na četvrtom dijelu od Šćipa do granice općine, cesta je samo grubo probijena. Dužina ovog dijela je 8,2 km.

Regionalne ceste R418 i R418b čine dio regionalnog prometa i predstavljaju kostur poprečnog lokalnog prometa.

Mreža lokalnih i nekategoriziranih cesta na području općine je veoma razgranata i velika tako da ukupna dužina ovih putova iznosi oko 217,70 km. Ove ceste povezuju brojna sela s magistralnim i regionalnim cestama ili međusobno kao i s gradskom jezgrom. U suglasnosti sa svojim prostornim položajem, one imaju različit značaj u odvijanju lokalnog prometa. Važno je iskazati da nije izvršena kategorizacija lokalnih i nekategoriziranih cesta.

Grafikon 4. Kategorizacija cesta

Izvor: Općina Prozor-Rama

Kao što se može primijetiti, veliki postotak cestovne mreže (73% od ukupne cestovne mreže) obuhvaćaju lokalne i nekategorizirane ceste.

U razdoblju od 2010. godine do 2020. godine općina Prozor-Rama izdvojila je značajna financijska sredstva kako u rekonstrukciju i sanaciju lokalnih i nekategoriziranih cesta, tako i u njihovo održavanje.

U proteklom razdoblju izvršena su mnogobrojna asfaltiranja i sanacije lokalnih dionica, a spomenuti ćemo neka od njih:

- sanacija i asfaltiranje lokalnih cesta u mjestima: Varvara, Kolakušići, Krančići, Klek, Dobroša – Blace, Ljubunci – Mađari, Orašac – Kozo, Orašac – Dubo, Orašac – Malekini, Donji Rumboci – Varvara, Gornji Rumboci – Poljani, Ripci, Matkovići, Jaklići – Borak, Borovnica, Uzdol, Podbor, Hladna Voda, Gračac, Brajke – Ljubunci, Papci – Šibenik, Tošćanica – Grevići, Zahum, Here, Krča, Memići, Krančićko polje – Donja Vast, Gmići, Ogoje.
- sanacija i asfaltiranje lokalnih cesta u mjestima Kućani, Hudutsko, Rumboci, Jaklići, Gračac, Kute (Okvirni sporazum u 2018. god.)
- sanacija i asfaltiranje lokalnih cesta u mjestima Kovačevo Polje, Maglice, Izlaz– Orašac, Proslap – Kozo, Ometala – Čališi, Opuh, Donji Lug, Ripci – Šćit (Okvirni sporazum u 2019. god.)

- sanacija i asfaltiranje lokalnih cesta u mjestima Ščipe, Sopot, Lug, Ustirama, Ometala – Lapsunj, Perići, Podbor, Ploča, Mluša (Okvirni sporazum u 2020. god.).

U pogledu rekonstrukcija cesta, važno je spomenuti rekonstrukciju ceste:

- M16.2 – Gorica, Jaklići – Draševno, M16.2 – Parcani, Gmići, Gavranovica – Perići, Donja Vast, Rumboci, lokalna cesta Ometala – Lapsunj – Družnovci – Jaklići
- regionalne ceste R418 i R418b, u razdoblju od 2010. do 2020. godine. Tijekom rekonstrukcija i izgradnje ovih cesta, općina Prozor-Rama sudjelovala je i sufinancirala projekte koje je izvodilo Ministarstvo prometa i veza HNŽ/K, nadležno za održavanje i izgradnju ovih regionalnih cesta.

Regulacijskim planom definirana je gradska jezgra odnosno centar grada Prozora. U razdoblju od 2010. do 2020. godine izvršena je rekonstrukcija glavnih gradskih ulica: Kralja Tomislava, Dive Grabovčeve i Splitske pri čemu je rekonstruirana kompletna javna infrastruktura.

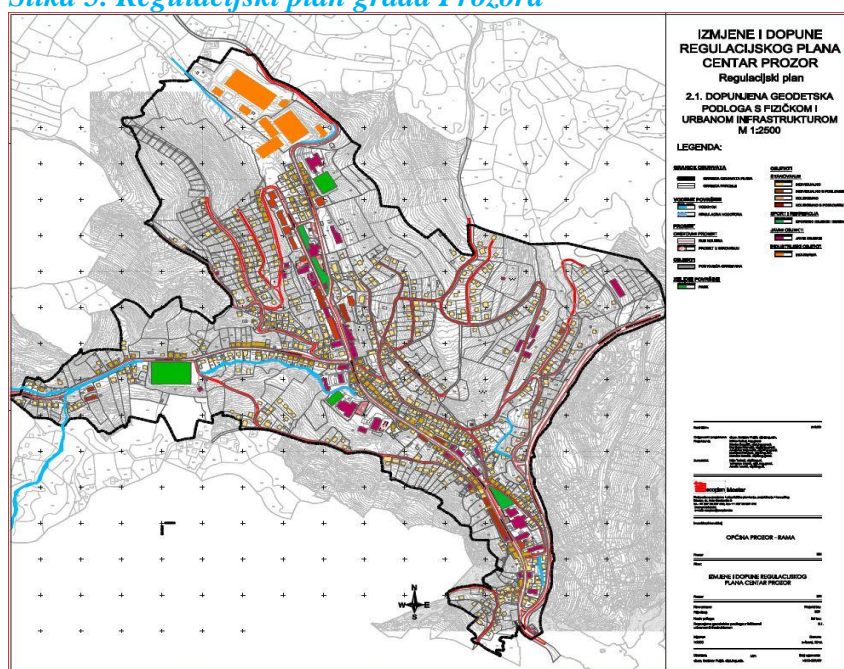
Regulacijskim planom u centru grada definirane su: prometnice, parkirališta, površine, objekti, vodoopskrba, oborinske i fekalne vode, elektroenergetska mreža, telekomunikacijska mreža te komunalna infrastruktura (zelene površine, groblja, komunalne djelatnosti i sl.).

Kao što je vidljivo na slici regulacijskog plana, dio regionalne ceste R418 prolazi kroz gradsku zonu, odnosno dionice regionalne ceste R418 čine gradske ulice: dio Ulice kralja Tomislava u dužini 0,86 km i Ulica Dive Grabovčeve u dužini 0,91 km.

Kao i u većini gradova, nedostatak parkirališnih mjesta predstavlja ozbiljan problem za grad Prozor. U gradskoj jezgri (Ulica kralja Tomislava i Splitska ulica) postoji 129 običnih parkirališnih mjesta, 4 parkirališna mjesta za invalide, 4 parkirališna mjesta za taxi. Uz postojeća parkirališna mjesta planira se izgradnja novih parkirališnih mjesta duž prometnica i u dvorištima pojedinih objekata (javne institucije i sl.), tako da će gradski centar raspolagati s 389 mjesta za parkiranje automobila i 4 parkirališna mjesta za autobuse kod Srednje škole.

Značajno je spomenuti kako se planira izgradnja novih parkirališnih mjesta kod groblja u mjestu Ogoji (27 parkirališnih mjesta) i kod gradskog stadiona (33 parkirališna mjesta).

Slika 5. Regulacijski plan grada Prozora

Izvor: Općina Prozor-Rama

Telekomunikacijska infrastruktura

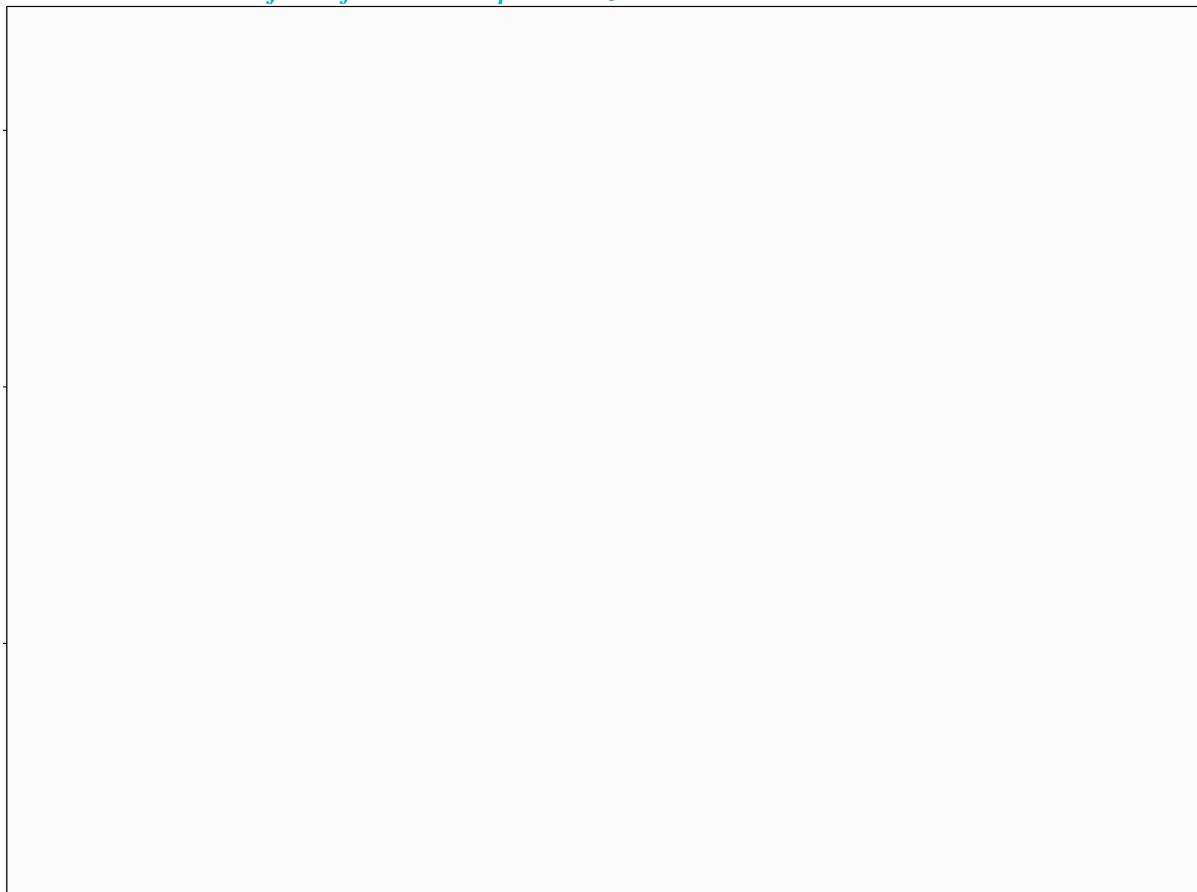
Na prostoru općine su zastupljene mreže operatera JP HT d.d. Mostar i BH Telecom Sarajevo. Infrastrukturno su pokrivena sva naseljena mjesta. Glavni magistralni telekomunikacijski vodovi su ugrađeni duž magistralne ceste M16.2, regionalnih cesta R418 i R418b. Ostali telekomunikacijski vodovi se naslanjaju na glavne magistralne vodove.

Na području općine Prozor-Rama infrastruktura nepokretne mreže HT Mostar funkcionalno i prostorno je podijeljena u 14 mjesnih TK-mreža:

Gmići, Gračac, Jaklići, Kovačevo Polje – Mluša, Lug, Ljubunci, Ometala, Orašac, Ploča, Prozor, Ripci, Rumboci, Ustirama, Uzdol.

Na šest lokacija na području općine postavljene su bazne stanice: Zahum, Ščit, Makljen, Prozor Centar, Zmajevica i Kućani. Mjesne mreže su izgrađene pretežno od segmenata montažnih zdenaca i PE HD cijevi u kojima su uvučeni kabele tipa TK59, ali u samom središtu općine Prozor-Rama te u selima Paljike, Borovnica, Uzdol, Ljubunci i Menjik još se koriste stariji kabele TK00 i TK10 položeni izravno u zemlju. Osim toga, u samom općinskom središtu te u brojnim prigradskim i rubnim naseljima općine koriste se i kabele TK33, odnosno zračne TK-mreže. TK centrale mjesnih mreža povezane su svjetlovodima na magistralnu svjetlovodnu mrežu HT Mostar.

Slika 6. Telekomunikacijska infrastruktura općine Prozor-Rama

Izvor: Općina Prozor-Rama

Postojeće TK-centrale pružaju različite TK usluge prijenosa govora i podataka te televizijskih programa. Prosječna brzina interneta u nekim mrežama nije zadovoljavajuća zbog prevelikih udaljenosti od TK-centrala i dotrajalosti kabela.

Općina je postavila zahtjeve operatorima za modernizaciju i poboljšanje telekomunikacijske mreže, smatrajući je nedovoljno kvalitetnom za ozbiljniji razvoj.

Energetika i elektrodistributivna mreža

Opskrba električnom energijom prostora općine Prozor-Rama ide iz više pravaca preko postojećih objekata:

1. TS (Trafostanica visokog napon) 110/35/10 kV Rama
2. TS (Trafostanica) 35/10 kV Mluša
3. HE TS (Transformator na HE Rama, za direktno napajanje Općine) 220/35 kV Rama (trenutno nije moguća, zbog kvara na transformatoru 220/35 kV. Potrebno je inzistirati na nabavci novog transformatora. 220/35 kV)
4. Zbog razvoja industrije na lokaciji „Izlaz“ Varvara i mogućnosti priključenja obnovljivih izvora potrebno je planirati izgradnju nove TS 110 / X, trafostanice kako bi imali visoko pouzdano napajanje industrijske zone.

Postojeća prijenosna mreža sastoji se od:

1. DV (Dalekovod) 220 kV Jablanica – Jajce – Bihać kao magistralni vod i nije od značaja za opskrbu potrošača na prostoru općine
2. 2 x DV 220 kV Marina pećina – Jablanica za potrebe HE Rama
3. DV 220 kV HE Rama – Posušje (nije završen)
4. DV 110 kV Jablanica – Prozor, kao primarno napajanje općine
5. DV 110 kV Tomislavgrad – Rama kao rezervno napajanje, koji je dijelom dupli kako bi osigurali napajanje i iz pravca Uskoplja. (trenutno je u izgradnji, rješavanje imovinski odnosa)
6. DV 35 kV Marina pećina – Mluša – Prozor namijenjena za napajanje HE Rama i potrošača gornje Rame
7. DV 35 kV Mluša – Blidinje trenutno u izgradnji. Namijenjen je kao primarno napajanje Blidinja i po potrebi rezervno napajanje naše općine.

Distributivna mreža:

1. TS (Trafostanica) 35 /10 kV Mluša potrebno je planirati zamjenu transformatora novim transformatorom veće snage i dvostrukom sekundarnom stranom tj, trafo 35/10/20 kV čime bi se povećala prijenosna moć istog područja i eventualni razvoj konzuma.
2. DV 10/ 20 kV dalekovodi namijenjeni za opskrbu potrošača na cijelom prostoru općine i trenutno pokrivamo cijeli prostor u nadležnosti EP HZ-HB. Dakle sva naselja trenutno naseljena imaju pristup električnoj mreži. U narednom razdoblju potrebno je raditi na povećanju sigurnosti napajanja i planirati gdje je to moguće dvostrano napajanje. Sve dalekovode planirati kao 20 kV ako se ukaže potreba i mogućnost za prelazak 10kV na 20 kV napon.
3. TS 10/20/04 kV (oko 120 kom) potrebno je sve blindirane TS zamijeniti betonskim i svu SN opremu zamijeniti opremom 20 kV zbog sigurnosti u napajanju.
4. NN (niskonaponska) mreža je već oko 90% na betonskim stupovima sa samonosivim kabelom, s mogućnošću javne rasvjete pa je potrebno planirati i ostatak mreže dovesti u iste kondicije.

Gledano s elektroenergetskog stajališta, potrebna su poboljšanje stanja u oblasti elektro mreže:

- u urbanim područjima gdje je to moguće inzistirati da SN i NN mreže idu podzemno
- poboljšati kapacitete i kvalitetu niskonaponske i visokonaponske mreže i prilagoditi je postojećim poslovnim zonama i većim potrošačima

- poboljšati kapacitete i kvalitetu trafostanica i prilagoditi ih potrebama gospodarstva ali i rastućoj aktivnosti izgradnje solarnih i vjetro-elektrana
- urbanističkim i prostornim planom planirati koridore za razvoj infrastrukture
- mjerna mjesta planirati tipski i na granici posjeda.

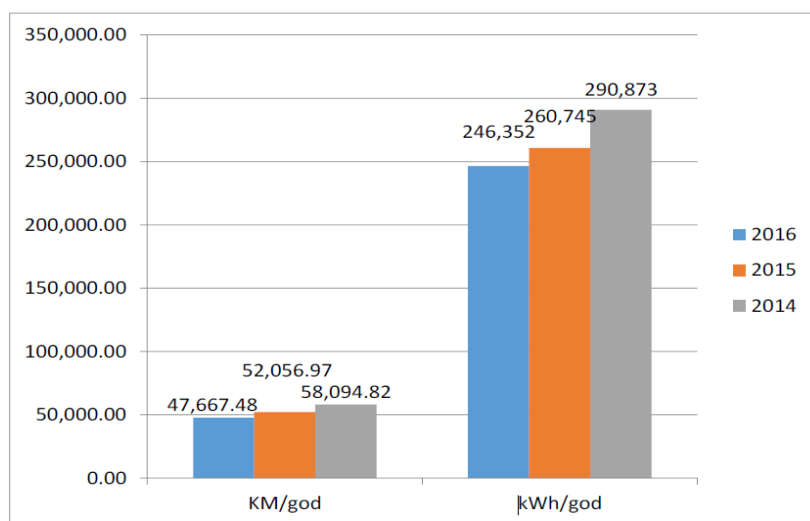
Javna rasvjeta

Osvjetljavanjem javnih površina, prometnica i drugih objekata javnom rasvjetom kreiramo osjećaj ugone kao i povećanja stupnja sigurnosti u prometu vozila i pješaka.

Za stvaranje ugodnije sredine, povećanja optimizacije svjetlosti u gradskoj zoni, sigurnijeg odvijanja prometa, kretanja pješaka, manjeg izdvajanja novčanih sredstava, poboljšanja energetske efikasnosti u cilju zagađenja atmosfere, općina Prozor-Rama odlučila je izvršiti cjelokupnu rekonstrukciju neučinkovite javne rasvjete i instalirati novu učinkovitiju LED rasvjetu u gradskoj jezgri.

Rasvjeta ima značajan udio u potrošnji električne energije, što ukazuje na njen značajan utjecaj na okoliš i troškove energije. U nestambenim objektima rasvjeta čini do 40% potrošnje električne energije. Veće smanjenje troškova može se postići uštedom električne energije adekvatnim provođenjem mjera koje se odnose na učinkovitu rasvjetu. Modernizacija cijelog sustava rasvjete najbolje je rješenje, kao i zamjena živinih žarulja s natrijem ili halogenim žaruljama, LED rješenja te ugradnja elektronskih umjesto konvencionalnih prigušnica.

Grafikon 5. Potrošnja električne energije za potrebe javne rasvjete

Izvor: Općina Prozor-Rama

Prema prikupljenim podacima, na dijagramu je prikazana godišnja potrošnja električne energije pri pružanju usluge javne rasvjete na području gradske zone Prozor za 2014., 2015. i 2016. godinu, ekvivalentno s troškovima.

Prema posljednjim podacima u gradskoj zoni nalazi se oko 384 rasvjetnih tijela, a po ruralnom dijelu teritorije općine Prozor-Rama broj rasvjetnih tijela je iznosio oko 1911 komada, ukupno oko **2295** komada.

Preporučena nabava (zelena nabava)

Zelena nabava javne rasvjete definirana je kao proces u kojem subjekti iz javnog sektora nabavljaju robe i usluge sa smanjenim negativnim utjecajem na okoliš tijekom njihovog životnog ciklusa u odnosu na robe i usluge koje bi nabavljali.

Politika EU na energetskej učinkovitosti EU 20-20-20 postavila je ciljeve za smanjenje CO₂ emisija za 20%, smanjenje potrošnje energije za 20%, povećanje korištenja obnovljivih izvora energije za 20% do 2020. godine.

Po smjernicama 2006/32/EU propisano je da subjekti iz javnog sektora moraju kupovati energetske učinkovite proizvode i usluge. Zelena nabava pomaže u rješavanju pitanja zaštite okoliša, smanjenju emisija štetnih i stakleničkih plinova, ispuštanju manje opasnih tvari u atmosferu, štićenju prirodnih resursa. Smanjenje utjecaja na okoliš u izravnoj je poveznici sa zdravljem ljudi. Nabava ekoloških, učinkovitijih proizvoda, iako skupljih, u dugoročnijem razdoblju pokazuje se znatno povoljnijom.

Vodoopskrbna mreža

Općina Prozor-Rama je izvršila cilj priključivanja domaćinstva u velikom dijelu naseljenih mjesta (18 naselja) na javni vodovod. Potrošači vode iz vodoopskrbnog sustava oko Ramskog jezera su stanovnici naselja (njih približno 6771): Varvara, Rumboci, Jaklići, Ščit, Ripci, Podbor – Sopot, Ploča, Mluša, Kovačevo Polje, Ometala, Lapsunj, Šlimac, Družinovići, Gmići, Paljike, Borovnica, Lug, Dobroša. Također, sustav je proširen na mjesta Dobroša, Donji i Gornji Lug.

Na području općine 1968. godine izgrađena je hidroelektrana „Rama“ jedan od najvećih hidroenergetskih objekata u Bosni i Hercegovini. Instalirana snaga hidroelektrane je 190 MVA, a srednja godišnja proizvodnja električne energije je oko 710 GWh. Zbog hidroelektrane Rama formirano je akumulacijsko jezero površine 15,5 km², ukupnog volumena 487 hm³. Formiranjem akumulacijskog jezera potopljeno je oko 1150 raznih gospodarskih objekata i većina izvora pitke vode koje je stanovništvo ovog područja koristilo za vodoopskrbu. Izgradnja ovog vodoopskrbnog sustava, odnosno osiguranje dovoljne količine pitke vode za naselja oko Ramskog jezera bio je uvjet opstanka ljudi na ovom području.

Kako bi se riješio opisani problem, izvršena su opsežna istraživanja raspoloživih izvorišta, a 1987. god. izrađena je studija vodoopskrbe ovog područja (Zavod za hidrotehniku Građevinskog fakulteta Sarajevo) u kojoj je analizirano više mogućih rješenja vodoopskrbe ovog područja i u kojoj je zaključeno da je vodoopskrbu ovog područja najpovoljnije rješavati zajedno s gradom Prozorom koristeći izvor Krupić kao zajedničko izvorište. Mjerodavna minimalna izdašnost izvorišta Krupić, rang pojave 1/20 (jednom u dvadeset godina) utvrđena dugogodišnjim mjerenjima izdašnosti, je 250 l/s i dovoljna je da podmiri dugoročne potrebe grada Prozor i svih naselja uz akumulaciju Rama.

U okviru rješavanja problematike opskrbe vodom pučanstva na području općine Prozor-Rama, u srpnju 1987. god. Zavod za hidrotehniku Građevinskog fakulteta u Sarajevu, izradio je «Studiju snabdijevanja vodom naselja po obodu Ramskog jezera». Cilj tog rada je, na osnovi analize više varijanti rješenja utvrditi mogućnosti i načine opskrbe vodom navedenih naselja. Kao rezultat provedene tehno-ekonomske analize, kao i analize drugih utjecajnih činitelja, mjerodavnih pri izboru rješenja, ocijenjena je kao najpovoljnija varijanta opskrbe vodom s postojećeg vodozahvata na vreli Krupić, koji se već nalazi u funkciji izvorišta u sklopu vodoopskrbnog sustava naselja Prozor.

Nakon završetka izrade Studije i nakon revizije urađene dokumentacije, prihvaćeno je Studijom predloženo tehničko rješenje sustava opskrbe vodom naselja po obodu

Ramskog jezera te pokrenute aktivnosti za izradu potrebnih istražnih radova i izradu investicijsko-tehničke dokumentacije na razini glavnog projekta.

Sumarni pregled izgrađenih dijelova sustava do 2010. godine

Rekapitulacija izgrađenosti:

- transportni cjevovodi u dužini od 26.262,00 m
- sekundarna mreža u dužini od 29.620,00 m
- volumen vodosprema 2.400,00 m³ (kom. 9 VSP)
- hidro-stanica (kom. 2 HS)
- crpna stanica (kom. 1 CS)
- priključci (kom. 614).

U skladu s tada raspoloživim novčanim sredstvima odlučeno je, da se u okviru prve faze izrade projektne dokumentacije, na razini glavnog projekta , obuhvati samo;

- izrada izvedbenog projekta za magistralni dovodni cjevovod od vodospreme „Krč“ do vodospreme „Rumboci 1“ , koji predstavlja okosnicu čitavog sustava opskrbe vodom
- izrada potrebne projektne dokumentacije za vodospremu „Rumboci 1“.

Predviđeno je također da se u okviru ove faze provede i hidraulička analiza postojećeg tlačnog voda od crpne stanice „Krupić“ do vodospreme „Krč“.

U drugoj fazi rada predviđena i urađena izrada projektne dokumentacije za sve preostale dijelove sustava, uključivo sa svim objektima (vodospreme, crpne stanice, hidro stanice).

U trećoj fazi je izrađena investicijsko – tehnička dokumentacija distribucijske mreže u svim naseljima na promatranom području. Nakon usvajanja prijedloga iz navedene studije iz 1989. god. završeni su i glavni projekti ovog sustava. Prva i druga faza sustava je projektirana i izvedena.

Treća faza projektirana i izvedeni su građevinski radovi, također završena.

Slika 7. Prostorni plan općine Prozor-Rama, Komunalna infrastruktura

Izvor: Općina Prozor-Rama

Sustav opskrbe vodom naselja po obodu Ramskog jezera uklapa se u postojeći vodovodni sustav grada Prozora i zajedno s njim čini jedinstvenu cjelinu.

Transport vode u sustavu obavlja se s vrela Krupić, transportnim vodovodom od crpne stanice Krupić do vodospreme Krč, a zatim od vodospreme Krč do novoizgrađenog bazena Čukur u Pograđu, dalje gravitacijskim i dijelom tlačnim cjevovodima do svih potrošača.

Prostorni obuhvat sustava proteže se na ukupno osamnaest naselja (18):

Jaklići, Rumboci, Varvara, Kovačevo Polje, Mluša, Ploča, Podbor, Ripci, Ščit, Družinovići, Lapsunj, Ometala, Šlimac, Paljike, Gmići, Gornji Lug, Donji Lug, Dobroša. Ukupna dužina cjevovoda u sustavu iznosi 33.711,0 m sa promjerima cijevnih vodova od ND 60 do ND 300 mm.

Gravitacijski cjevovodi su u dužini od 29.038 m, obuhvaćaju sljedeće dionice: vodosprema Krč – odvojak za Ometala, odvojak za Ometala – odvojak za Podbor, odvojak za Podbor – odvojak za Družinoviće, odvojak za Družinoviće – odvojak za Jakliće, odvojak za Jakliće – vodosprema Rumboci 1, odvojak za Ometala - vodosprema Ometala, odvojak za Šlimac – c.s.Šlimac – vodosprema Šlimac, odvojak za Podbor – vodosprema Podbor, odvojak za Družinoviće – vodosprema Družinovići, odvojak za Jakliće – vodosprema Jaklići 1, vodosprema Jaklići 1 – vodosprema Jaklići 2, vodosprema Rumboci 1 – vodosprema Rumboci 2, vodosprema Rumboci 1 – vodosprema Varvara 1, vodosprema Varvara 1 – vodosprema Varvara 2, vodosprema Podbor – vodosprema Ripci, vodosprema Podbor – vodosprema Mluša, vodosprema Mluša – vodosprema Kovačevo Polje.

Tlačni cjevovodi su u dužini 4673 m, a obuhvaćaju sljedeće dionice: c.s.Krupić – vodosprema Krč, c.s.Šlimac – vodosprema Šlimac, c.s.Rumboci – vodosprema Rumboci 3, odvojak c.s.Paljike – vodosprema Paljike, odvojak c.s.Gmići – vodosprema Gmići.

U okviru sustava predviđena je i završena izgradnja šesnaest (16) distribucijskih vodosprema, volumena od 150 m³ do 400 m³, zatim četiri (4) crpne i četiri (4) hidroforne stanice.

U razdoblju od 1990. od 2010. godine općina Prozor-Rama je uložila u realizaciju projekta cca. 4.463.100,00 € iz različitih izvora, od čega najviše iz sredstava vlastitog proračuna.

Za dovršetak projekta trebalo je osigurati još 7.656.833,00 €.

Općinsko vijeće Prozor-Rama na svojoj je sjednici dana 23.11.2010. godine donijelo Odluku o prihvaćanju kredita Europske investicijske banke (EIB) za projekt Vodovod i kanalizacija u BiH .

Realizacija projekta „Vodoopskrba za naselja po obodu Ramskog jezera i sanitacija uže gradske zone“ se izvodi po više faza i to:

Faza 1 / Rekonstrukcija vodovodne mreže grada Prozora i izgradnja sustava odvodnje za grad Prozor uključujući glavni kolektor te sanacija AC magistralnog cjevovoda

Postojeća mreža grada Prozora, kao što je i opisano u Projektnom zadatku, je nedovoljnog kapaciteta, stare izvedbe s gotovo svakodnevnim kvarovima uslijed dotrajalosti, s puno gubitaka i uskih grla, što u konačnici dovodi do opadanja tlaka i nemogućnosti zadovoljavajuće dopreme pitke vode do korisnika.

Koncepcijski je zadržana postojeća podjela na visinske zone:

- visoka zona istok (naselja KRČ i OGOJE i visoka zona zapad (Kapela, dio naselja Hurija i područje od Unisa do Peranove krivine), čija opskrba se predviđa s vodospremnika Krč na koti 817,3 m n .v.

- niska zona (centar grada) i svi potrošači na nižim kotama od 740 m n. v., čija opskrba se predviđa s rasteretne komore Čukur na koti 762,4 m n. v. i izgrađenog volumena 140 m³.

Predmet izvođenja radova je da se uz sustav odvodnje uključujući glavni kolektor izvrši rekonstrukcija vodovodne mreže grada Prozora. Radovi vodovoda su izvedeni u profilu duž poteza glavne gradske ceste tj. paralelno sa sustavom odvodnje.

Radovi na izgradnji sustava odvodnje za grad Prozor, uključujući glavni kolektor, uključuju:

- a) pripremne radove
- b) zemljane radove
- c) nabavu i ugradnju kanalizacijskih i vodovodnih cijevi
- d) betonske i AB radove
- e) radove na izradi kućnih priključaka na kanalizaciju i vodovod
- f) izradu ulivnih građevina
- g) ostale radove, prema priloženoj dokumentaciji.

Faza 2/ Dovršetak vodoopskrbnog sustava oko Ramskog jezera

Ova faza obuhvaća:

A) Izgradnju sekundarne mreže po naseljima: Varvara l=1700 m, Rumboci l=4000 m, Jaklići l = 2100 m

Ploča l = 700 m, Mluša l = 400 m, Kovačevo Polje l = 2800 m.

B) Izgradnju vodospreme: VSP „Jaklići 2“ V=200 m³, VSP “Mluša“ V=150 m³ i VSP “Kovačevo Polje V=150m³.

Faza 3/ Izgradnja vodoopskrbnog sustava prigradskih naselja Gmići – Paljike – Borovnica

Projekt obuhvaća izvođenje građevinskih, strojarских i elektro radova na izgradnji sljedećih objekata:

- izgradnja dovodnih cjevovoda od glavnog transportnog cjevovoda (T39) do spremnika Gmići i Paljike, koji se izvode od PEHD cijevi
- izgradnja dva spremnika i to: I. spremnik Gmići s dvije vodne komore, II. spremnik Paljike s dvije vodne komore
- izgradnja dvije crpne stanice i to: I. crpna stanica Gmići, II. crpna stanica Paljike i III. hidro stanice Gmići
- izgradnja distributivne mreže za tri naselja, i to: I. distributivna mreža za naselje Gmići, II. distributivna mreža za naselja Paljike i Borovnicu.

Faza 4 / Rekonstrukcija glavnog transportnog cjevovoda uz magistralni cjevovod potez Ometala – Družinovići i izgradnja vodoopskrbnog sustava naselja Družinovići, Šlimac, Lapsunj

Projekt obuhvaća izvođenje građevinskih, strojarских i elektro radova na rekonstrukciji i izgradnji sljedećih objekata:

- Rekonstrukcija glavnog transportnog cjevovoda, koja obuhvaća: I. izgradnju dionice 1 u dužini od 2390 m, koja se izvodi od daktil cijevi u dužini od 826 m te PEHD cijevi u dužini od 1564 m, II. izgradnju dionice 2 u dužini od 5073 m, koja se izvodi od PEHD cijevi
- Izgradnja dovodnih cjevovoda od glavnog transportnog cjevovoda (GTC) do spremnika Družinovići, Šlimac, Lapsunj i Ometala, koji se izvode od PEHD cijevi, koji uključuju: I. dovodni cjevovod od GTC do spremnika Družinovići u dužini od 963 m, II. dovodni cjevovod od GTC do spremnika Ometala u dužini od 121 m, III. dovodni cjevovod od GTC do crpne stanice Šlimac u dužini od 2695 m, IV. potisni cjevovod od crpne stanice Šlimac do spremnika Šlimac u dužini od 355 m.
- Izgradnja tri spremnika i to: I. spremnik Družinovići s dvije vodne komore ukupnog volumena 150 m³, II. spremnik Šlimac s dvije vodne komore ukupnog volumena 200 m³, III. spremnik Ometala s dvije vodne komore ukupnog volumena 200 m³.
- Izgradnja dvije crpne stanice i to: I. crpna stanica Šlimac, II. buster stanica Ometala.

- Izgradnja distributivne mreže za četiri naselja i to: I. distributivna mreža za naselje Družinovići u dužini od 674 m, II. distributivna mreža za naselja Šlimac i Lapsun u dužini od 4354 m, III. distributivna mreža za naselje Ometala u dužini od 3338 m.

Faza 5 / Rekonstrukcija Crpne Stanice Krupić, nadzorno upravljački sustav i sanacija klorne stanice na lokaciji VSP Krč - SCADA

Modernizaciji CS Krupić, izgradnja nove klorne stanice Krč i nadzorno upravljački sustav obuhvaća izvođenje građevinskih, strojarskih i elektro radova na rekonstrukciji i izgradnji sljedećih objekata:

- Modernizacija crpne stanice Krupić, koja obuhvaća: I. zamjenu postojećih crpki i kompletne hidrostrojarske opreme s novom, II. rekonstrukciju sabirne komore, III. sanaciju građevinskog dijela objekta i prateće građevinske radove, IV. ugradnju prateće elektro opreme.
- Izgradnju nove klorne stanice Krč u okviru vodospremnika Krč, koja obuhvaća: I. izgradnju novog objekta klorne stanice u neposrednoj blizini vodospremnika Krč, II. ugradnju sustava gasne klorinacije, III. ugradnju elektromagnetnih mjerača protoka i zamjenu određenih fazonskih komada u vodospremniku Krč, IV. izvođenje drugih pratećih građevinskih, hidrostrojarskih i elektro radova.
- Izvođenje nadzorno-upravljačkog sustava SCADA, kojim su obuhvaćeni vodospremnik i klorinatorska stanica Krč, vodospremnici Šlimac, Družinovići, Ometala, CS Krupić, CS Šlimac te booster stanica Ometala.

Također, izvršeno je projektiranje i izvođenje radova za vodoopskrbu lokalnih vodovoda za naselja: Perići, Duge, Gračac, Uzdol, Hudutsko i Donji Lug.

Općina Prozor-Rama je u skladu s Pravilnikom o načinu utvrđivanja uvjeta za određivanje zona sanitarne zaštite i zaštitnih mjera za izvorišta vode za javno vodno opskrbljivanje stanovništva dostavila Federalnom ministarstvu poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, svu potrebnu dokumentaciju za daljnje postupanje u svezi s donošenjem Odluke o zaštiti izvorišta vrela Krupić.

Nakon provedenog postupka Vlada Federacije Bosne i Hercegovine je na temelju Zakona o vodama, na prijedlog Federalnog ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, 2018. god. donijela ODLUKU O ZAŠTITI IZVORIŠTA VODE ZA PIĆE VRELO KRUPIC OPĆINA PROZOR-RAMA.

Korisniku objekta, JKP „Vodograd“ d. o. o. Prozor-Rama Agencija za vodno područje Jadranskog Mora, Mostar, izdaje 2018. god. Vodnu dozvolu za zahvatanje vode sa izvorišta „Krupić“ za potrebe javne vodoopskrbe naselja na području općine Prozor-Rama.

Kanalizacijska infrastruktura

Na području grada (do početka realizacije projekta Kanalizacijski sustav otpadnih voda Prozor-2010. godine), nije postojala izgrađena kanalizacijska mreža kao jedinstveni sustav. Izgrađena je dijelom kanalizacija otpadnih voda koja skupljene vode iz užeg područja grada disponira u vodotok Prozorčicu (većim dijelom nadsvođeno korito). Preostali veći dio otpadnih voda se skuplja putem septičkih jama. Također, i otpadne vode se samo manjim dijelom iz najužeg dijela grada skupljaju i ispuštaju u vodotok Prozorčicu i to pojedinačnim kraćim kanalima (za sada putem mješovitog sustava). Otpadne vode iz domaćinstva disponiraju se uglavnom u nužničke i septičke jame ili direktno u vodotoke. Dakle, rješenje problema je izgradnja razdjelnog sustava i prikupljanje svih otpadnih voda: fekalnih, industrijskih, kućanskih otpadnih voda, oborinskih voda i odvodnja istih do

uređaja za pročišćavanje, a zatim ispust u prirodni recipient – potok Prozorčica, kroz projekt „Kanalizacijski sustav otpadnih voda Prozor“.

Projekt je realiziran kroz dvije komponente B1 i B2.

Komponenta B1 - Izgradnja glavnog kolektora kanalizacije dužine 4500 m

Izgradnjom kolektora se rješava prikupljanje i transport otpadnih voda na uređaj za pročišćavanje, postiglo bolje stanje ispuštene vode, koji bi pročistio vodu u skladu s pravilnikom o ispuštanju voda u prirodni prijemnik uz zadovoljenje svih potrebnih parametara.

Izgradnjom glavnog kolektora kanalizacije dužine 4500 m uže gradske zone pokrivenost kanalizacijom je 3000 stanovnika (2500 m glavni kolektor i 2000 m sekundarne mreže).

Izgradnja bi obuhvatila cijelu gradsku zonu. Ovom fazom stvoreni su uvjeti za nastavak izgradnje kolektora kanalizacije prigradskih naselja Ometala, Gmići, Paljike.

Komponenta B2 - Uređaj za pročišćavanje otpadnih voda

Fazom 1 planiran je „Mehaničko-biološki uređaj s produženom aeracijom“ u blok izvedbi s dvije jedinice 3000+3000 ES (ekvivalent stanovnika).

Zaštita izvorišta voda od onečišćenja mora se poboljšati i izvesti u skladu s postojećom dokumentacijom za zaštitu vodozaštitnih zona. Zbog divljih deponija i još uvijek u cjelosti neizgrađene zaštite vodozaštitnih zona izvorišta pitke vode, postoji potencijalna opasnost od zagađenja, ali aktivnim stalnim nadzorom se ispravnost vode za piće drži pod kontrolom tako da je voda u našim vodovodima sanitarno ispravna.

2.1.6. STANJE OKOLIŠA

Područje općine Prozor-Rama dobrim dijelom zbog svoje ekonomske nerazvijenosti, ali i opredjeljenja cijele zajednice, nije neposredno ugroženo od velikih zagađivača tako da je do sada okoliš u relativno dobrom stanju.

Za kakvoću tla koja se koristi za poljoprivredu nisu utvrđena prekoračenja graničnih vrijednosti onečišćujućih tvari.

Zaštita voda od zagađenja može biti puno bolja, posebno od otpadnih voda iz naselja i domaćinstava. Sve više su ugrožena izvorišta pitke vode kako s gradskog vodovoda, tako i lokalnih vodovoda po naseljima na području općine.

Neizgrađena kanalizacijska mreža u seoskim naseljima, pogotovo završetkom izgradnje vodovoda za naselja po obodu Ramskog jezera, dovodi do povećanja ugroženosti voda i okoliša te ovoj problematici u idućem razdoblju treba posvetiti dužnu pozornost. Dotrajala kanalizacijska mreža samog središta Prozora je bila veliki problem, te je iznimno važno to što se pristupilo obuhvatnoj rekonstrukciji postojeće mreže odvodnje oborinskih voda i otpadnih fekalnih voda iz Prozora, uz skorašnju izgradnju pročištača otpadnih voda za Prozor.

Postojeće odlagalište otpada za općinu Prozor-Rama na lokaciji Duška kosa je neprikladno te svojim postojanjem ugrožava naselja u južnom dijelu općine kao i vodotok rijeke Rame u dijelu od Luga do ušća u Jablaničko jezero, kao i samo Jablaničko jezero, Neretvu i Jadransko more te je rješavanje ovog problema od velike važnosti za okoliš. Zatvaranje i sanacija postojećeg odlagališta otpada za općinu Prozor-Rama na lokaciji Duška kosa (neprikladno i neusklađeno sa zakonom) je aktivnost koja je pokrenuta krajem 2021. godine izgradnjom i puštanjem u rad sortirnice otpada na lokaciji Ponir.

Prostor

Područje općine samim svojim reljefom i položajem, planinama, vodotocima, jezerima s velikim postotkom poljoprivrednog zemljišta, šumama i šumskim zemljištem kao i

kulturno povijesnom baštinom čini ovaj prostor veoma zanimljivim. Vrlo značajna komponenta usmjeravanja razvoja i uređenja prostora je zemljišna politika, korištenje i namjena površina

Osnovni prostorni pokazatelji:

Tablica 33. Broj stanovnika i naseljenost na području općine Prozor-Rama

Po popisu	Broj stanovnika	Broj domaćinstava	Gustoća naseljenosti na km ²	Prosjek stanovnika po naseljenom mjestu	Prosjek domaćinstva po naseljenom mjestu	Indeks broja stanovnika 2013/1991
1991	19.760	4042	41,4	313,65	64,2	72
2013	14.280	3653	29,9	226,66	57,98	

Izvor podataka: Zavod za statistiku i izračun Službe

Prirodni resursi

Prirodni resursi općine svojom atraktivnošću čine ovo područje pogodnima kako za obitavanje, tako i za obavljanje niza djelatnosti.

Najznačajniji prirodni resursi općine su:

- poljoprivredno zemljište, šume i šumsko zemljište
- vodni resursi (vodotoci i jezera).

Zrak

Kakvoća zraka na području općine se ne mjeri, ali se uslijed nepostojanja značajnih lokalnih onečišćivača zraka, pretpostavlja kakvoća I. kategorije. Jedini oblik zagađenja zraka jest ispuštanje plinova motornih vozila, dimnjaka stambenih objekata i spaljivanje otpada.

Otpad

Otpad po svojoj definiciji predstavlja tvari i predmete koje je posjednik odbacio ili odložio, namjerava ih ili mora odložiti. Postoji više podjela otpada, s obzirom na mjesta nastanka dijeli se na komunalni (kućni i njemu sličan) i industrijski otpad. Zahvaljujući ekonomskom razvoju i povećanoj potrošnji, količine otpada koje se proizvode širom svijeta silno su narasle zadnjih desetljeća. Zadnjih godina nastoji se povećati svijest javnosti, uz taj problem vezanim, potencijalnim rizicima za zdravlje ljudi i stanje okoliša. Također je povećana i zabrinutost javnosti, potaknuta uglavnom informacijama o kontaminaciji površinskih i podzemnih voda te zemljišta uzrokovanih neadekvatnim tretmanom i odlaganjem otpada. Poseban problem u zbrinjavanju otpada predstavlja tzv. opasni otpad koji se od inertnog razlikuje po tome što sadrži tvari koje mu daju svojstva kao što su, na primjer: nagrizanje, zapaljivost, štetnost, toksičnost, infektivnost, kancerogenost, ekotoksičnost itd.

U općini Prozor-Rama komunalni otpad prikuplja i zbrinjava, jedino ovlašteno i registrirano za tu djelatnost, Javno poduzeće „Vodograd“ d. o. o. Prozor-Rama putem spremnika (kontejnera) postavljenih po naseljenim mjestima. Pražnjenje posuda i odvoz se vrši redovito po internom rasporedu poduzeća, a za krupni kućni otpad organizira se izvanredni odvoz po dogovoru s korisnikom. Pokrivenost općine prikupljanjem komunalnog otpada je oko 80 % naseljenih mjesta, a preostali dio od 20% su rubna naselja na istočnom dijelu općine (Kute, Ščipe, Donja Vast, Krančići) i južnom dijelu (Lizoperci, Hududsko, Toščanica, Grevići, Klek, Gorica i Skrobućani). S obzirom na značajan broj stanovnika, a samim tim i količine proizvedenog otpada prioritetno je potrebno organizirati prikupljanje komunalnog otpada u naseljima Kute, Ščipe, Donja Vast, Krančići, Lizoperci, Hudusko i Toščanica.

Prikupljeni otpad se dovozi u Eko park u Poniru u novoizgrađeni pogon sortirnice i kompostane koji je pušten u probni rad u veljači 2022. godine. Otpad se razvrstava u osnovi na organski i ambalažni. Od organskog otpada se proizvodi kompost u kompostirnici, a ambalažni otpad se razdvaja po vrstama materijala, boji materijala i drugim zahtjevima kupaca. Nakon toga ambalažni otpad se pakuje i prodaje na slobodnom tržištu. Na ovaj način se zbrine oko 80% komunalnog otpada što je europski prosjek a daleko iznad prosjeka BiH. Preostalih 20% „nekorisnog“ ili tržišno nezanimljivog otpada Vodograd zapakira (ubalira) i skladišti na plato sortirnice. Za ovaj dio otpada općina treba odrediti jedno od mogućih rješenja: odrediti lokaciju za deponiranje otpada, voziti na regionalnu deponiju ili izgraditi postrojenje za zbrinjavanje te vrste otpada kao što je spalionica, toplana ili elektrana. Najizglednije rješenje za ovu vrstu otpada je prodavati ga velikim potrošačima kao što su cementare i termoelektrane, ali zbog problema prekomjernog uvoza sličnog otpada iz zemlja EU domaća poduzeća su prepuštena sama sebi. Ova problematika nije u nadležnosti lokalne zajednice, ali se nadati kako će je nadležne institucije u bliskoj budućnosti riješiti što bi značajno olakšalo funkcioniranje sustava zbrinjavanja komunalnog otpada, a općini Prozor-Rama stvorio se preduvjet za zbrinjavanje 100% otpada.

Odvojeno skupljanje komunalnoga otpada iz domaćinstava započeto je u zadnjem razdoblju zbog početka rada sortirnice otpada u Poniru. Izdvajaju se (papir, karton, staklo, najlon, bio-otpad, PET..) u namjenske kontejnere i korpe...

Medicinski otpad: prikuplja se u Domu zdravlja. Provedenim aktivnostima u cilju sigurnog zbrinjavanja medicinskog otpada pokrenute su mjere na izradi planova upravljanja medicinskim otpadom u zdravstvenoj ustanovi, u skladu sa Zakonom o zbrinjavanju medicinskog otpada. Na području općine Prozor-Rama operater koji preuzima i zbrinjava medicinski i farmaceutski otpad je poduzeće „MWWM“ d .o. o. Mostar i GRIOS Grude. Nažalost, izostaje nadzor Federalne zdravstveno-farmaceutske inspekcije nad zbrinjavanjem ove vrste otpada u čijoj je nadležnosti ova oblast.

Farmaceutski otpad: Prikupljanje farmaceutskog otpada otpočelo je prije 10 godina na području županije u organizaciji Ministarstva zdravstva HNŽ/K. Tada se dobrim dijelom riješio problem farmaceutskog otpada u općini Prozor-Rama. Medicinski otpad prikupljen je u depou Doma zdravlja Rama koji je vozilom operatera utovaren i odvezen na zajednički depo u Mostaru, a zatim dalje na sigurno uništavanje. Proizvođač farmaceutskog otpada dužan je u skladu sa zakonskim propisima sačiniti interni plan upravljanja otpadom, odrediti odgovornu osobu koja će voditi interni nadzor zajedno s operaterom, sklopiti ugovor o upravljanja otpadom, razdvajanju, pakiranju i razvrstavanju farmaceutskog otpada. Na području općine rade tri ljekarne koje imaju izrađene planove upravljanja otpadom, po kojima prikupljaju i deponiraju farmaceutski otpad. Ljekarne imaju potpisane ugovore s operaterom koji ih obilazi, vaga prikupljeni farmaceutski otpad, izdaje potvrde o preuzetim količinama istog i dostavlja račune za plaćanje usluge.

Građevinski otpad: još uvijek odlaže se stihijski, na divlja odlagališta, općinsko odlagalište otpada, uvale, jame, privatne površine te uz prometnice, a započeo je i prijem građevnog otpada preko sortirnice otpada u sustavu Eko parka Ponir. U prostornom planu općine Prozor-Rama predviđene su dvije lokacije za zbrinjavanje građevinskog otpada, jalovine, zemlje i šuto materijala: odlagališta „Donji Lug“ kod Luga i „Izlaz“ kod Varvare. Odlagališta se nalaze na velikoj udaljenosti od centra grada te se zbog toga ne koriste. Mjere odlaganja građevinskog otpada propisane su „općinskom odlukom o komunalnom redu“. Strogo je zabranjeno odlaganje opasnog, medicinskog, farmaceutskog, animalnog i građevinskog otpada u posude namijenjene za komunalni otpad.

Tablica 34. Ukupna proizvodnja otpada na području općine Prozor-Rama

Proizvodnja otpadna	Jedinica	Maksimalno
---------------------	----------	------------

Ukupan broj stanovnika	Stanovnik	14.280
Količina otpada po stanovniku	kg/st/god	363
Ukupna količina otpada	tona/godina	5183

Izvor podataka: JKP „Vodograd“ Prozor-Rama

Količine otpada iz javnih ustanova i gospodarskih objekata obuhvaćene su u ukupnoj količini otpada iz domaćinstva jer se ne vodi posebna evidencija o količinama otpada iz gospodarstva i ustanova.

Procijenjena količina otpada od 5183 tone zasnovana je na statističkom podatku koji kaže kako u općini Prozor-Rama živi 14.280 stanovnika. Međutim, stvarni broj stanovnika koji stalno živi na području općine Prozor-Rama je znatno manji, a samim tim i količine otpada (na osnovi mjerenja/ vaganja) je oko 2100 tona godišnje.

Odvodnja otpadnih, fekalnih i oborinskih voda

Na prostoru općine jedino u užoj urbanoj sredini grada Prozora postoji izgrađen kolektorski sustav za odvodnju otpadnih fekalnih i oborinskih voda. Izgrađen je potpuno novi sustav prikupljanja i odvodnje otpadnih fekalnih i oborinskih voda. Odvodnja oborinskih voda riješena je tako što se preko slivnika oborinskih voda s prometnica i javnih površina kolektorom odvođe u blizinu pročistača i dalje direktno ispuštaju u prirodni recipijent potok Prozorčicu, bez prethodnog pročišćavanja. Ove oborinske vode neće se miješati s fekalnim otpadnim vodama koje će biti objedinjene i ići direktno u obradu u uređaj na predviđeno mjesto za pročišćavanje.

U sklopu projekta WATSAN, predviđena je izgradnja uređaja za pročišćavanje otpadnih voda, a s izgradnjom istog započelo se 2013. godine.

Na ostalom dijelu općine potrebno je pristupiti u skladu s rješenjem vodovoda, odnosno tamo gdje to uvjeti dopuštaju potrebno je težiti izgradnji kanalizacijskih sustava grupacije sela te osigurati odgovarajuća sanitarno-higijenska rješenja.

Upravljanje otpadom

Prema nacrtu županijskom planu upravljanja otpadom predviđena je regionalna deponija „Uborak“ u Mostaru, na koju se transportira i odlaže otpad iz područja HNŽ tj. nakon zatvaranja svih općinskih deponija (koje su po zakonu već trebale biti zatvorene). Za našu općinu predviđena je lokacija Jablanica kao pretovarna stanica. Otpad s područja općine Prozor-Rama trebao bi se dnevno prikupljati, odvoziti, vagati, plaćati po toni otpada i izravno odlagati na regionalnu deponiju ukoliko sve to bude stavljeno u funkciju.

Cilj upravljanja otpadom je riješiti do sada nastali otpad tako da se prikladno zbrine te da se smanje količine otpada i uvedu mjere za sprječavanje nastanka otpada, provede recikliranje otpada kao i njegovi tretmani ekološkog zbrinjavanja. Nakon uspostavljanja sortirnice i reciklaže, bit će potrebno zatvoriti sadašnju deponiju Duška kosa, za što je izrađen poseban plan sanacije ove deponije.

Potrebno je izvršiti novu identifikaciju svih deponija na području općine Prozor-Rama, utvrditi za svaku stvarno činjenično stanje kao i prijedloge mjera za njihovo saniranje, zatvaranje odnosno prestanak odlaganja otpada.

Sva nekontrolirana divlja odlagališta su evidentirana, sačinjen je plan sanacije i zatvaranja.

Tablica 35. Sanirane deponije

Mjesto	Varvara	Rumboci	Lug	Prozor-Rama	Ometala	Dobroša/Dragić potok
Broj dep.	3	3	2	1	1	1

Izvor: Općina Prozor-Rama

U skladu s planom i programom sanacije deponija, one će se nastaviti do kraja 2022. godine i dalje prema određenim prioritetima.

U 14 mjesnih zajednica, 64 naselja/sela pokrivenost odvoza otpada je dostigla razini od 80%. (u odnosu na npr. 2018. kada je bila 65%).

2.1.7 STANJE PROSTORNOPLANSKE DOKUMENTACIJE

Prostorni plan općine Prozor-Rama

Na sjednici Općinskog vijeća održanoj 9. 7. 2013. godine usvojena je odluka o donošenju i provođenju prostornog plana općine Prozor-Rama za razdoblje od 2010. do 2020. godine. Nakon održane javne rasprave, na sjednici Općinskog vijeća održanoj 9. 7. 2013. godine donesena je odluka o donošenju i provođenju prostornog plana općine Prozor-Rama za razdoblje od 2010. do 2020. godine. Općinsko vijeće općine Prozor-Rama na sjednicama održanim 17. 6. 2014. godine i 19. 11. 2014. godine donosi Odluku o pristupanju izradi izmjene i dopune prostornog plana općine Prozor-Rama. Izmjene prostornog plana se odnose na vodotok rijeke Rame (od Brane do Marine pećine) izgradnja 5 (pet) minihidroelektrana, vodotok rijeke Blazinke, izgradnja jedne minihidroelektrane, izgradnja optičkog spojnog puta Makljen (Voljevac – Makljen – Križ– Borova kosa – magistralni put M16.2 do granice s općinom Gornji Vakuf-Uskoplje) i optičkog spojnog puta Lizoperci. Nakon provedenih svih procedura, na sjednici održanoj 21. 10. 2015. godine Općinsko vijeće općine Prozor-Rama donosi Odluku o donošenju i provođenju izmjene i dopune prostornog plana općine Prozor-Rama. Općinsko vijeće općine Prozor-Rama na sjednici održanoj 28. 6. 2016. godine donosi Odluku o pristupanju izradi izmjene i dopune prostornog plana općine Prozor-Rama. Razlog za pristupanje izradi izmjene i dopune prostornog plana je zahtjev JP Elektroprivreda HZ HB d.d. Mostar za izgradnju dalekovoda DV 35 kV TS 35 kV Mluša-TS 35 kV Blidinje – Risovac i izgradnja kablenskog 10/20 kV voda Perići – Uzdol. Nakon održane javne rasprave, na sjednici održanoj 3. 7. 2017. godine Općinsko vijeće općine Prozor-Rama donosi Odluku o donošenju i provođenju izmjene i dopune prostornog plana općine Prozor-Rama. Općinsko vijeće općine Prozor-Rama na sjednici održanoj 30. 10. 2017. godine donosi Odluku o pristupanju izradi izmjene i dopune prostornog plana općine Prozor-Rama. Razlog za pristupanje izradi izmjene i dopune prostornog plana je potreba za detaljnijim grafičkim i tekstualnim definicijama uporabe prostora za izgradnju svih vrsta objekata. Područje obuhvaća izmjene i dopune prostornog plana za sva područja općine Prozor-Rama od važnosti za izgradnju, u skladu s gospodarskim, društvenim i povijesnim razvojem od značaja za općinu Prozor-Rama. Na sjednici održanoj 15. 7. 2019. godine Općinsko vijeće općine Prozor-Rama donosi Odluku o donošenju i provođenju izmjene i dopune prostornog plana općine Prozor-Rama. Općinsko vijeće općine Prozor-Rama na sjednici održanoj 31. 3. 2021. godine donosi Odluku o pristupanju izradi izmjene i dopune prostornog plana općine Prozor-Rama. Razlog za pristupanje izradi izmjene i dopune prostornog plana je potreba za detaljnijim grafičkim i tekstualnim definicijama uporabe prostora za izgradnju svih vrsta objekata. Područje obuhvaća izmjene i dopune prostornog plana za sva područja općine Prozor-Rama od važnosti za izgradnju, u skladu s gospodarskim, društvenim i povijesnim razvojem od značaja za općinu Prozor-Rama. Prostorni plan općine Prozor-Rama vrijedi do 2023. godine. Stoga se vrše pripreme radnje za pristupanje izradi novog prostornog plana općine Prozor Rama za razdoblje od 2023. do 2033.godine.

Regulacijski plan Centar Prozor

Odlukom Općinskog vijeća Prozor-Rame broj: 01-06-267/09 od 5. 2. 2009. godine, pristupa se izmjeni i dopuni postojećeg Regulacijskog plana Centar Prozor za razdoblje od 2009. do 2014. godine. Na sjednici Općinskog vijeća dana 30. 6. 2010. godine donosi se Odluka o usvajanju urbanističke osnove izmjene i dopune regulacijskog plana Centar Prozor. Po usvajanju urbanističke osnove pristupa se izradi nacrtu regulacijskog plana Centar Prozor za razdoblje od 2009. do 2014. godine. Na sjednici Općinskog vijeća održanoj 29. 4. 2015. godine donesena je Odluka o donošenju i provođenju regulacijskog plana Centar Prozor za razdoblje od 2015. do 2020. godine.

Odlukom Općinskog vijeća Prozor-Rame na sjednici održanoj 28. 6. 2016. godine, pristupa se izradi izmjene i dopune regulacijskog plana Centar Prozor za razdoblje od 2015. do 2020. godine. Razlog za pristupanje izradi izmjene i dopune regulacijskog plana Centar Prozor je izmjena prometnog rješenja u mjestu Prozor-izgradnja kružnog toka i izgradnja centralnog trga. Na sjednici Općinskog vijeća održanoj 3. 7. 2017. godine donesena je Odluka o donošenju i provođenju izmjene i dopune regulacijskog plana Centar Prozor za razdoblje od 2015. do 2020. godine.

Odlukom Općinskog vijeća Prozor-Rame na sjednici održanoj 26. 6. 2019. godine, pristupilo se izradi izmjene i dopune regulacijskog plana Centar Prozor za razdoblje od 2015. do 2020. godine. Razlog za pristupanje izradi izmjene i dopune regulacijskog plana Centar Prozor je izgradnja poslovnih zona, poslovnog objekta i izgradnja policijske postaje. Na sjednici Općinskog vijeća održanoj 24. 2. 2021. godine donesena je Odluka o produljenju roka važenja detaljne planske dokumentacije na području općine Prozor – Rama (Regulacijski plan Centar Prozor), kojom je produljeno važenje postojećeg regulacijskog plana na rok od pet godina od dana donošenja odluke.

Regulacijski plan Pograđe i Ščit

Odlukom Općinskog vijeća Prozor-Rame broj: 01-06-1349/14 od 18. 6. 2014. godine, pristupa se izradi regulacijskog plana Pograđe i Ščit za razdoblje od 2014. do 2020. godine. Nakon provedene natječajne procedure i odabira nositelja izrade plana, pristupilo se izradi prednacrtu regulacijskog plana Pograđe i Ščit. Na sjednici Općinskog vijeća održanoj 28. 6. 2016. godine donesena je Odluka o utvrđivanju prednacrtu regulacijskog plana Pograđe i Ščit. Nakon toga se pristupilo izradi nacrtu regulacijskog plana Pograđe i Ščit, ali se zbog izmjena postojećeg prostornog plana koje se odnose dijelom i na Pograđe i na Ščit stalo sa navedenim procedurama.

2.1.8. ANALIZA PRORAČUNA

Proračun općine Prozor-Rama u zadnjih pet godina značajno oscilira, iako se dosta realno planira. Najveće odstupanje ostvarenih od planiranih prihoda nastalo je u 2019. godini, gdje je ostvarenje prihoda za oko 9,60 % više od planiranog, a u iznosu od 2.575.168,00. KM. Najveći prihodi ostvareni su u 2019. godini zbog dobivene sudske presude za pripadajuća sredstva hidroakumulacije. Najveći pad prihoda je zabilježen u 2020. godini gdje se bilježi smanjenje za oko 10 % u odnosu na 2019. godinu, a u iznosu od 1.778.143,00 KM. Smanjenje prihoda 2020. godine se dogodilo zbog ostvarenih niskih sredstava hidroakumulacije jer je godina bila izrazito suha.

Tablica 36. Planirani i ostvareni prihodi

	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.
Ukupni planirani prihodi	15.102.500	20.360.661	26.835.740	16.700.003	26.434.380
Ukupni ostvareni prihodi	14.545.291	19.677.300	29.410.908	14.921.860	25.817.543
Ostvareni/planirani prihodi	96,31 %	96,64 %	109,60 %	89,35 %	97,67 %

Izvor: Općina Prozor-Rama

Porezni prihodi ne bilježe veće oscilacije i imaju trend stalnog rasta, osim već spomenute 2020. godine, ali s obzirom na iznos i male oscilacije bitno utječu na funkcioniranje proračuna. Kod neporeznih prihoda oscilacije su uvijek veće i teže ih je realno planirati. Bilježimo veliki rast neporeznih prihoda od 2017. do 2019. godine, a 2020. se dogodio drastičan pad zbog niskih sredstava od hidroakumulacije.

Tekući transferi i donacije koji se odnose na potpore Federacije BiH i županije bilježe oscilacije po godinama, ovisno o broju projekata za čije se financiranje aplicira. Primjerice, 2020. godine odobrena su sredstva za izgradnju regionalnog puta u iznosu od 400.000,00 KM od Uprave za ceste/putove, zbog čega je te godine stavka Tekući transferi i donacije najveća.

Tablica 37. Struktura i kretanje prihoda

	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.
Porezni prihodi (ukupno)	2.121.209	2.373.185	2.525.914	2.189.474	2.617.261
Neporezni prihodi (ukupno)	10.339.252	14.493.967	24.560.817	10.812.548	22.214.217
Tekući transferi i donacije	851.870	396.586	508.879	1.047.913	652.872
Kapitalni primitci	1.232.960	2.413.562	1.815.298	871.924	333.193
Ukupno	14.545.291	19.677.300	29.410.908	14.921.860	25.817.543

Izvor: Općine Prozor-Rama

U strukturi poreznih prihoda najznačajniji su prihodi od neizravnih poreza (PDV i naknada za putove iz cijene nafte i naftnih derivata) koji u 2020. godini bilježe značajan pad, da bi u 2021. godini uslijedio rast.

Tablica 38. Struktura poreznih prihoda

	2017	2018	2019	2020	2021
Porez na dobit pojedinca i poduzeća	632	220	230	609	3
Porez na plaće	-	307	198	249	103
Porez na imovinu	112.236	199.782	157.878	112.792	152.122
Porez na promet proizvoda i usluga	-	19.799	13.055	17.520	14.791
Porez na dohodak	360.308	396.646	463.169	476.933	527.985
Prihodi od neizravnih poreza	1.621.931	1.753.070	1.884.598	1.577.021	1.918.322
Ostali porezi	26.102	3361	6786	4350	3935

Izvor: Općina Prozor-Rama

Neporezni prihodi

Ova grupa prihoda ostvaruje se uz značajne oscilacije iz godine u godinu. Budući da se radi o relativno velikim sredstvima, ove oscilacije utječu i na oscilacije u ostvarenju ukupnih prihoda kroz sve praćene godine.

Tablica 39. Neporezni prihodi - struktura

	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.
Administrativne pristojbe	79.122,00	34.244,00	48.319,00	33.063,00	52.711,00
Komunalna naknada	207.672,00	1.979.979,00	7.233.169,00	3.464.314,00	4.551.579,00
Naknada za ceste	93.621,00	65.900,00	61.234,00	67.322,00	66.249,00
Sredstva hidroakumulacije	7.847.191,00	12.174.272,00	14.311.944,00	7.086.296,00	14.993.521,00
Ostali prihodi od financijske i nematerijalne imovine		45,00	41.408,00	20.273,00	47,00
Općinske naknade za zemljište i izgradnju		25.794,00	41.513,00	38.707,00	65.589,00
Naknada za korištenje podataka premjera i katastra		3.002,00	2.621,00	3.813,00	5.466,00
Prihod od davanja prava na eksploataciju prirodnih resursa	87.500,00	29.912,00	25.571,00	19.666,00	28.536,00
Ostali prihodi od financijske i nematerijalne imovine	2.024.000,00	127.129,00	2.761.919,00	47.378,00	2.406.934,00
Posebne naknade za zaštitu od prirodnih i drugih nepogoda		26.002,00	27.704,00	27.941,00	34.823,00
Novčane kazne po općinskim propisima			200,00	1.120,00	5.620,00
Ostale uplate		27.688,00	5.215,00	2.655,00	3.142,00
Neporezni prihodi (ukupno)	10.339.252	14.493.967	24.560.817	10.812.548	22.214.217

Izvor: Općina Prozor-Rama

Iz tablice 5. se vidi kolika je pokrivenost rashoda ostvarenim prihodima, ali i nastojanja da se rashodi dovedu na razinu na kojoj će biti usklađeni s prihodima, odnosno da se svedu na onu mjeru koja je razumna, a istodobno ne koči daljnji razvoj.

Tablica 40. Ostvareni prihodi i rashodi

	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.
Prihodi(ukupno)	14.545.291	19.677.300	29.410.908	14.049.936	25.817.543
Rashodi(ukupno)	15.101.857	18.381.451	22.394.198	12.808.358	20.102.992
Prihodi/Rashodi	96,31 %	107,05	131,33	109,69	128,43

Izvor: Općina Prozor-Rama

2.2 SWOT ANALIZA I STRATEŠKO FOKUSIRANJE

a) Pregled unutrašnjih i vanjskih faktora – SWOT analiza.

Na osnovi prikupljenih podataka koji prikazuju trenutno stanje u pojedinim oblastima, odnosno daju osnovu za procjenu lokalne privrede, urađena je zaključna SWOT analiza općine, odnosno analiza osnovnih snaga, slabosti, mogućnosti i prijetnji s kojima se suočava općina Prozor-Rama. Snage i slabosti predstavljaju unutrašnje (interne) čimbenike na koje možemo i trebamo utjecati, dok prijetnje i mogućnosti predstavljaju vanjske (eksterne) čimbenike na koje općina ne može izravno utjecati, ali ih mora jako ozbiljno uzeti u obzir jer predstavljaju potencijalne prijetnje razvoju, kao i ukazati na to što su prilike, odnosno razvojne mogućnosti naše općine. Snage i mogućnosti predstavljaju pozitivne, dok slabosti i prijetnje predstavljaju negativne čimbenike ekonomskog razvoja. Koristeći SWOT analizu u strateškom planiranju razvoja, odnosno indentificirajući unutrašnje i vanjske čimbenike koji utječu na razvoj naše općine nastojat ćemo što bolje:

- iskoristiti naše snage
- ostvariti mogućnosti
- smanjiti utjecaj prijetnji
- ukloniti slabosti.

SWOT analiza je rezultat zajedničkih napora lokalne uprave i svih ključnih interesnih grupa i pojedinaca, koji su kroz radne skupine i osobnim radom pojedinaca došli do relevantnih podataka i analiza.

Tablica 41. SWOT analiza

SNAGE	<p>Položaj, prirodni resursi, okoliš i infrastruktura</p> <ul style="list-style-type: none"> - povoljne zemljopisne, reljefne i klimatske značajke - Ramsko jezero, jedno od najprepoznatljivijih jezera u Bosni i Hercegovini - dobro razvijena lokalna prometna mreža u općini - razvijena vodovodna mreža u općini, dobra pokrivenost uslugom vodoopskrbe u urbanom području - izgradnja Eko parka u završnoj fazi - ostvaren kontinuitet kapitalnih ulaganja u infrastrukturu. <p>Gospodarstvo</p> <ul style="list-style-type: none"> - visok i stabilan općinski proračun - definirane poslovne i industrijske zone - tradicija proizvodnje voća i prikupljanja ljekovitog bilja i šumskih plodova - dobre prirodne pretpostavke za razvoj specifičnih grana turizma: ruralni, pustolovni, planinarenje, biciklizam, zdravstveni, lov/ribolov - aktivna Agencija za lokalni razvoj. <p>Stanovništvo i društvene djelatnosti</p> <ul style="list-style-type: none"> - stalna i stabilna podrška općine u financiranju sportskih kolektiva - značajna izdvajanja za obrazovanje, kulturu i socijalnu zaštitu na razini općine te institucionalna uređenost u ovim oblastima - besplatan općinski javni prijevoz za učenike, ali i sve stanovnike općine - stipendiranje studenata, posebno studenata deficitarnih zanimanja.
SLABOSTI	<p>Položaj, prirodni resursi, okoliš i infrastruktura</p> <ul style="list-style-type: none"> - ne postoji dovoljno snažna svijest građana za potrebu očuvanja i

	<p><i>zaštite okoliša</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>još uvijek neobnovljeni stambeni objekti u užoj jezgri grada kvare izgled mjesta</i> - <i>nedostatak parkirališnih mjesta</i> - <i>nepostojanje zemljišnih knjiga (gruntovnice) i s tim povezani brojni neriješeni imovinsko-pravni odnosi na zemljištu i objektima.</i> - <i>pojačan utjecaj raznih vrsta organskog onečišćenja na vodu akumulacije Ramskog jezera (nastanak eutrofikacije i pojava cijanobakterija.)</i> - <i>veliki postotak nezaposlenog i ekonomski neaktivnog radnosposobnog stanovništva</i> - <i>izostanak (su)financiranja projekata s viših razina vlasti</i> - <i>neriješen pročistač fekalnih i oborinskih voda</i> - <i>neriješena deponija za komunalni otpad</i> - <i>nedovoljno zaštićena izvorišta pitke vode</i> - <i>istekao prostorni plan</i> - <i>nesanirane divlje deponije.</i> <p>Gospodarstvo</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>velika ovisnost o javnom sektoru</i> - <i>nepostojanje udruga i drugih oblika zajedničkog djelovanja privatnog sektora</i> - <i>nepostojanje kvalitetnog javno – privatnog dijaloga</i> - <i>nedostatak radne snage određenih kvalifikacija</i> - <i>nedovoljno iskorišteni turistički potencijali</i> - <i>usitnjenost posjeda u području poljoprivrednog zemljišta</i> - <i>nizak stupanj prerade poljoprivrednih proizvoda</i> - <i>nedovoljni kapacitet elektro-energetskog sustava na cjelokupnom području općine</i> - <i>nedovoljni i nekvalitetni kapaciteti telekomunikacijske mrežne infrastrukture,</i> - <i>neizgrađene poslovne i industrijske zone s pripadajućom infrastrukturom.</i> <p>Stanovništvo i društvene djelatnosti</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>odljev kadrova i nizak prirodni priraštaj stanovništva</i> - <i>nedostatak sadržaja za mlade i obitelji s djecom</i> - <i>udaljenost od zdravstvenih i obrazovnih centara,</i> - <i>neusklađenost sustava obrazovanja sa zahtjevima tržišta rada</i> - <i>nedovoljno iskorištena suradnja s nevladinim sektorom</i> - <i>izostanak institucionalne suradnje s iseljeništvom</i> - <i>nedostatak sportskih terena za određene sportove (plivanje, tenis..).</i> - <i>nepostojanje pronatalitetnih mjera.</i>
PRILIKE	<p>Položaj, prirodni resursi, okoliš i infrastruktura</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>stalno podizanje svijesti stanovnika o značaju okoliša</i> - <i>bolja prometna povezanost s ostatkom države.</i> <p>Gospodarstvo</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>prekvalifikacija kadrova</i> - <i>prilagodba srednjoškolskog obrazovanja potrebama gospodarstva</i> - <i>bolja iskorištenost poljoprivrednog zemljišta i usmjerenje k uspješnijim poljoprivrednim oblastima i tehnologijama</i> - <i>povećanje potrebe za zdravim, ekološki prihvatljivim poljoprivrednim proizvodima</i>

	<ul style="list-style-type: none"> - mogućnost korištenja međunarodnih fondova i fondova viših razina vlasti - usvajanje zakona o turizmu s povoljnijim uvjetima za lokalnu zajednicu - povećanje proizvodnje energije iz obnovljivih izvora (izgradnja malih solarnih i vjetro elektrana). - podizanje energetske učinkovitosti (utopljačvanje stambenih objekata i slične mjere) - poboljšanje energetske efikasnosti javne rasvjete - privlačenje IT nomadske industrije. <p>Stanovništvo i društvene djelatnosti</p> <ul style="list-style-type: none"> - veća uključenost mladih u društveni život - neprekidno obrazovanje odraslih - dalji razvoj sporta i povezanost svih sportskih klubova - veći kapacitet nevladinih organizacija i dodatno obrazovanje - učinkovita javna uprava - povezivanje s iseljeništvom, posebno sa stručnim i poslovno uspješnim osobama porijeklom iz ove općine i njihovim firmama,, - izrada registra poslovne dijaspora.
PRIJETNJE	<p>Položaj, prirodni resursi, okoliš i infrastruktura</p> <ul style="list-style-type: none"> - opasnost od erozije tla i aktiviranja klizišta uslijed bespravne sječe šuma - klimatske promjene i rizici od elementarnih nepogoda (poplave, podzemne vode i jaki vjetrovi, požari) - slabe prostorne mogućnosti za širenje grada (za stambenu i privrednu izgradnju) - izostanak pravne regulative u oblasti šumarstva viših razina vlasti. <p>Gospodarstvo</p> <ul style="list-style-type: none"> - odlazak mladih obrazovanih kadrova kao posljedica nepostojanja mogućnosti za zapošljavanje - udaljenost od autoputova, željeznice i aerodroma - inflacija i poskupljenje energenata (goriva) na svjetskom tržištu. <p>Stanovništvo i društvene djelatnosti</p> <ul style="list-style-type: none"> - nestabilna politička situacija u BiH - posljedice pandemije - migrantska kriza - nezadovoljstvo stanovnika životnim standardom kao posljedica velikog broja nezaposlenih - neučinkovita usklađenost unutar različitih razina vlasti.

b) Strateško fokusiranje

Uspješnost razvoja općine Prozor-Rama će se mjeriti sposobnošću prevladavanja uočene slabosti i prijetnje bržem rastu, ali isto tako i da se iskoriste razvojne mogućnosti koje nesumnjivo postoje. Polazeći od činjenice kako postoji uspostavljena čvrsta suradnja i partnerstvo svih relevantnih sudionika te pretpostavke da će se ona dalje razvijati, predložena su sljedeća strateška i dugoročna opredjeljenja općine Prozor-Rama, odnosno strateški fokusi:

STRATEŠKI FOKUSI

1.	<p>Korištenje prirodnih i kulturnih resursa za ekonomski razvoj</p> <p>Općina Prozor-Rama posjeduje niz prirodnih i ljudskih resursa koji se mogu iskoristiti za ekonomski razvoj.</p> <p>Industrijska proizvodnja ima tradiciju naslonjenu na ranije tekstilne i metalske pogone koji su tržištu davale vrlo prihvatljive i izvezno orjentirane proizvode te se fokus može staviti i na nastavak proizvodnje u tim oblastima.</p> <p>Jedan od fokusa treba biti na turističkoj iskoristivosti općinskih potencijala, uz očekivane pozitivne učinke na uposlenost i općenito razvoj općine Prozor-Rama.</p> <p>Poljoprivredna proizvodnja je važan element za razvoj ruralnog područja, ali potrebno je riješiti niz problema kako bi poljoprivredu učinili učinkovitijom. Važno je usredotočiti se na bolju iskorištenost poljoprivrednog zemljišta i usmjerenje k uspješnijim poljoprivrednim granama i tehnologijama.</p> <p>Prirodni položaj i povoljni klimatski uvjeti daju značajnu prednost općini Prozor-Rama za proizvodnju el.energije putem solarnih panela na pasivnim i poljoprivredno neatraktivnim zemljištima. Uspostavom novih zakonskih procedura na razini FBiH omogućio bi se značajan ekonomski razvoj i energetska neovisnost stanovništva općine Prozor-Rama.</p>
2.	<p>Očuvanje zdravog okoliša</p> <p>Očuvanje zdravog okoliša je od ključnog značaja za općinu Prozor-Rama, jer se njena jedinstvenost i komparativna prednost prvenstveno temelji na bogatstvu prirodnih resursa i nezagađenoj životnoj sredini. Zbog toga je potrebno uspostaviti sustav za njihovu zaštitu kako bi se racionalno koristili i zaštitili od zagađenja. U tom smislu potrebno je nastaviti s rješavanjem problema prikupljanja otpada i zatvaranja sanitarne deponije, kao i rješavanjem problema upravljanja otpadnim vodama kroz završetak izgradnje pročistača otpadnih voda.</p>
3.	<p>Unaprijeđenje ambijenta življenja za stanovnike općine</p> <p>Kako bi unaprijedila život stanovništva, općina Prozor-Rama treba uspostaviti osnovu za planski i ravnomjeran razvoj urbanog i ruralnog prostora općine. Potrebno je stvoriti uvjete za zadržavanje stanovništva u općini ulaganjem u infrastrukturu, obrazovanje, zdravstvenu i socijalnu zaštitu. Kako bi se nastavio pozitivan trend u razvoju kulture i sporta, potrebno je razvijati institucionalne kapacitete u ovoj oblasti te definirati jasne modele financiranja. Lokalna uprava treba igrati važnu ulogu u ovom procesu razvijajući svoje kapacitete i osiguravajući pružanje visokokvalitetnih usluga stanovnicima općine. Pored ostalog fokus bi trebao biti i na poboljšanju položaja mladih bračnih parova i obitelji sa djecom.</p>

2.3. VIZIJA RAZVOJA I STRATEŠKI CILJEVI S POKAZATELJIMA

a) Vizija razvoja

VIZIJA RAZVOJA OPĆINE PROZOR-RAMA

„Općina Prozor-Rama će biti ekološki očuvan prostor s razvijenim poduzetništvom, prepoznatljivom kulturno-povijesnom baštinom i prirodnim ljepotama, što ga čini mjestom ugodnog življenja“.

Skraćeni oblik vizije razvoja općine Prozor-Rama:

Općina Prozor-Rama – mjesto ugodnog življenja!

b) STRATEŠKI CILJEVI

Strateški ciljevi proizlaze iz vizije i strateških fokusa razvoja i predstavljaju prvu transformaciju i konkretizaciju vizije i pravaca. Strateški ciljevi predstavljaju glavne pravce dostizanja vizije i izražavaju krajnje rezultate koje namjeravamo postići do kraja planiranog razdoblja.

Strateški cilj 1. Razvijen i održiv gospodarski sektor

Razvijen i održiv gospodarski sektor temelj je budućeg razvoja općine, stoga općina Prozor-Rama u okviru svojih mogućnosti, želi stvoriti poticajno poduzetničko okruženje bez prepreka u razvoju. Među značajnijim razvojnim potrebama u našoj općini nezaobilazno se nameće uređenje infrastrukture u postojećim poslovnim i industrijskim zonama te izgradnja novih poslovnih zona, u skladu sa zahtjevima poduzetničkog sektora. Prepoznavši potrebe poduzetnika i kretanja u okruženju, općina će kroz strateški cilj oživljavanja širokog spektra aktivnosti u industriji, malom i srednjem poduzetništvu te turističkom i energetsom sektoru, koordiniranom realizacijom prioriteta i mjera presudno utjecati na stvaranje bolje poslovne klime i poslovne infrastrukture. Također ćemo dati potporu razvoju novih proizvoda kao i unaprjeđenja stručnosti i znanja. Važnost i uloga malog i srednjeg poduzetništva nezaobilazna je u očuvanju gospodarske stabilnosti i rasta, ali bez postojanja velikih poslovnih subjekata, koji upošljavaju značajan dio radne snage te izravno ili neizravno utječu na pokretanje novih i proširenje postojećih poduzetničkih pothvata, snažniji rast standarda lokalne zajednice bit će znatno teže ostvariti. Zbog niza nepovoljnih okolnosti u proteklom razdoblju naše iseljništvo nije našlo razloge za povratak i investiranje u svoj kraj. Neophodno je da već dokazani uspješni gospodarstvenici u drugim državama intenzivnije rade na poboljšanju uvjeta za primamljiv povratak i investiranje u gospodarski sektor.

Pri definiranju prvog strateškog cilja i elemenata koji se odnose na ekonomski razvoj u Strategiji razvoja općine Prozor-Rama za razdoblje od 2022. do 2027. godine uzeti su u obzir strateški ciljevi razvoja Federacije BiH i razvoja Hercegovačko-neretvanske županije/kantona i Okvir za ciljeve održivog razvoja u BiH koji utvrđuje zajedničke podciljeve i pokazatelje za sve razine vlasti u BiH (zajednički minimum), gdje su definirani elementi relevantni u odnosu na sljedeće razvojne pravce i akceleratorne.

Općina Prozor-Rama Strateški cilj 1. Razvijen i održiv gospodarski sektor

Strateški ciljevi FBiH	Strateški cilj 1. Ubrzan ekonomski razvoj Strateški cilj 4. Učinkovit, transparentan i odgovoran javni sektor
Strateški ciljevi HNŽ/K	Strateški cilj 1. Dinamičan ekonomski razvoj uz održivo korištenje

	resursa
Ciljevi održivog razvoja	<ul style="list-style-type: none"> – nema siromaštva – nema gladnih – dostajan rad i ekonomski rast – industrija, inovacije i infrastruktura.
Pravci razvoja	<ol style="list-style-type: none"> 1. pametan rast 2. društvo jednakih mogućnosti 3. dobra uprava i upravljanje javnim sektorom.

1- Strategija razvoja FBiH, Sarajevo, prosinac 2020, str. 24; 2. Strategija razvoja FBiH, Sarajevo, prosinac 2020, str. 26., 3. Strategija razvoja Hercegovačko-neretvanske županije/kantona za razdoblje 2021.-2027.godina, Mostar, studeni 2021, str.35.

Strateški cilj 2. Izgrađena javna infrastruktura i unaprijeđene komunalne usluge

Kompletiranje svih oblika infrastrukture, u skladu s dugoročnim planovima razvoja neophodno je ostvariti u srednjem roku kako bi bio stvoren temelj za povećanje boljeg standarda žitelja općine Prozor-Rama. Kompletiranje svih oblika infrastrukture (prometne, vodovodne, komunalne, telekomunikacijske i energetske) i njihov harmoničan razvoj neophodno je za nesmetan razvoj svih ostalih sektora unutar općine. U tom smislu, u skladu s mogućnostima, općina Prozor-Rama je već započela s realizacijom značajnijih kapitalnih projekata iz svih oblasti infrastrukture što povoljno djeluje na potrebe gospodarstva, stanje u okolišu, dijelove društvenih djelatnosti i javnih sadržaja, s ciljem uspostavljanja bolje povezanosti s građanima i kroz poboljšanja kvalitete javnih usluga.

Pri definiranju drugog strateškog cilja i elemenata koji se odnose na izgrađenu javnu infrastrukturu, unaprijeđene komunalne usluge i održivo upravljanje otpadom u Strategiji razvoja općine Prozor-Rama za razdoblje od 2022. do 2027. godine uzeti su u obzir strateški ciljevi Federacije BiH i Hercegovačko-neretvanske županije/kantona i Okvir za ciljeve održivog razvoja u BiH koji utvrđuje zajedničke podciljeve i indikatore za sve razine vlasti u BiH (zajednički minimum), gdje su definirani elementi relevantni u odnosu na sljedeće razvojne pravce i akceleratora.

Općina Prozor-Rama Strateški cilj 2. Izgrađena javna infrastruktura i unaprijeđene komunalne usluge	
Strateški ciljevi FBiH	Strateški cilj 3. Resursno učinkovit i održiv razvoj.
Strateški ciljevi HNŽ/K	Strateški cilj 3. Upravljanje resursima i uslugama ekosustava u skladu s postojećim kapacitetima okoliša.
Ciljevi održivog razvoja	6: higijenski ispravna voda za piće, ispunjeni svi sanitarno higijenski uvjeti 7: pristupačna energija iz čistih izvora 12: odgovorna potrošnja i proizvodnja.
Pravci razvoja	1. Pametan rast.

Strateški cilj 3. Održivo upravljanje okolišom.

Polazište ovog strateškog cilja nalazi se u objektivnom vrjednovanju prirodnih i društvenih resursa među kojima se ističu:

- zemljopisni položaj te bogata i raznolika prirodna i kulturno povijesna baština svrstavaju općinu Prozor-Rama u sam vrh atraktivnih destinacija na ovim prostorima
- očuvana prirodna baština kao preduvjet za razvoj turizma s naglaskom na ruralna područja
- ljudski faktor i primjena novih tehnologija na svim područjima s naglaskom na ekološkim komponentama ili faktorima, i izvornosti proizvoda.

Proteklih godina u široj regiji okoliš je bio značajno zanemaren, stoga je neophodno žurno poduzeti određene korake k zaštiti i očuvanju okoliša i podizanje ekološke svijesti građana. Općina Prozor-Rama ima zdravu i ekološki očuvanu prirodnu sredinu. Istina, u proteklm godinama okoliš je bio zanemaren, ali nije došlo do značajnijih ekološki neželjenih pojava niti incidenata i samim tim nije bitnije narušena ljepota, raznolikost i kvaliteta okoliša i životnog prostora. To se prvenstveno odnosi na uništavanje i sječu šuma potaknutu nepostojanjem zakonskih rješenja u toj oblasti. Posebnu kvalitetu naše prirodne sredine čini obilje i raznovrsnost voda, površinskih vodotoka i jezera. I pored primjera koji narušavaju prirodnu sredinu, raznovrsnost i bogatstvo šuma, rijeka, te biljnog i životinjskog svijeta uz složenost reljefne strukture daju prostoru naše općine potrebne pretpostavke za zdrav život i sve preduvjete za razvoj turizma, lova, ribolova i različitih rekreativnih djelatnosti.

Pri definiranju trećeg strateškog cilja i elemenata koji se odnose na održivo upravljanje okolišem u Strategiji razvoja općine Prozor-Rama za razdoblje od 2022. do 2027. godine uzeti su u obzir strateški ciljevi Federacije BiH i Hercegovačko-neretvanske županije/ kantona i Okvir za ciljeve održivog razvoja u BiH koji utvrđuje zajedničke podciljeve i indikatore za sve razine vlasti u BiH (zajednički minimum), gdje su definirani elementi relevantni u odnosu na sljedeće razvojne pravce i akceleratora.

Općina Prozor-Rama Strateški cilj 3. Održivo upravljanje okolišem	
Strateški ciljevi FBiH	Strateški cilj 3. Resursno učinkovit i održiv razvoj.
Strateški ciljevi HNŽ/K	Strateški cilj 3. Upravljanje resursima i uslugama ekosustava u skladu s postojećim kapacitetima okoliša.
Ciljevi održivog razvoja	6: čista voda i sanitarni uvjeti 7: pristupačna energija iz čistih izvora 12: odgovorna potrošnja i proizvodnja 13: očuvanje klime 15: očuvanje života na zemlji.
Pravci razvoja	1. Pametan rast.

Strateški cilj 4. Razvijeni ljudski resursi i povećanje društvenog standarda

Preduvjet za razvoj ljudskih resursa i društvenog standarda nalazi se u dugoročnim projekcijama za stvaranje učinkovitog tržišta rada, bržeg i kvalitetnijeg zapošljavanja nezaposlenih, učenje o modernim tehnologijama, uvođenje novih proizvoda i potreba za prekvalifikacijama. Poseban naglasak u okviru društvenih djelatnosti stavljen je na unaprjeđenje obrazovanja, sustava zdravstvene zaštite te poticanje sporta tako da se unaprijede postojeći i izgrade kapaciteti koji nedostaju te zaposle potrebni stručni kadrovi.

Pružanjem potpunih i ažurnih informacija općina Prozor-Rama nastoji osigurati transparentnost u svim značajnijim dijelovima društvenih djelatnosti i javnih sadržaja kako bi uspostavila bolju povezanost sa stanovnicima općine i povećala kvalitetu javnih usluga.

Pri definiranju ovog strateškog cilja i elemenata koji se odnose na razvijene ljudske resurse i povećanje ljudskog standarda u Strategiji razvoja općine Prozor-Rama za razdoblje od 2022. do 2027. godine uzeti su u obzir strateški ciljevi Federacije BiH i Hercegovačko-neretvanske županije/ kantona kao i Okvir za ciljeve održivog razvoja u BiH koji utvrđuje zajedničke podciljeve i indikatore za sve razine vlasti u BiH (zajednički minimum), gdje su definirani elementi relevantni u odnosu na sljedeće razvojne pravce i akceleratorne.

Općina Prozor-Rama Strateški cilj 4. Razvijeni ljudski resursi i povećanje društvenog standarda	
Strateški ciljevi FBiH	Strateški cilj 2. Prosperitetan i inkluzivan društveni razvoj.
Strateški ciljevi HNŽ/K	Strateški cilj 2 . Podizanje kvalitete i suvremenog razvoja društvenog sektora.
Ciljevi održivog razvoja	3: zdravlje i blagostanje 4: kvalitetno obrazovanje 9: industrija, inovacije i infrastruktura 8: smanjiti nejednakost.
Pravci razvoja	1. pametan rast 2. društvo jednakih mogućnosti 3. dobra uprava i upravljanje javnim sektorom.

3   PRIORITETI I MJERE

Prioriteti predstavljaju ključna polja i smjerove djelovanja za ostvarenje vizije i strateških ciljeva i kao takvi imaju najveći utjecaj na razvoj. Definirani prioriteti i mjere su grupirani pod relevantnim strateškim ciljevima

Prioriteti grupirani po strateškim ciljevima:

Strateški cilj 1: Razvijen i održiv gospodarski sektor <ul style="list-style-type: none"> •stvoriti poticajno poslovno okruženje •razviti održiv i konkurentan poljoprivredni sektor •razviti turizam.
Strateški cilj 2: Izgrađena javna infrastruktura i unaprjeđene komunalne usluge <ul style="list-style-type: none"> •izgraditi i održavati lokalnu putnu infrastrukturu •izgraditi, održavati i modernizirati vodopskrbnu mrežu •izgraditi i održavati kanalizacijsku infrastrukturu, proširiti područje prikupljanja otpada, učinkovito upravljati otpadom i otpadnim vodama •očuvati kvalitetu voda, posebno izvorišta Krupić.
Strateški cilj 3: Održivo upravljanje okolišem <ul style="list-style-type: none"> •postići visoku razinu energetske efikasnosti •učinkovito upravljati prostorom i očuvanjem okoliša.
Strateški cilj 4: Razvijeni ljudski resursi i povećan društveni standard <ul style="list-style-type: none"> •izgraditi i unaprijediti stanje društvene infrastrukture (obrazovanje, kultura, sport) •poboljšati zdravlje, sigurnost i socijalnu zaštitu stanovništva •digitalizirati i ojačati kapacitete lokalne uprave.

a) Pregled prioriteta i pripadajućih strateških mjera

PRIORITETI ZA STRATEŠKI CILJ 1. RAZVIJEN I ODRŽIV GOSPODARSKI SEKTOR

Prioriteti za strateški cilj 1 s pripadajućim mjerama:

STRATEŠKI CILJ 1
PRIORITETI
PRIORITET 1.1. STVARATI POTICAJNO POSLOVNO OKRUŽENJE
PRIPADAJUĆE MJERE ZA REALIZACIJU PRIORITETA
1.1.1. izgrađivanje poslovne infrastrukture za stvaranje uvjeta bržeg razvoja poduzetništva, posebno malog i srednjeg (poslovne zone i drugi oblici poslovne infrastrukture)
1.1.2. izgrađivanje sustava međusobnog udruživanja poslodavaca i poboljšanja javno–privatnog dijaloga
1.1.3. poticanje novog zapošljavanja, posebno u proizvodnom sektoru
1.1.4. poboljšanje uvjeta poslovanja za malo i srednje poduzetništvo
1.1.5. promoviranje općine kao mjesta s povoljnim poslovnim okruženjem
1.1.6. provođenje lokalne energetske tranzicije, povećano korištenje energije sunca i vjetra u proizvodnji električne energije.
PRIORITET 1.2. RAZVIJATI ODRŽIV I KONKURENTAN POLJOPRIVREDNI SEKTOR
PRIPADAJUĆE MJERE ZA REALIZACIJU PRIORITETA
1.2.1. razvijanje sustava potpora poljoprivrednoj proizvodnji i prerađivačkoj djelatnosti

<p>poljoprivrednih proizvoda</p> <p>1.2.2. podupiranje uvođenju standarda i oznaka kakvoće, zaštita zemljopisnog porijekla poljoprivrednih proizvoda</p> <p>1.2.3. razvijanje savjetodavne aktivnosti usmjerene na suvremene poljoprivredne metode uz očuvanje tradicijskih znanja i vještina, prihvatljivo i za mlade poljoprivrednike, povezano i sa trističkom ponudom</p> <p>1.2.4. održivo upravljanje prirodnim resursima, posebno poljoprivrednim zemljištem, vodama i šumama</p> <p>1.2.5. unaprjeđivanje medijske i svake druge promocije općine kao područja zdrave hrane</p> <p>1.2.6. stvaranje uvjete za ravnomjeran razvoj ruralnih sredina</p> <p>1.2.7. poboljšavanje prodaja poljoprivrednih proizvoda korištenjem nove gradske tržnice i organiziranjem tematskih sajмова.</p>
PRIORITET 1.3. RAZVIJEN TURIZAM
PRIPADAJUĆE MJERE ZA REALIZACIJU PRIORITETA
<p>1.3.1. izrađivanje strateških dokumenata potrebnih za učinkovitije upravljanje razvojem turizma i očuvanjem okoliša (regulacijski planovi, planovi upravljanja vodnim površinama)</p> <p>1.3.2. kreiranje raznolikih tematskih turističkih ponuda vezanih za planinska odredišta, jezera, arheološka nalazišta, autohtone i tradicijske proizvode, hranu i pića, tradicijska, kulturna, zabavna i sportska događanja kao dio turističke ponude</p> <p>1.3.3. razvijanje infrastrukture za aktivni turizam (pješačke staze, biciklističke staze, planinarske staze, plovni vodni putovi, vidikovci, izletišta, plaže, uređena arheološka nalazišta, info centar, turistička signalizacija, adrenalinski parkovi i sl.)</p> <p>1.3.4. pomaganje razvoja privatnog sektora u oblasti ponude turističkih smještaja i turističkih usluga</p> <p>1.3.5. poboljšavanje obučenost stanovnika ruralnih dijelova općine, kao i mladih, za unaprjeđenje turističkog sektora</p> <p>1.3.6. poboljšana promocija turističkih vrijednosti općine kroz društvene mreže i tiskanice.</p>

PRIORITETI ZA STRATEŠKI CILJ 2. IZGRADENA JAVNA INFRASTRUKTURA I UNAPRIJEĐENE KOMUNALNE USLUGE

Prioriteti za strateški cilj 2 s pripadajućim mjerama:

STRATEŠKI CILJ 2
PRIORITETI
PRIORITET 2.1. IZGRADNJA I ODRŽAVANJE PUTNE INFRASTRUKTUE
PRIPADAJUĆE MJERE ZA REALIZACIJU PRIORITETA
<p>2.1.1 projektiranje i planiranje cestovne mreže</p> <p>2.1.2 rekonstrukcija i izgradnja nove cestovne mreže</p> <p>2.1.3 sanacija i održavanje postojeće cestovne mreže.</p>
PRIORITET 2.2. IZGRADNJA, MODERNIZACIJA I ODRŽAVANJE VODOOPSKRBNNE MREŽE
PRIPADAJUĆE MJERE ZA REALIZACIJU PRIORITETA
<p>2.2.1 planiranje i izgradnja nove vodovodne mreže</p> <p>2.2.2 održavanje i modernizacija postojeće vodovodne mreže.</p>
PRIORITET 2.3. IZGRADNJA I ODRŽAVANJE KANALIZACIJSKE INFRASTRUKTURE

PRIPADAJUĆE MJERE ZA REALIZACIJU PRIORITETA
2.3.1 planiranje i izgradnja kanalizacijske mreže
2.3.2 odvodnja fekalnih i oborinskih voda.
PRIORITET 2.4. POBOLJŠANJE ELEKTROENERGETSKOG SUSTAVA
PRIORITET 2.5 POBOLJŠANJE TELEKOMUNIKACIJSKE INFRASTRUKTURE

PRIORITETI ZA STRATEŠKI CILJ 3. ODRŽIVO UPRAVLJANJE OKOLIŠOM

STRATEŠKI CILJ 3
ODRŽIVO UPRAVLJANJE OKOLIŠEM
PRIORITET 3.1 ENERGETSKA UČINKOVITOST
PRIPADAJUĆE MJERE ZA REALIZACIJU PRIORITETA
3.1.1. utopljanje stambenih i poslovnih zgrada
3.1.2. promocija korištenja obnovljivih izvora energije
3.1.3. provedba projekata energetske tranzicije (Ured ili Odjel za energetske tranzicije, potpora energetskim zajednicama).
PRIORITET 3.2 UPRAVLJANJE PROSTOROM I OČUVANJE OKOLIŠA
PRIPADAJUĆE MJERE ZA REALIZACIJU PRIORITETA
3.2.1. upravljanje sustavom javne rasvjete
3.2.2. smanjenje emisije CO ₂ i upotrebe fosilnih goriva
3.2.3. sortiranje i zbrinjavanje otpada
3.2.4. uklanjanje divljih deponija.

PRIORITETI ZA STRATEŠKI CILJ 4. RAZVIJENI LJUDSKI RESURSI I POVEĆAN DRUŠTVENI STANDARD

STRATEŠKI CILJ 4
PRIORITETI
PRIORITET 4.1. IZGRADITI I UNAPRIJEDITI STANJE DRUŠTVENE INFRASTRUKTURE (OBRAZOVANJE, KULTURA, SPORT)
PRIPADAJUĆE MJERE ZA REALIZACIJU PRIORITETA
4.1.1 poboljšavanje uvjeta i proširenje kapaciteta za predškolsko obrazovanje
4.1.2 infrastrukturno unaprjeđenje obrazovnog sustava
4.1.3 unaprjeđenje stanja u oblasti sporta i kulture
4.1.4 uspostavljanje mehanizma za institucionalnu suradnju s iseljeništvom.
PRIORITET 4.2. POBOLJŠATI ZDRAVLJE, SIGURNOST I SOCIJALNU ZAŠTITU STANOVNIŠTVA
PRIPADAJUĆE MJERE ZA REALIZACIJU PRIORITETA
4.2.1. jačanje ljudskih i materijalno-tehničkih kapaciteta zdravstvenih ustanova
4.2.2. unaprjeđivanje socijalne i zdravstvene zaštite
4.2.3. povećavanje socijalne uključenosti djece mladih
4.2.4. povećavanje uključenosti starijih osoba, invalida, osoba s teškoćama u razvoju marginaliziranih grupa žena
4.2.5. jačanje i razvijanje mjera demografske obnove
4.2.6. poboljšavanje sigurnosti građana jačanjem kapaciteta civilne zaštite.
PRIORITET 4.3. DIGITALIZIRATI I OJAČATI KAPACITETE LOKALNE UPRAVE
PRIPADAJUĆE MJERE ZA REALIZACIJU PRIORITETA
4.3.1 unaprjeđivanje znanja službenika u državnoj upravi kroz stalne obuke
4.3.2 digitalna transformacija javne uprave.

4 KLJUČNI STRATEŠKI PROJEKTI

4.1 IZGRADNJA TVORNICE METALSKIH PROIZVODA GS RAMA

U cilju novog zapošljavanja, potpisivanjem ugovora o izgradnji tvornice metalnih proizvoda između općine Prozor-Rama i GS Holding GmbH Regensburg od 26. travnja 2022. godine, općina se obvezala dodijeliti potporu osnivanju i radu metalske industrije po projektu „GS –Rama“ d.o.o., dok se investitor obvezuje izgraditi i opremiti novu halu te organizirati proizvodnju uz zapošljavanje potrebnog broja uposlenika.

Lokacija nove tvornice je u poslovnoj zoni „Izlaz“, za koju je osigurano zemljište cca 100 000 m². Tvornica je zanimljivog arhitektonskog izgleda koju čine proizvodna hala s popratnim postrojenjima, zatvorenog prostora od 9000 kvadratnih metara.

Prostor je namijenjen za više od 200 radnih mjesta gdje je predviđena izrada metalnih proizvoda za inozemnog partnera s planskim proširenjem proizvodnog programa na dijelove za električna dostavna vozila, čiji je razvoj u završnoj fazi.

Pored navedene proizvodnje uz tvornicu planira se izgraditi i veliki solarni park za proizvodnju električne energije za potrebe tvornice, a i za potrebe tržišta.

Ukupna vrijednost projekta se procjenjuje na oko 40.000.000,0 KM.

4.1 PROJEKT IZGRADNJE TURISTIČKOG CENTRA

Projekt predviđa izgradnju suvremenog turističkog objekta za smještaj 50 i više gostiju, sa sadržajima kao što su:

- vanjski sportski tereni
- unutarnji sportski tereni i teretane
- welnes i spa sadržaji
- kongresne dvorane
- restoran za prihvrat većeg broja gostiju (300 i više)
- vrijednost programa za razdoblje od 2023. do 2027. : 10.000.000,00 KM.

4.2 IZGRADNJA I UREĐENJE POSLOVNIH ZONA I DRUGI INFRASTRUKTURNI PROJEKTI ZA RAZVOJ PODUZETNIŠTVA

Daljnjom izgradnjom poslovnih zona predviđeno je uređenje zemljišta i izgradnja kompletne poslovne infrastrukture za obavljanje gospodarskih djelatnosti, u cilju razvoja malog i srednjeg poduzetništva i otvaranje manjih radnih mjesta.

Osim poslovnih zona, raditi će se i na drugim oblicima poslovne infrastrukture.

Vrijednost projekta za razdoblje od 2023. do 2027. : 2.000.000,00 KM

4.3 IZGRADNJA PROŠIRENE VODOVODNE MREŽE I KANALIZACIJSKOG SUSTAVA

Projektom daljnje izgradnje vodoopskrbnog i kanalizacijskog sustava predviđa se reguliranje te oblasti za preostala naselja koja nisu obuhvaćena vodoopskrbnom i kanalizacijskom mrežom, u kojima je moguće imati rješenja.

Realizacija projekta će doprinijeti poboljšanju kvalitete života stanovništva, poboljšanje sanitarno-higijenskih uvjeta, unaprjeđuje kvalitetu okoliša, kroz unaprjeđenje i proširenje sustava vodoopskrbe.

Ovim će značajno biti poboljšani uvjeti življenja u tim naseljima, uz velike pozitivne učinke po okoliš.

Vrijednost projekta za razdoblje od 2023. do 2027. : 7.000.000,00 KM

4.4 PROJEKTI ENERGETSKE TRANZICIJE

Projektima energetske tranzicije općina Prozor-Rama uključit će se u suvremene trendove koji na globalnoj razini predviđaju dekarbonizaciju, decentralizaciju, digitalizaciju.

Primjenom ovog koncepta kroz projekt energetske tranzicije općina će biti pridružena sektoru pametnih općina, s vlastitom proizvodnjom električne energije iz obnovljivih izvora u javnom sektoru kao i proizvodnjom od strane privatnog sektora i domaćinstava, koja će biti veća od ukupne potrošnje energije na razini općine.

Vrijednost projekta za razdoblje od 2023. do 2027. : 1.500.000,00 KM.

4.5 DOVRŠETAK IZGRADNJE I OPREMANJA GRADSKE TRŽNICE

Projekt dovršetka izgradnje i opremanja Gradske tržnice predviđa dovršetak započetog projekta i njegovo puštanje u funkciju s ciljem povećanja ekonomske konkurentnosti poljoprivrednih proizvođača, obrta - tradicijskih zanata.

Planirano je da zelena tržnica bude poslovni objekt sa zatvorenim i otvorenim prostorom, podijeljen u 3 zone:

1. prodaja u natkrivenom otvorenom dijelu u razini prizemlja- planirana je za prodaju voća i povrća i druge robe

2. prodaja u zatvorenom dijelu građevine, prizemlje, planirana je za prodaju specifične lako kvarljive robe koja se ipak mora prodavati i skladištiti u kontroliranim uvjetima: meso, riba, mlijeko i mliječni proizvodi i druga lako kvarljiva hrana

3. prodaja na katu s ugostiteljskim sadržajima; na katu su planirana 4 veća i jedan manji poslovni prostor, kotlovnica, ured i restoran s kuhinjom.

Vrijednost projekta za razdoblje od 2023. do 2027. : 2.000.000,00 KM.

4.6 DOVRŠETAK IZGRADNJE I OPREMANJA DJEČJEG VRTIĆA

Projekt „Dječji vrtić“ jedan je od kapitalnih projekata općine Prozor-Rama. Otvaranjem nove zgrade dječjeg vrtića stvoriti će se uvjeti za smještaj i čuvanje djece od najmlađih uzrasta do početka školovanja. Dječji vrtić će imati sve sadržaje kako bi se po najnovijim standardima brinulo o oko 110 djece.

Dječji vrtić projektiran je sa sljedećim sadržajima:

-prizemlje, ulazna etaža s ulaznim hodnikom, četiri odjela za boravak djece po grupama s pripadajućim vanjskim prostorima, administrativni dio te ekonomski dio s posebnim ulazom koji se sastoji od kuhinje i pripadajućih prostora za grijanje i prostorije za domara s posebnim prostorom za skladištenje i popravak opreme

-suteran, u suterenskoj etaži su dvije jedinice za boravak jasličke djece s pripadajućim vanjskim prostorima te prostor više namjena sa spremištem i toaleti za goste

-prohodni i ravni krov, objekt je projektiran tako da je veći dio krova riješen kao prohodni ravni krov do kojeg se može doći liftom i vanjskim stubištem, a na njemu su predviđeni sadržaji za dječju igru. Drugi dio krova je neprohodni ravni kosi krov.

Vrijednost projekta za razdoblje od 2023. do 2027. : 2.000.000,00 KM.

4.7 DOVRŠETAK IZGRADNJE EKO PARKA

Gospodarenje otpadom postalo je jedan od važnijih ciljeva suvremenog društva. Općina Prozor-Rama je, zajedno s Javnim komunalnim poduzećem Vodograd d. o. o., krenula u izgradnju Ekoparka. To je jedinstven projekt na teritoriju Bosne i Hercegovine i činit će ga sortirnica krutog otpada, kompostana, reciklažno dvorište i pročistač otpadnih voda.

Vođeni činjenicom da otpad nije više smeće nego sekundarna sirovina u sklopu Ekoparka Prozor-Rama, izgrađena je sortirnica otpada za prikupljanje i razvrstavanje otpada kapaciteta 3 t/h gdje se razvrstava osam vrsta otpada (papir, karton, plastika, MET, PET, staklo i metal) te organski (biootpad) otpad. Ulaganjem financijskih sredstava u izgradnju odgovarajućih pogona za zbrinjavanje i recikliranje otpada, naša općina pokazuje razvijen nivo ekološke svijesti u svrhu zaštite ljudi i okoliša.

Uz sortirnicu otpada započela je gradnja suvremene bioreakcijske kompostane otpada, gdje će se odlagati organski otpad i pod posebnim uvjetima i procesima dobivati kompost koji će se dalje koristiti u poljoprivredi ili pak cvjećarstvu.

Pored toga u sklopu Eko parka nalazit će se i pročistač otpadnih voda. Cilj pročistača je da se sve fekalije iz grada Prozora prikupe na jednom mjestu i kao takve pročiste na uređaju za pročišćavanje otpadnih voda. Pročišćavanjem otpadnih voda održava se dobro stanje vodnog eko-sustava nizvodno kao i kvaliteta prirodnih voda tekućica.

Općina Prozor-Rama trenutno nema postrojenje za pročišćavanje i sve otpadne vode se slijevaju u otvorene tokove rijeka Prozorčice i Rame.

Vrijednost projekta za razdoblje od 2023. do 2027. : 4.000.000,00 KM.

4.8 IZGRADNJA PROŠIRENE I POBOLJŠANE LOKALNE PUTNE MREŽE

Projekt izgradnje, rekonstrukcije, sanacije i probijanja novih trasa lokalne putne mreže stalni je projekt općine.

Realizacijom navedenog projekta naselja u ovoj općini dobit će kvalitetne pristupne putove i prilaze, dostojne potreba i vremena u kome živimo.

Rekonstrukcija gradskih ulica stalna je aktivnost općine Prozor-Rama, a odnosi se na njihovo proširenje, postavljanja rubnjaka i pješačkih staza tamo gdje je to moguće, zamjena/polaganje tamponskog i asfaltnog sloja i uređenje i postavljanje vertikalne i horizontalne signalizacije..

Vrijednost projekta za razdoblje od 2023. do 2027. : 15.000.000,00 KM

4.9 IZGRADNJA GRADSKOG TRGA I OBJEKTA S KULTURNIM SADRŽAJIMA: GALERIJA UMJETNINA I MUZEJ (ARHEOLOŠKA ZBIRKA)

Gradski trg je novonastali i novostvoreni prostor u Ulici kalja Tomislava bb uz novu zgradu općine. Ono što bi bitno obilježavalo ovaj prostor bila bi slobodna i spontana privlačnost za žitelje općine, odnosno onaj osjećaj da će se na tom mjestu ljudi rado okupljati, što samo po sebi već simbolizira život zajednice.

Nakon provedenog natječaja odabrano je najpovoljnije idejno rješenje trga.

Izrada glavnog projekta je u tijeku.

Uz gradski trg i postojeću novu zgradu općinske uprave planirana je izgradnja nove zgrade sa sljedećim sadržajima po etažama:

- podrumaska etaža, potrebno predvidjeti spremišta za sadržaje s gornjih etaža, a kao mogućnost i projektirati eventualno kao garažni prostor sa zasebnim ulazom ili spojeni s postojećom garažom u izgrađenoj zgradi

- etaža prizemlja, predviđeno je da se u njoj osmisli moderna gradska kavana sa svim potrebnim unutarnjim popratnim sadržajima kao i vanjskom terasom
- etaža I. kat, univerzalni izložbeni prostor, s mogućnošću za stalnu, a i tematsku izložbu sa popratnim sadržajima
- etaža II. kat, višenamjenska dvorana za razna društvena događanja kao što su svečane sjednice, razna predavanja, promocije i slična druženja
- etaža III. kat, mala (galerijska) dvorana muzejskog prostora, komunikacijski prostor s lobijem polivalentnog sadržaja (izložba materijala uz događanje u dvorani, zakuska, domjeni itd.).

Vrijednost projekta za razdoblje od 2023. do 2027. : 8.000.000,00 KM

5 PROVJERA MEĐUSOBNE USKLAĐENOSTI STRATEŠKIH DOKUMENATA

Provjera međusobne usklađenosti podrazumijeva usuglašavanje, osiguranje usklađenosti razvojnih pravaca i strateških ciljeva sa strateškim ciljevima strateških dokumenata viših razina vlasti kao i sa strateškim dokumentima proizišlim iz procesa europskih integracija i međunarodno prihvaćenim globalnim ciljevima održivog razvoja.

U sljedećim tablicama prikazane su ključne poveznice Strategije razvoja općine Prozor-Rama s relevantnim strateškim dokumentima viših razina vlasti u Federaciji BiH i Okvirom za ciljeve održivog razvoja.

Strateški dokument više razine	Vezani strateški cilj, prioritet i/ili mjera iz strategije razvoja
Okvir za ciljeve održivog razvoja u Bosni i Hercegovini	
Razvojni pravac: "Pametna rast" Akcelerator 2.1 "Povoljno okruženje za poduzetništvo i inovacije" Akcelerator 2.2 "Povećanje investicija u infrastrukturu" Akcelerator 2.3 "Unaprjeđenje pristupa i kvalitete obrazovanja i znanosti" Akcelerator 2.5 "Pametno upravljanje prirodnim resursima i okolišem"	Strateški cilj 1. Razvijen i održiv gospodarski sektor Prioritet 1.1.: stvarati poticajno poslovno okruženje Prioritet 1.2. razvijati održiv i konkurentan poljoprivredni sektor Prioritet 3. razvijen turizam. Strateški cilj 2. Izgrađena javna infrastruktura, i unaprjeđeno stanje okoliša Prioritet 2.1. izgradnja i održavanje putne infrastrukture Prioritet 2.2. poboljšanje elektroenergetskog sustava Prioritet 2.3. poboljšanje TK infrastrukture. Strateški cilj 4. Razvijeni ljudski resursi i povećanje društvenog standarda Prioritet 4.1 izgraditi i unaprijediti stanje društvene infrastrukture (obrazovanje, kultura, sport)
Razvojni pravac: "Dobra uprava i upravljanje javnim sektorom" Akcelerator 1.1: „Učinkovit, otvoren, inkluzivan i odgovoran javni sektor“ Pokretač 1.1.1: „Odgovorna uprava fokusirana na građane i poslovni sektor“	Strateški cilj 4. Razvijeni ljudski resursi i povećanje društvenog standarda Prioritet 4.3.: digitalizirati i ojačati kapacitete lokalne uprave

Razvojni pravac: ”Socijalna uključenost – društvo jednakih mogućnosti” Akcelerator 3.1 Unaprjeđenje politike socijalne zaštite	Strateški cilj 4. Razvijeni ljudski resursi i povećanje društvenog standarda Prioritet 4.2. poboljšati zdravlje, sigurnost i socijalnu zaštitu stanovništva
Strategija razvoja Federacije Bosne i Hercegovine (2021. – 2027.)	
STRATEŠKI CILJ 1: Ubrzan ekonomski razvoj PRIORITET 1.1. Povećati digitaliziranost ekonomije PRIORITET 1.3. Podržavati razvoj poslovnog privatnog sektora PRIORITET 1.4. Podržavati izvoz i stvaranje proizvoda više dodane vrijednosti	Strateški cilj 4. Razvijeni ljudski resursi i povećanje društvenog standarda Prioritet 4.3.: digitalizirati i ojačati kapacitete lokalne uprave Strateški cilj 1. Razvijen i održiv gospodarski sektor Prioritet 1.1.: stvarati poticajno poslovno okruženje Prioritet 1.2. razvijati održiv i konkurentan poljoprivredni sektor Prioritet 3. razvijen turizam.
STRATEŠKI CILJ 2: Prosperitetan i inkluzivan društveni razvoj PRIORITET 2.1. Unaprjeđivati obrazovni sustav PRIORITET 2.3. Poboljšavati rast stanovništva, stabilnost obitelji i položaj mladih PRIORITET 2.5. Smanjivati siromaštvo i socijalnu isključenost	Strateški cilj 4. Razvijeni ljudski resursi i povećanje društvenog standarda Prioritet 4.1 izgraditi i unaprijediti stanje društvene infrastrukture (obrazovanje, kultura, sport) Prioritet 4.2. poboljšati zdravlje, sigurnost i socijalnu zaštitu stanovništva.
STRATEŠKI CILJ 3: Resursno učinkovit i održiv razvoj PRIORITET 3.1. Unaprjeđivati zaštitu i korištenje prirodnih resursa PRIORITET 3.2. Unaprjeđivati kvalitet zraka PRIORITET 3.3. Povećati energijsku efikasnost PRIORITET 3.5. Poticati razvoj ruralnih prostora	Strateški cilj 3. Održivo upravljanje okolišem Prioritet 3.1. energetska efikasnost Prioritet 3.2. upravljanje prostorom i očuvanje okoliša. Strateški cilj 1: Razvijen i održiv gospodarski sektor Prioritet 1.2. razvijati održiv i konkurentan poljoprivredni sektor
STRATEŠKI CILJ 4: Učinkovit, transparentan i odgovoran javni sektor PRIORITET 4.2. Staviti javnu upravu u službu građana	Strateški cilj 4. Razvijeni ljudski resursi i povećanje društvenog standarda Prioritet 4.3. digitalizirati i ojačati kapacitete lokalne uprave

Strategija razvoja HNŽ/K (2021. - 2027. godine)		
STRATEŠKI CILJ 1: Dinamičan ekonomski razvoj uz održivo korištenje resursa		Strateški cilj 1. Razvijen i održiv gospodarski sektor Prioritet 1.1. stvarati poticajno poslovno okruženje Prioritet 1.2. razvijati održiv i konkurentan poljoprivredni sektor Prioritet 3. razvijen turizam.
STRATEŠKI CILJ 2: Podizanje kvalitete i suvremenog društvenog sektora		Strateški cilj 4. Razvijeni ljudski resursi i povećanje društvenog standarda Prioritet 4.1. izgraditi i unaprijediti stanje društvene infrastrukture (obrazovanje, kultura, sport) Prioritet 4.2. poboljšati zdravlje, sigurnost i socijalnu zaštitu stanovništva.
STRATEŠKI CILJ 3: Upravljanje resursima i uslugama ekosustava u skladu s postojećim kapacitetima okoliša		Strateški cilj 3. Održivo upravljanje okolišem Prioritet 3.1. energetska učinkovitost Prioritet 3.2. upravljanje prostorom i očuvanje okoliša.

6 OKVIR ZA PROVOĐENJE, PRAĆENJE, IZVJEŠTAVANJE I EVALUACIJU STRATEGIJE RAZVOJA

Zakonskim i podzakonskim normativnim okvirom u FBiH propisani su kao obvezni elementi strateškog planiranja i strateških dokumenata provedba, praćenje, izvještavanje i evaulacija. U okviru spomenutih procesa ključno je izvršiti opis odgovornih institucija, opis postupaka i postupanja odgovornih institucija, dinamiku postupanja i okvir rokova.

Provedba (implementacija)

Provedba Strategije razvoja općine Prozor-Rama realizira se alatima uspostavljenim Zakonom o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u FBiH, i Uredbom o trogodišnjem i godišnjem planiranju rada, nadgledanju i izvještavanju u Federaciji BiH („Službene novine Federacije BiH“, broj:32/17 i 74/19). Propisani alati za primjenu su akcijski plan za primjenu strategije, smjernice za trogodišnje planiranje, trogodišnji i godišnji planovi rada organa uprave na razini jedinica lokalne samouprave. Propisani alati za primjenu izrađuju se u skladu s člancima 19. Uredbe o izradi strateških dokumenata u Federaciji BiH i člancima 10., 11. i 12. Uredbe o trogodišnjem i godišnjem planiranju rada, praćenju i izvještavanju u Federaciji BiH. Primjena kroz izradu trogodišnjih planova rada organa uprave na razini općine, u skladu s podzakonskim okvirom je zasnovana na početnom procesu izrade smjernica. Trogodišnji plan rada općinskih organa uprave je implementacijski dokument koji operacionalizira strateške ciljeve, prioritete i mjere iz Strategije razvoja općine Prozor-Rama te operacionalizira nadležnosti organa uprave i predstavlja temelj za izradu DOB-a. U izradi trogodišnjeg plana općinski organi uprave preuzimaju projekte i aktivnosti iz akcijskog plana. To znači da je mjera iz Strategije razvoja jednaka programu u trogodišnjem planu rada i DOB-u. Godišnji plan rada je implementacijski dokument koji sadrži, pored redovnih aktivnosti i aktivnosti na godišnjoj razini koje će se poduzimati kako bi se implementirali strateški ciljevi, prioriteti i mjere iz usvojenih strateških dokumenata, a priprema se na osnovi usvojenih trogodišnjih planova. U godišnji plan rada općinski organi uprave preuzimaju odabrane programe iz trogodišnjeg plana rada uključujući i glavni program.

Praćenje i izvještavanje

Zakonom o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u FBiH kao i Uredbom o trogodišnjem i godišnjem planiranju rada, praćenju i izvještavanju u Federaciji BiH član. 14., 15. i 16. procesi praćenja i izvještavanja su obvezne radnje razvojnog planiranja i upravljanja razvojem. Praćenje je sustavno i neprekidno prikupljanje, analiziranje i korištenje podataka i pokazatelja radi mjerenja napretka realizacije Strategije razvoja općine Prozor-Rama, u svrhu poduzimanja odgovarajućih mjera radi eventualnih korekcija i izvještavanja o ostvarenim rezultatima. Kvalitetno obavljanje nadgledanja podrazumijeva da svi općinski organi uprave trebaju uspostaviti i redovno ažurirati elektronske evidencije o primjeni strategije kao i pokazatelja ostvarenja ciljeva, prioriteta i mjera iz Strategije razvoja. Osnovu za izradu izvješća o radu organa uprave i izradu izvješća o razvoju čine spomenute evidencije.

Evaulacija

Zakonom o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u FBiH i Uredbom o evaulaciji strateških dokumenata u Federaciji BiH („Službene novine Federacije BiH“, broj: 74/19) uspostavljen je proces evaulacije. Evaluacija je proces kojim se određuje vrijednost i značaj intervencije, odnosno programa, projekta ili sveukupne strategije razvoja, prema definiranim kriterijima. Za strateške dokumente općine obvezna je evaluacija u tijeku implementacije, uključujući i strategiju razvoja. Evaluacija u tijeku će se raditi u predzadnjoj godini primjene Strategije razvoja (2026. godine). Evaluacija u tijeku radi se s ciljem utvrđivanja stupnja provedbe strateških dokumenata te efektivnosti i efikasnosti planiranih mjera i rezultata prema zacrtanim ciljevima i očekivanjima, kao i zbrajanje rezultata i osiguranja ulaznih elemenata za strateške dokumente za sljedeći planski ciklus.

Ključnu ulogu u provedbi, praćenju i vrednovanju Strategije imaju:

Načelnik općine kroz jasno uspostavljanje mehanizama i definirane odgovornosti službi, odsjeka, odjeljenja u pogledu provedbe dijelova Strategije iz njihove nadležnosti te osiguravanja njihove koordinacije.

Općinsko vijeće koje razmatra izvješća o realizaciji strateških dokumenata općine, uključujući i Strategiju razvoja kao vodeći strateški dokument koji je osnova za kreiranje i usvajanje politike općine.

Općinske službe i samostalni odsjeci pripremaju godišnje programe svoga rada i usklađuju ih s programom rada Općinskog vijeća i načelnika općine te predlažu projektne prijedloge iz svoje nadležnosti za naredni 1+2 planski ciklus, trogodišnji/godišnji plan rada JLS i službi, surađujući s općinskom službom za razvoj, poduzetništvo, obrt i financije u vezi s njihovim financiranjem, a u skladu s DOB-om i proračunom općine.

Općinski razvojni tim čiji je zadatak, zajedno s općinskom službama, voditi proces planiranja na općinskoj razini i pratiti provedbu Strategije razvoja te sudjelovati u izradi godišnjeg plana provedbe i izvješća o realizaciji strategije za prošlu godinu koji podnosi načelniku općine i Općinskom vijeću na usvajanje. ORT je sastavljen od predstavnika: općinskih službi, javnih ustanova, javnih poduzeća te predstavnika nevladinog sektora i sektora privatnog poduzetništva.

7 PRILOZI

7.1 DETALJAN PREGLED MJERA

(Napomena: za sve mjere definira se općina Prozor-Rama kao institucija odgovorna za organizaciju provedbe mjera, a općinske službe i općinski načelnik kao nositelji mjera)

Veza sa strateškim ciljem		1. RAZVIJEN I ODRŽIV GOSPODARSKI SEKTOR
Prioritet		1.1. Stvaranje poticajnog poslovnog okruženja
Naziv mjera		1.1.1 izgradnja poslovne infrastrukture za stvaranje uvjeta bržeg razvoja poduzetništva, posebno malog i srednjeg (poslovne zone i drugi oblici poslovne infrastrukture) 1.1.2 izgradnja sustava međusobnog udruživanja poslodavaca i poboljšanja javno privatnog dijaloga 1.1.3 poticanje novog zapošljavanja, posebno u proizvodnom sektoru 1.1.4 poboljšanje uvjeta poslovanja za malo i srednje poduzetništvo 1.1.5 promocija općine kao mjesta s povoljnim poslovnim okruženjem 1.1.6 provedba lokalne energetske tranzicije, povećano korištenje energije sunca i vjetra u proizvodnji električne energije.
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja		Cilj mjere je pomaganje i promicanje poduzetničkih aktivnosti u općini Prozor-Rama kroz izgradnju poduzetničke infrastrukture u obliku poslovnih zon te po zahtjevima poduzetnika i poslovnih inkubatora, šaltera za brzu komunikaciju s javnom upravom i slično, što bi rezultiralo otvaranjem novih radnih mjesta u mikro, malom i srednjem poduzetništvu. Također se planira potaknuti udruživanje poslodavaca s ciljem poboljšanja njihovog položaja na tržištu. Kroz projekt energetske tranzicije stvoriti će se uvjeti za dodatnu uposlenost i ostvarenje energetske neovisnosti na razini cijele općine.
Ključni strateški projekti		IZGRADNJA I UREĐENJE POSLOVNIH ZONA I DRUGI INFRASTRUKTURNI PROJEKTI ZA RAZVOJ PODUZETNIŠTVA
		IZGRADNJA TVORNICE METALSKIH PROIZVODA GS RAMA
		PROJEKTI ENERGETSKE TRANZICIJE
Pokazatelji za praćenje rezultata mjere		POVEĆANJE UPOSLENOSTI ZA 300 RADNIH MJESTA
Razvojni učinak i doprinos mjere ostvarenju prioriteta		Značajno poboljšanje stanja u lokalnom poduzetništvu, nova radna mjesta u tehnološki suvremenim oblastima, energetska neovisnost na razini općine.
Indikativna financijska konstrukcija s izvorima financiranja		<u>Poslovne zone:</u> 2.000.000,00 KM Proračunska sredstva općine: 1.000.000,00 KM Ostala sredstva: 1.000.000,00 KM <u>Tvornica GS RAMA:</u> 30.000.000,00 KM Proračunska sredstva općine: 2.000.000,00 KM Sredstva investitora: 28.000.000,00 KM <u>Projekti energetske tranzicije:</u> 1.500.000,00 KM Proračunska sredstva općine: 500.000,00 KM

	Sredstva donatora i viših razina vlasti: 1.000.000,00 KM
Razdoblje provedbe	2022. – 2027.
Ciljne grupe	Poduzetnički sektor, građani

Veza sa strateškim ciljem	1. RAZVIJEN I ODRŽIV GOSPODARSKI SEKTOR
Prioritet	1.2. Razviti održiv i konkurentan poljoprivredni sektor
Naziv mjera	<p>1.2.1. razvoj sustava potpora poljoprivrednoj proizvodnji i prerađivačkoj djelatnosti poljoprivrednih proizvoda</p> <p>1.2.2. potpora uvođenju standarda i oznaka kvalitete, zaštita zemljopisnog porijekla poljoprivrednih proizvoda</p> <p>1.2.3. razvoj savjetodavne aktivnosti usmjerene na suvremene poljoprivredne metode uz očuvanje tradicijskih znanja i vještina, prihvatljivo i za mlade poljoprivrednike, povezano i s turističkom ponudom</p> <p>1.2.4. osiguranje održivog upravljanja prirodnim resursima, posebno poljoprivrednim zemljištem, vodama i šumama</p> <p>1.2.5. unaprjeđenje medijske i svake druge promocije općine kao područja zdrave hrane</p> <p>1.2.6. stvaranje uvjeta za ravnomjeran razvoj ruralnih sredina</p> <p>1.2.7. poboljšana prodaja poljoprivrednih proizvoda korištenjem nove gradske tržnice i organiziranjem tematskih sajmova.</p>
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	Mjerom će se kroz projekte, projektne i druge aktivnosti razvijati primarna i intezivna poljoprivredna proizvodnja koja će biti osnova za razvoj poljoprivrednih gospodarstava, poljoprivrednih preduzeća i zemljoradničkih zadruga, poljoprivrednih obrta i ostalih koji se bave ovom privrednom granom.
Ključni strateški projekti	DOVRŠETAK IZGRADNJE I OPREMANJA GRADSKE TRŽNICE
Pokazatelji za praćenje rezultata mjere	<p>Povećane površine i druge vrijednosti za proizvodnju poljoprivrednih proizvoda za 20%.</p> <p>Povećana prerada poljoprivrednih proizvoda za 20%.</p> <p>Najmanje jedna nova redovna sajamska manifestacija za poljoprivredne proizvode.</p>
Razvojni učinak i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Veće zadovoljstvo poljoprivrednih proizvođača i prerađivača, kao i građana kupaca poljoprivrednih proizvoda.
Indikativna financijska konstrukcija s izvorima financiranja	<p><u>Projekt „Gradska tržnica“</u>: 2.000.000,00 KM</p> <p>Proračunska sredstva općine 1.800.000,00 KM</p> <p>Sredstva donatora i viših razina vlasti: 200.000,00 KM</p>
Razdoblje provedbe	2022. – 2027.

Ciljne grupe	Poduzetnički sektor u oblasti poljoprivrede i turizma
--------------	---

Veza sa strateškim ciljem	1. RAZVIJEN I ODRŽIV GOSPODARSKI SEKTOR
Prioritet	1.3. Razvijen turizam
Naziv mjera	<p>1.3.1. izrada strateških dokumenata potrebnih za učinkovitije upravljanje razvojem turizma i očuvanjem okoliša (regulacijski planovi, planovi upravljanja vodnim površinama)</p> <p>1.3.2. kreirana raznolika tematska turistička ponuda vezana za planinska odredišta, jezera, arheološka nalazišta, autohtone i tradicijske proizvode, hranu i pića, tradicijska, kulturna, zabavna i sportska događanja kao dio turističke ponude</p> <p>1.3.3. razvoj infrastrukturu za aktivni turizam (pješačke staze, biciklističke staze, planinarske staze, plovni vodni putovi, vidikovci, izletišta, plaže, uređena arheološka nalazišta, info centar, turistička signalizacija, ...)</p> <p>1.3.4. podrška razvoju privatnog sektora u oblasti ponude turističkih smještaja i turističkih usluga</p> <p>1.3.5. poboljšanje obučenosti stanovnika ruralnih dijelova općine, kao i mladih, za unaprjeđenje turističkog sektora</p> <p>1.3.6. poboljšana promocija turističkih vrijednosti općine kroz društvene mreže i tiskanice.</p>
Opis mjera sa okvirnim područjima djelovanja	Turizam kao sve važnija gospodarska grana podrazumijeva i uključenost stanovništva, poduzetničkog sektora, ali i svih razina vlasti. Općinsko opredjeljenje je iskazivati potporu razvoju turizma na više načina, kroz navedene mjere.
Ključni strateški projekti	IZGRADNJA TURISTIČKOG CENTRA
Pokazatelji za praćenje rezultata mjere	Povećan broj gostiju turističkim odredištima i povećano noćenje za 200%.
Razvojni učinak i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Poboljšana turistička vidljivost općine, definirana turistička odredišta, povećani prihodi lokalnog stanovništva i poduzetništva od turizma.
Indikativna financijska konstrukcija s izvorima financiranja	<p><u>Projekt „Turistički centar“: 10.000.000,00 KM</u></p> <p>Proračunska sredstva općine: 500.000,00 KM</p> <p>Sredstva privatnih investitora: 9.500.000,00 KM</p>
Razdoblje provedbe	2022. – 2027.
Ciljne grupe	Stanovništvo, gosti

Veza sa strateškim ciljem	2. STRATEŠKI CILJ IZGRADNJA JAVNE INFRASTRUKTURE I UNAPRJEĐENJE KOMUNALNIH USLUGA
---------------------------	--

Prioritet	2.1. Izgradnja i održavanje putne infrastrukture
Naziv mjere	2.1.1 projektiranje i planiranje cestovne mreže 2.1.2 rekonstrukcija i izgradnja nove cestovne mreže 2.1.3 sanacija i održavanje postojeće cestovne mreže
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Cilj ove mjere jest rekonstrukcija i izgradnja lokalnih, regionalnih, magistralnih cesta i gradskih ulica, kako bi se povećala kvaliteta usluge prometovanja stanovnika općine te unaprijedila cestovna mreža općine kao preduvjet ekonomskog razvoja i napretka.
Ključni strateški projekti	IZGRADNJA PROŠIRENE LOKALNE PUTNE MREŽE IZGRADNJA GRADSKOG TRGA I OBJEKTA S KULTURNIM SADRŽAJIMA: GALERIJA UMJETNINA I MUZEJ (ARHEOLOŠKA ZBIRKA)
Pokazatelji za praćenje rezultata mjere	Dužina rekonstruiranih gradskih ulica: 5 km Dužina rekonstruiranih lokalnih cesta: 6 km Dužina rekonstruiranih regionalnih cesta: 25 km Izgrađen gradski trg u Prozoru
Razvojni učinak i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Provedbom ove mjere rekonstruirat i uredit će se većina gradskih ulica, unaprijediti povezanost između susjednih općina, unaprijediti prometna komunikacija ruralnih naselja s gradom, povećati sigurnost u prometu, poboljšati izgled grada, doprinijeti boljim uvjetima u turizmu i sl. Dio mjera koje se odnose na sudjelovanje viših razina vlasti ovisi o stvarnoj spremnosti tih institucija za sudjelovanje u projektima na području općine.
Indikativna financijska konstrukcija sa izvorima financiranja	Projekt izgradnje poboljšane putne mreže: 15.000.000,00 KM Sredstva proračuna općine: 11.000.000,00 KM Sredstva viših razina vlasti: 4.000.000,00 KM Projekt „Gradski trg“: 8.000.000,00 KM Sredstva proračuna općine: 8.000.000,00 KM
Razdoblje provedbe	2022. – 2027.
Ciljne grupe	Stanovništvo, gospodarski subjekti i dr.
Veza sa strateškim ciljem	2. STRATEŠKI CILJ IZGRADNJA JAVNE INFRASTRUKTURE I UNAPRJEĐENJE KOMUNALNIH USLUGA
Prioritet	2.2. Izgradnja, održavanje i modernizacija vodoopskrbne mreže
Naziv mjera	2.2.1 planiranje i izgradnja nove vodovodne mreže 2.2.2 održavanje i modernizacija postojeće vodovodne mreže.
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	Cilj ove mjere jest rekonstrukcija postojećeg vodovodnog sustava u gradskom području, izgradnja novih vodoopskrbnih sustava za ruralna naselja. U proteklom razdoblju općina Prozor-Rama provela je značajne projekte vodoopskrbe od kojih je značajno izdvojiti vodoopskrbni sustav oko Ramskog jezera. Ipak stalna težnja poboljšanja i pružanja kvalitetne usluge opskrbe stanovnika pitkom vodom nas opredjeljuje da ova mjera prioritetno visoko kotira u strateškom cilju.
Ključni strateški projekti	IZGRADNJA PROŠIRENE VODOVODNE MREŽE I KANALIZACIJSKOG SUSTAVA
Pokazatelji za praćenje rezultata mjere	Broj ulica s novoobnovljenom vodovodnom mrežom: 3 Broj novih naselja s osiguranom vodoopskrbom: 3

Razvojni učinak i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Poboljšanjem vodopskrbe stanovništva i provedbom ovih mjera doprinijet će se kvalitetnijem standardu života stanovnika i stvoriti preduvjet za brži razvoj općine.
Indikativna financijska konstrukcija sa izvorima financiranja	<u>Projekt Izgradnje proširenog vodovodnog i kanalizacijskog sustava:</u> 7.000.000,00 KM Proračunska sredstva općine: 5.500.000,00 KM Donatorska sredstva: 500.000,00 KM Sredstva viših razina: 1.000.000,00 KM
Razdoblje provedbe	2022. – 2027.
Ciljne grupe	Stanovnici općine Prozor-Rama

Veza sa strateškim ciljem	2. STRATEŠKI CILJ IZGRADNJA JAVNE INFRASTRUKTURE I UNAPRIJEĐENJE KOMUNALNIH USLUGA
Prioritet	2.3. Planiranje i izgradnja kanalizacijske infrastrukture, upravljanje otpadom i otpadnim vodama
Naziv mjere	2.3.1 planiranje i izgradnja kanalizacijske mreže 2.3.2 odvodnja fekalnih i oborinskih voda.
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Cilj ove mjere jest kontrolirano prikupljanje fekalnih i oborinskih voda iz ulica gradske jezgre, prigradskih naselja, naselja duž vodotoka rijeka i naselja po obodu Ramskog jezera. Kontrolom otpadnih voda i izgradnjom kolektora, pročištača otpadnih voda, smanjio bi se utjecaj na okoliš te znatno doprinijelo zdravijem načinu života građana općine, a i susjednih općina, posebno onih duž vodotoka rijeke Rame i rijeke Neretve.
Ključni strateški projekti	IZGRADNJA PROŠIRENE VODOVODNE MREŽE I KANALIZACIJSKOG SUSTAVA IZGRADNJA EKO PARKA
Pokazatelji za praćenje rezultata mjere	Broj ulica s rekonstruiranom kanalizacijskom mrežom: 3 Broj naselja s novoizgrađenom kanalizacijskom mrežom: 2 Pročišćavanje otpadnih voda koje gravitiraju pročištaču u Eko parku Ponir
Razvojni učinak i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Provedbom mjere značajno se doprinosi na smanjenju negativnog utjecaja na okoliš, povećanju standarda života i kvaliteta okoline.
Indikativna financijska konstrukcija s izvorima financiranja	<u>Projekt „Eko park Ponir“:</u> 4.000.000,00 KM Proračunska sredstva općine: 3.500.000,00 KM Donatorska sredstva: 1.000.000,00 KM Sredstva viših razina: 500.000,00 KM
Razdoblje provedbe	2022. – 2027.
Institucija odgovorna za organiziranje provedbe mjere	Općina Prozor-Rama
Nositelji mjere	Općina Prozor-Rama, JP Vodograd d. o. o. Prozor-Rama

Ciljne grupe	Stanovnici općine Prozor-Rama, susjedne općine
--------------	--

Veza sa strateškim ciljem	3. Održivo upravljanje okolišem
Prioritet	3.1. Energetska učinkovitost
Naziv mjere	3.1.1. utopljavanje stambenih i poslovnih zgrada 3.1.2. promocija korištenja obnovljivih izvora energije 3.1.3. provedba projekata energetske tranzicije (Ured ili Odjel za energetske tranzicije, potpora energetskim zajednicama).
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	Provodit će se mjere utopljavanja stambenih i poslovnih zgrada, promovirati korištenje obnovljivih izvora energije, preko posebnog ureda ili odjela raditi na projektima energetske tranzicije.
Ključni strateški projekti	Projekt energetske tranzicije opisan u mjerama uz strateški cilj 1.
Pokazatelj za praćenje rezultata mjere	Osnovan ured ili odjel za upravljanje energetskom učinkovitošću.
Razvojni učinak i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Na organiziran način općina je uključena u procese energetske učinkovitosti i energetske tranzicije.
Razdoblje provedbe	2022. – 2027.
Ciljne grupe	Stanovništvo općine

Veza sa strateškim ciljem	3. ODRŽIVO UPRAVLJANJE OKOLIŠEM
Prioritet	3.2. UPRAVLJANJE PROSTOROM I OČUVANJE OKOLIŠA
Naziv mjere	3.2.1. upravljanje sustavom javne rasvjete 3.2.2. smanjenje emisije CO2 i upotrebe fosilnih goriva 3.2.3. sortiranje i zbrinjavanje otpada 3.2.4. uklanjanje divljih deponija.
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	Na organiziran način voditi brigu o okolišu. Javnu rasvjetu obnavljati suvremenijim žaruljama, senzorima i sl.
Ključni strateški projekti	
Pokazatelji za praćenje rezultata mjere	Smanjenje troška javne rasvjete za 10%.
Razvojni učinak i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Očuvan okoliš kao jedan od najvažnijih ciljeva u općini.
Indikativna financijska konstrukcija s izvorima financiranja	
Razdoblje provedbe	2022. – 2027.
Ciljne grupe	Stanovništvo

Veza sa strateškim ciljem		4. RAZVIJEN I KVALITETAN DRUŠTVENI SEKTOR
Prioritet		4.1. IZGRADITI I UNAPRIJEDITI STANJE DRUŠTVENE INFRASTRUKTURE (OBRAZOVANJE, KULTURA, SPORT)
Naziv mjere		4.1.1 poboljšanje uvjeta i proširenje kapaciteta za predškolsko obrazovanje 4.1.2 infrastrukturno unaprjeđenje obrazovnog sustava 4.1.3 unaprjeđenje stanja u oblasti sporta i kulture 4.1.4 uspostava mehanizma za suradnju s iseljeništvom.
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja*		Dovršetak izgradnje i opremanjem nove zgrade u kojoj će biti smješten Dječji vrtić Ciciban stvorit će se uvjeti za kvalitetniju skrb o maloj djeci. Ostalim aktivnostima poboljšavat će se stanje u oblasti obrazovanja, u oblasti kulture i sporta i uspostaviti mehanizam suradnje s iseljeništvom.
Ključni strateški projekti		DOVRŠETAK IZGRADNJE I OPREMANJA DJEČJEG VRTIĆA
Pokazatelj za praćenje rezultata mjere		Povećan broj djece u Dječjem vrtiću za 40, poboljšani uvjeti za boravak djece.
Razvojni učinak i doprinos mjere ostvarenju prioriteta		Povećan broj djece u Dječjem vrtiću, odnosno prihvata sve djece koja trebaju uslugu ove ustanove značit će bolje zadovoljstvo stanovništva novim poboljšanim uvjetima. Raznim aktivnostima poboljšavat će se stanje u obrazovanju. Uspostavit će se mehanizmi suradnje s iseljeništvom.
Indikativna financijska konstrukcija s izvorima financiranja		Projekt „Dječji vrtić“: 4.000.000,00 KM Sredstva proračuna općine: 3.500.000,00 KM Sredstva viših razina vlasti: 500.000,00 KM
Razdoblje provedbe		2022. – 2027.
Ciljne grupe		Stanovništvo, roditelji male djece

Veza sa strateškim ciljem		4. RAZVIJEN I KVALITETAN DRUŠTVENI SEKTOR
Prioritet		4.2. POBOLJŠATI ZDRAVLJE, SIGURNOST I SOCIJALNU ZAŠTITU STANOVNIŠTVA
Naziv mjere		4.2.1. jačanje ljudskih i materijalno-tehničkih kapaciteta zdravstvenih ustanova 4.2.2. unaprjeđenje socijalne i zdravstvene zaštite 4.2.3. povećanje socijalne uključenosti djece i mladih 4.2.4. povećanje uključenosti starijih osoba, invalida, osoba s teškoćama u razvoju, marginaliziranih grupa žena 4.2.5. jačanje mjera demografske obnove 4.2.6. poboljšanje sigurnosti građana jačanjem kapaciteta civilne zaštite.

Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja*	Zdravstvena i socijalna skrb stanovništva iznimno je važna za njihovo cjelokupno zadovoljstvo. Iako je navedena oblast u nadležnosti županija i Federacije, potrebno je davati potporu i poduzimati brojne mjere na razini općine kako bi sustav uopće funkcionirao. Potrebno je provoditi mjere i aktivnosti za pomoć mladim osobama, ali i za pomoć starijim osobama, invalidima, osobama s teškoćama u razvoju na način servisne djelatnosti odnosno pomaganja navedenim kategorijama. Mjere demografske obnove pratit će kreirane mjere na višim razinama.
Pokazatelji za praćenje rezultata mjere	Poboljšana skrb za oboljele, za mlade, za starije osobe, osobe s teškoćama u razvoju, invalidne osobe, marginalizirane grupe žena.
Razvojni učinak i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Bolje zadovoljstvo stanovništva uvjetima življenja u općini.
Razdoblje provedbe	2022. – 2027.
Ciljne grupe	Stanovništvo

Veza sa strateškim ciljem	5. RAZVIJEN I KVALITETAN DRUŠTVENI SEKTOR
Prioritet	4.3. DIGITALIZIRATI I OJAČATI KAPACITETE LOKALNE UPRAVE
Naziv mjere	4.3.1 unaprjeđenje znanja službenika u državnoj upravi kroz stalne obuke 4.3.2 digitalna transformacija javne uprave.
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja*	Ova mjera predviđa uspostavu učinkovitog upravljačkog i organizacijskog okvira informatizacije i digitalizacije u lokalnim organima uprave. Jedan od osnovnih načina reforme i modernizacije javne uprave je e-uprava. Mjera mora biti praćena istovjetnim mjerama na višim razinama vlasti.
Pokazatelji za praćenje rezultata mjere	Poboljšana javna uprava.
Razvojni učinak i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Poboljšano zadovoljstvo stanovništva i iseljeničtva.
Razdoblje provedbe	2022. – 2027.
Ciljne grupe	Uposlenici Općine Prozor-Rama

Tehnički strukturni sažetak programskog dijela strategije razvoja općine Prozor-Rama:

- **Strategija ima 4 strateška razvojna cilja**
- **11 razvojnih prioriteta**
- **45 razvojnih mjera**

- **10 strateških projekata.**

Sredstva za provedbu strateških mjera i strateških projekata osiguravat će se:

- vlastitim sredstvima u proračunima općine Prozor-Rama
- sredstvima viših razina vlasti i donatorskim sredstvima
- sredstvima privatnog sektora.

Prikaz indikativne financijske konstrukcije Strategije razvoja općine Prozor-Rama 2022.-2027. s izvorima financiranja

CILJEVI PRIORITETI	PROJEKTI KM				MJERE KM	UKUPNO KM
	Općina	Grantovi	Privatni	Ukupno	Iznos KM	
STARTEŠKI CILJ 1, PRIORITETI:						
1.1.	3.500.000	2.000.000	28.000.000	33.500.000	2.000.000	35.500.000
1.2.	1.800.000	200.000	-	2.000.000	2.000.000	4.000.000
1.3.	500.000		9.500.000	10.000.000	3.000.000	13.000.000
STARTEŠKI CILJ 2, PRIORITETI:						
2.1.	19.000.000	4.000.000		23.000.000	3.000.000	26.000.000
2.2.	5.500.000	1.500.000		7.000.000	1.000.000	8.000.000
2.3.	3.500.000	1.500.000		5.000.000	1.000.000	6.000.000
STARTEŠKI CILJ 3, PRIORITETI:						
3.1.					500.000	500.000
3.2.					1.000.000	1.000.000
STARTEŠKI CILJ 1, PRIORITETI:						
4.1.	3.500.000	500.000		4.000.000	2.000.000	6.000.000
4.2.					2.000.000	2.000.000
4.3.					2.000.000	2.000.000
UKUPNO KM:	37.300.000	9.700.000	37.500.000	84.500.000	19.500.000	104.000.000